

DEMOCRATEN

concept
verkiezings
programma

1989
1993

D66 VERKIEZINGSPROGRAMMA 1989 - 1993

INHOUDSOPGAVE

<u>par.</u>	<u>titel</u>	
0	INLEIDING	1
1	MILIEU	4
1.1	<u>Duurzame ontwikkeling</u>	4
1.1.1	algemeen	4
1.1.2	taakstellingen	5
1.1.3	bedrijven	6
1.1.4	burgers en overheden	7
1.1.5	milieuprogramma voor de korte termijn	8
1.1.6	natuur en landschap	9
1.1.7	beleidsinstrumenten en financiering	9
1.1.8	internationale duurzame ontwikkeling	10
1.2	<u>Verkeer en vervoer</u>	11
1.2.1	algemene uitgangspunten	11
1.2.2	openbaar en collectief vervoer	12
1.2.3	particulier vervoer	12
1.2.4	goederenvervoer	13
1.3	<u>Energie</u>	13
1.4	<u>Ruimtelijke ordening</u>	14
1.5	<u>Volkshuisvesting</u>	16
2	SOCIAAL-ECONOMISCH BELEID	18
2.1	<u>Economische aangelegenheden</u>	18
2.1.1	ontwikkeling wereldeconomie en Nederlandse positie	18
2.1.2	infrastructuur voor de Nederlandse economie	18
2.1.3	de overheid en het economisch proces	20
2.1.4	milieu en technologie	20
2.1.5	land- en tuinbouw	20
2.1.6	midden en kleinbedrijf	22
2.2	<u>Werkgelegenheid</u>	23
2.2.1	algemeen	23
2.2.2	het stimuleren van nieuwe werkgelegenheid	23
2.2.3	opleiding en scholing	24
2.2.4	de werking van de arbeidsmarkt	24
2.3	<u>Inkomens beleid</u>	25
2.3.1	algemeen	25
2.3.2	inkomensbeleid	26
2.3.3	AOW en pensioenen	28

2.4	<u>Sociale zekerheid</u>	28
2.4.1	algemeen	28
2.4.2	sociale zekerheid en Europa	29
2.4.3	sociale zekerheid in Nederland	29
2.4.4	uitvoering van de sociale zekerheid	30
2.5	<u>Fiscale aangelegenheden</u>	30
2.5.1	loon- en inkomensbelasting	30
2.5.2	vennootschapsbelasting, BTW en accijnzen	31
2.6	<u>Democratisering</u>	32
3	SOCIAAL CULTUREEL BELEID	33
3.1.	<u>Onderwijs</u>	33
3.1.1	algemeen	33
3.1.2	kwaliteit en vernieuwing	34
3.1.3	bestuurlijke aspecten	35
3.1.4	basis-, speciaal- en voortgezet onderwijs	35
3.1.5	volwasseneneducatie	36
3.1.6	hoger onderwijs en fundamenteel onderzoek	36
3.2	<u>Cultuur</u>	38
3.3	<u>Media</u>	39
3.4	<u>Gezondheidszorg</u>	40
3.4.1	algemeen	40
3.4.2	zorgvoorzieningen en de consument	41
3.4.3	medisch-ethische vragen	43
3.5	<u>Welzijn en sport</u>	44
3.5.1	welzijn	44
3.5.2	sport	46
3.5.3	dieren	46
4	BESTUUR EN JUSTITIE	48
4.1	<u>De rol van de overheid</u>	48
4.1.1	de overheid op achterstand	48
4.1.2	een ander bestel	48
4.1.3	de omvang van de centrale overheid	49
4.1.4	organisatie van de besluitvorming en de controle	50
4.2	<u>Binnenlands bestuur</u>	51
4.3	<u>Wetgeving</u>	53
4.4	<u>Rechtshandhaving en rechtspleging</u>	54
4.5	<u>Criminaliteitsbeheersing en politie</u>	56
4.5.1	criminaliteitsbeheersing	56
4.5.2	politie	57
4.6	<u>Antillen en Aruba</u>	58

5	BUITENLAND	59
5.1	<u>Internationale aangelegenheden</u>	59
5.1.1	inleiding	59
5.1.2	Verenigde Naties	59
5.1.3	Europa	60
5.1.4	de Israelisch-Palestijnse kwestie	60
5.1.5	Zuid-Afrika	61
5.1.6	democratie en mensenrechten	61
5.2	<u>Vrede en veiligheid</u>	62
5.2.1	het Westers bondgenootschap	62
5.2.2	betrekkingen met Oost-Europa en de Sovjet-Unie	62
5.2.3	wapenbeheersing en ontwapening	64
5.2.4	defensie	66
5.3	<u>Ontwikkelingssamenwerking</u>	67
6	<u>Financiële verantwoording</u>	70
7	<u>Trefwoordenregister</u>	77

I N L E I D I N G (niet amendeerbaar)

EEN HOUDING	D66 staat voor een houding in de politiek. Het is een verzamelpunt voor mensen die geen vertrouwen meer stellen in de overgeleverde vanzelfsprekendheden en ingeroeste vijandschappen van de oude zuilen en partijen. Het wil daarvoor geen nieuwe schijnzekerheden in de plaats stellen, maar een mentaliteit van onbevangen vooruitdenken; van waakzaam en slagvaardig reageren op de goede en kwade kansen die de toekomst biedt. D66 stelt daarbij vertrouwen in het vermogen en de bereidheid van vrije en vrijzinnige mensen om gezamenlijk niet alleen voor zichzelf op te komen, maar ook voor anderen en voor zaken die boven elk groepsbelang uitrijzen, zoals de zorg voor het milieu en het voortbestaan van de aarde zelf.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17
EEN VISIE	Bij alle onzekerheid over de toekomst zijn er enkele ontwikkelingen aan te wijzen die onze manier van leven en denken hoogstwaarschijnlijk tot ver na het jaar tweeduizend beslissend zullen beïnvloeden. De greep die gezin, gezindte en gewoonte tot voor kort op de mensen hadden, neemt in snel tempo af. Mensen raken meer aangewezen op zichzelf, onder steeds sneller wisselende omstandigheden en met steeds minder levenslange zekerheden in hun beroep en hun particuliere bestaan. Ook internationaal gezien vervagen de vertrouwde grenzen. De wereld wordt met al haar bewoners met de ondergang bedreigd door de afbraak van het milieu, en de kloof tussen Noord en Zuid, rijk en arm wordt nog steeds dieper. Maar de Europese eenheid komt snel naderbij. De opzienbarende veranderingen in de communistische wereld doen voor het eerst sinds het begin van de eeuw de hoop herleven op een wereld die niet langer door ravijnen van ideologie verdeeld wordt gehouden in vriend en vijand. Nederland zal door dit alles waarschijnlijk nog veel bonter en veelvormiger worden dan het de laatste tijd al was. Er zijn mensen die deze ontwikkelingen niet anders kunnen zien dan als een schrikbeeld waarvoor ze vluchten in behoudzucht. Zij vrezen voor een toekomst zonder samenhang, waarin mensen vereenzamen en stuurloos worden. D66 denkt er anders over. Individualisering en internationalisering zijn onontkoombare processen die weliswaar diepe schaduwkanten hebben, maar die ook, mits de kansen daartoe tijdig worden gegrepen, kunnen leiden tot een samenleving die in menig opzicht te verkiezen is boven de huidige.	18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48
EEN GELUKTE TOEKOMST	In zo'n toekomst die gelukt is, zullen de zelfstandige, weerbare, wezenlijk gelijk behandelde burgers en burgeressen niet langs elkaar heen leven, maar in samenwerking hun verantwoordelijkheden aanvaarden op grond van hun eigen, vrije keuze. De oude, vrijwel gedachteloze sociale volgzaamheid zal vervangen zijn door sociaal verstand: een beredeneerd, door goed onderwijs bijgebracht algemeen inzicht in de noodzaak van solidariteit in verdraagzaamheid. De nieuwe samenwerkingsverbanden die zulke	49 50 51 52 53 54 55 56

	burgers aangaan zullen zich voegen naar de actuele behoefte en gevoelig zijn voor de democratisch geuite verlangens van hun deelnemers; ze zullen dus weinig gemeen hebben met de vaak zo verstarde zuilen en koepels van het hedendaags maatschappelijk middenveld.	01 02 03 04 05 06
	In die gelukte toekomst zal de overheid zich beperken tot een aantal kerntaken en die uitvoeren met grote zorgzaamheid, maar steeds een zo groot mogelijke ruimte latend aan de ontplooiing van persoonlijk en maatschappelijk initiatief. De overheid en de politiek zullen er bovendien niet langer met hun rug naar de samenleving staan, maar een doorzichtig systeem vormen dat weet wat het aanricht en dat nauw luistert naar het stuur van de democratie.	07 08 09 10 11 12 13 14 15
	Zo'n toekomst is veraf en zal in de ideale vorm wellicht nooit worden gerealiseerd. Niettemin is zo'n ideaal een bruikbare toetssteen voor politiek handelen: wat in die richting voert, verdient steun; wat ervan afleidt, hetzij in een vluchtreactie naar het verleden, hetzij in de richting van politieke moedeloosheid, sociale slijtage en culturele onverschilligheid, verdient bestrijding.	16 17 18 19 20 21 22 23
MAAR NU	De komende regeerperiode zal het ideaal nog niet veel naderbij brengen, maar wat er gebeuren moet is ingrijpend genoeg. De economische vooruitzichten zijn zodanig dat het mogelijk lijkt het meest dringende te doen, maar de middelen zijn nog steeds zo beperkt dat er zeer zorgvuldig moet worden gekozen. Om de economie ook op de langere duur op peil te houden, zijn nu al flinke investeringen nodig in de achteropgeraakte infrastructuur van het land, evenals een intensief scholingsprogramma. Dat laatste kan tevens bevorderen dat de opleving van de economie juist ook opluchting brengt voor wie daar het hardst aan toe is. Om diezelfde reden moet thans worden gekozen voor herstel van de koppeling tussen uitkeringen en lonen. Billijk is ook dat een begin wordt gemaakt met het inlopen van de achterstand van ambtenaren en vooral ook van bepaalde groepen trendvolgers, de verpleegkundigen in het bijzonder.	24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39
	Voor verdere lastenverlichting na de belastingverlaging in het kader van de systeemvereenvoudiging is nu geen ruimte, gezien de verzwaring van enkele zeer wezenlijke kerntaken waar de overheid zich voor gesteld ziet.	40 41 42 43 44
MILIEU	Eindelijk is het milieu op de politieke agenda terechtgekomen, waar het al jaren hoort: bovenaan. Het Nationaal Milieu Beleidsplan, inclusief de financiering die het autogebruik moet terugdringen, kan worden beschouwd als een eerste aanzet. Het moet beter maar het mag in geen geval verwateren. De randvoorwaarden voor een gezond milieu in een duurzame ontwikkeling zijn zo streng, dat er in geen enkel opzicht meer mee kan worden gemarchandeerd. Dat wordt pijnlijk voor iedereen, maar het moet. De regel dat de vervuiler betaalt betekent niet dat men alles vervuilen mag wat men betalen kan.	45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55
ONDERWIJS	Goed onderwijs - en wel voor iedereen naar de mate van zijn of haar kunnen - is van levensbelang voor elke burger en voor de samenleving als geheel in de veranderlijke en open maatschappij	56 57 58

	van de toekomst. Het gaat daarbij niet alleen om de voorbereiding op een beroep, maar evenzeer om de ontginning van menselijke gaven en de scholing voor een zelfstandige plaats in een internationale samenleving. Er moet meer in onderwijs worden geïnvesteerd, zeker nu een overhaast en vaak onzorgvuldig bezuinigingsbeleid de toch al grote problemen nog heeft vergroot. Even belangrijk als investeren is het terugdringen van de gedetailleerde regelwoede van de centrale overheid. Het onderwijs verbeteren betekent ruimte laten aan de direct betrokkenen. Zeker hier geldt dat kwaliteit alleen kan gedijen in een klimaat van vrijheid.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11
	Deze stelling gaat ook op voor de cultuur in de ruimste zin. Niettemin heeft de overheid daar tal van dringende kleine en grote taken, die alle te maken hebben met de bescherming van wat van waarde is en vaak daarom weerloos.	12 13 14 15 16
ZORG EN VEILIGHEID	Een kerntaak van de overheid, die voorspelbaar zwaarder zal worden in de toekomst, is de zorg voor wie zichzelf niet meer helpen kan. Het aantal hoogbejaarden neemt sterk toe en dat heeft nu al ingrijpende consequenties voor de gezondheidszorg. Die opdracht mag niet worden ontweken.	17 18 19 20 21 22
	Hetzelfde geldt voor de bestrijding van de criminaliteit, die in onze samenleving blijkbaar profiteert van het wegebben van oude vormen van sociale controle vóór er iets nieuws voor in de plaats is gekomen. De zorg voor de veiligheid en de vrede in de wereld blijft ondanks de tekenen van ontspanning de aandacht opeisen. Het taaie gevecht om de vrede gaat steeds door.	23 24 25 26 27 28 29
WAARDIGHEID	De waardigheid en de fundamentele rechten van ieder mens staan in onze onzachtzinnige samenleving voortdurend onder druk en verdienen krachtige waarborgen van een overheid die zich tegelijk onthoudt van bemoeizucht. De regeling van het recht op vrijwillige euthanasie mag niet worden afgeschoven op rechters en artsen. Er moet snel een goede wet gelijke behandeling komen. En er moet eindelijk ernst worden gemaakt met de consequenties van de emancipatie van vrouwen in het sociaal-economisch beleid.	30 31 32 33 34 35 36 37 38
BESTEL	Dit alles en meer staat op de urgentielijst van D66 in dit verkiezingsprogramma. Maar zelfs de meest vooruitziende en met goede wil bezielde regering zal betrekkelijk machteloos staan zolang het bestuursapparaat zo log is dat het zijn greep op de werkelijkheid grotendeels verliest en het politiek systeem zo verstopt is dat de democratie nauwelijks vat heeft op het bestuursapparaat. Die dubbele onmacht heeft de politiek in belangrijke mate buiten spel gezet en daarmee voor velen tot een vrijblijvend spel gemaakt.	39 40 41 42 43 44 45 46 47 48
	D66 heeft in dit verkiezingsprogramma de voorstellen voor een grondige vernieuwing van het staatsbestel, de bureaucratie en de politieke cultuur herhaald en uitgebreid. Het wordt tijd dat ze tot een begin van uitvoering komen. Het zijn immers geen abstracte staatsrechtelijke bespiegelingen, ze sluiten onmiddellijk aan op de politieke werkelijkheid. Als de politiek vervuild is, verlamt dat ook de bestrijding van het vuil in het milieu.	49 50 51 52 53 54 55 56

1.1 DUURZAME ONTWIKKELING

1.1.1 Algemeen

MILIEU-
BESEF

Het milieu in Nederland is sterk verontreinigd. Zo sterk dat de verbetering van de kwaliteit van het milieu bovenaan hoort te staan op de politieke agenda. Het is geen zaak meer voor technische specialisten en bevlogen actievoerders alleen. Het hoort een centrale overweging te zijn in het handelen en besluiten van overheden, burgers en bedrijven. Dit milieubesef is volgens D66 te laat gekomen, maar het is nu gelukkig overal doorgedrongen. Het moet nu in daden worden omgezet.

DUURZAME
ONTWIKKE-
LING

D66 kiest voor werkelijk duurzame ontwikkeling. Dat betekent: zorgen dat de activiteiten van de samenleving zo worden ingericht dat ze blijvend kunnen worden volgehouden zonder onomkeerbare veranderingen ten kwade in het milieu. Economische groei zal dus alleen mogelijk zijn binnen de randvoorwaarden die het ecologisch systeem stelt. Daarvoor is nodig dat het economisch systeem op den duur zó wordt verbouwd dat milieuverstoring en uitputting van natuurlijke hulpbronnen zo duur worden dat ze niet meer profijtelijk zijn. Voor de overheid betekent duurzame ontwikkeling dat het milieubeleid imperatief is en, anders dan andere beleidsvelden, geen onderwerp meer kan zijn voor compromissen. De eis van het milieu stelt ook hier een onwrikbaar kader vast, waarbinnen de overheid haar werk zal moeten doen.

ECONOMISCHE
GROEI

De berekeningsmethode voor de economische groei als maatstaf van onze welvaart moet zo worden aangepast dat de eis van duurzame ontwikkeling meetbaar en controleerbaar wordt, en zo zijn dwingende invloed kan doen gelden op alle aspecten van het overheidsbeleid. De mate van economische groei berekend volgens de oude methode, kan niet bepalend zijn voor de omvang van de inspanning voor het milieu. Ook als die groei tegenvalt, moet de milieu-inspanning op peil blijven.

In wezen komen de nu zichtbaar geworden milieuproblemen voort uit een te groot energieverbruik, uit een te groot verbruik van grond- en hulpstoffen en de opeenhoping van schadelijk en niet te verwerken afval. Deze oorzaken nemen nog steeds toe, als gevolg van maatschappelijke processen, die krachtig moeten worden omgebogen. Binnen tien jaar tijd zal de samenleving minder energie moeten verbruiken; milieugevaarlijke stoffen zullen nog maar bij hoge uitzondering worden aangewend; de afvalstromen zullen volledig onder controle moeten zijn.

DOELSTEL-
LINGEN

Het tot stand brengen van duurzame ontwikkeling is een absolute voorwaarde voor een goed milieubeleid. Binnen dat kader zijn een aantal concrete doelstellingen van belang.

SAMENHANG

Het milieubeleid moet samenhangend en praktisch zijn. Alle milieuwetgeving moet worden geïntegreerd in de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne. Als voor een bepaald milieuprobleem een beleid is ontwikkeld moeten de regels op andere terreinen daarmee

	in overeenstemming zijn. Hiertoe is een betere coördinatie binnen de rijksoverheid noodzakelijk.	01 02 03
INTERNATIO- NAAL	Een goed milieubeleid vergt een internationale aanpak. Nederland moet daartoe initiatieven nemen, al moet er ruimte blijven voor het nemen van een nationale voorsprong. Nederland kan zich geen afwachtende houding veroorloven als er niet snel een goed Europees beleid komt, omdat de hoge bevolkingsdichtheid en de nu al veel te hoge vervuilingsgraad geen uitstel toelaat. Waar het nemen van een milieuvoorsprong noodzakelijk is, moet dat zo mogelijk samen met gelijkgerichte andere lidstaten gebeuren. Mochten er uitzonderlijke concurrentienadelen uit voortvloeien in bepaalde gevallen, dan kan een tijdelijke compensatie uit de algemene middelen worden overwogen.	04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15
NORMEN	Een goed milieubeleid stelt strenge normen, die in fasen worden bereikt om maatschappelijke ontwrichting te voorkomen. Bedrijven, burgers en overheden moeten weten waar ze over enige tijd aan toe zijn. Met die kennis kunnen investeringen worden voorbereid. De tussennormen moeten scherp worden gesteld om voldoende druk te houden op het zo snel mogelijk bereiken van de eindnorm.	16 17 18 19 20 21 22
MILIEUBEWUST	Op alle niveaus zullen mensen hun gedrag moeten veranderen. Dit kan worden gestimuleerd door informatie (milieu- en energiekeur, voorlichting, milieu-onderwijs) en door financiële prikkels (heffingen, BTW, soms ook subsidies). In bedrijven wordt de milieuzorg gerealiseerd. Gebods- en verbodsbepalingen met doeltreffende sancties moeten het sluitstuk vormen. Burgers en bedrijven moeten meer worden bepaald bij de schadelijke gevolgen van hun handelen.	23 24 25 26 27 28 29 30 31
INTEGRATIE	Milieuhygiëne en natuurbeleid, ook wel het "grijze" en het "groene" milieubeleid genoemd, moeten in elkaar worden geschoven. Een goede milieukwaliteit is een grondvoorwaarde voor het voortbestaan van allerlei ecosystemen. Nederland heeft een internationale verantwoordelijkheid voor de instandhouding van een aantal van die systemen: de wadden, de duinen, de delta. Het natuurbeleid, dat zich richt op het bewaren, beheren en ontwikkelen hiervan moet nauw gekoppeld worden aan het beleid dat zich richt op de kwaliteit van water, bodem en lucht. Alleen zo kan de gewenste ecologische hoofdstructuur van het land gerealiseerd worden.	32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44
	1.1.2 Taakstellingen	45 46
BINNEN EEN GENERATIE	D66 streeft er naar om binnen één generatie (25 jaar) de milieuproblemen in ons land volledig beheersbaar te maken. Gezien het wereldomspannende karakter van een aantal milieuproblemen en de enorme omvang van de reeds geleden schade kan van een volledige oplossing op deze termijn nog geen sprake zijn. Alleen het beheersbaar maken leidt al tot zware taakstellingen t.a.v. de vermindering van de uitstoot van schadelijke stoffen.	47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

REDUCTIE % TEN OPZICHTE VAN 1985

1994

broeikaseffect (CO2) - 5

verzuring

- SO2 - 40

- NOx - 20

- NH3 - 40

koolwaterstoffen - 25

CFK -100*

lozingen Rijn/Noordzee - 60

geluid - 10

* uitgezonderd medische toepassingen

CO2 = kooldioxyde

SO2 = zwaveldioxyde

NOx = stikstofoxyde

NH3 = ammoniak

CFK = chloor-fluor-koolwaterstoffen

BROEIKAS-FONDS

Nederland werkt met 0,7% van de CO2-uitstoot in de wereld mee aan het zogenaamde broeikaseffect. Om dit effect verder te bestrijden dan door de eigen uitstootvermindering, moet een CO2-fonds worden ingesteld. Dit fonds zal (b.v. in EG-verband) aangewend worden voor het financieren van de introductie van milieuvriendelijke en energiebesparende technologie in landen in Oost- Europa en de Derde Wereld.

1.1.3 Duurzame ontwikkeling en de bedrijven

MILIEUZORG-SYSTEMEN

Voor duurzame ontwikkeling is nodig dat in de bedrijven interne milieuzorgsystemen worden opgezet. Zo'n zorgsysteem hoort te worden vastgelegd in een milieuboekhouding die het verbruik van energie-, grond- en hulpstoffen, het nuttig rendement per eenheid product en het afvalbeheer registreert, en die door een milieu-accountant wordt gewaarmerkt. Deze boekhouding zal de basis zijn voor de verlening van vergunningen, voor de sanering van de emissies en voor de milieuheffingen. Daarnaast moet een gewaarmerkt milieujaarverslag verplicht worden gesteld, zodat inzicht wordt verkregen in de naleving van nationale en Europese milieuvoorschriften.

PRODUKT-VOLGPLICHT

Een volgplicht voor produkten is geboden. Voordat een produkt op de markt komt, moeten bedrijven de gevolgen voor het milieu en de behandeling in de afvalfase in kaart brengen.

CAO's

De CAO biedt een aanvullend kader voor het maken van afspraken over milieuzaken, zowel op het niveau van een bedrijfstak als van een bedrijf. De mogelijkheden die dit middel biedt en de relatie tot wet- en regelgeving van de overheid moeten nader worden onderzocht.

CONVENANTEN	Convenanten als een snel en slagvaardig alternatief voor een wettelijke regeling zijn een belangrijk instrument zowel voor de overheid als voor het bedrijfsleven. Wel zal het daartoe minder vrijblijvend en gevarieerd van aard moeten worden. Een convenant hoort een bindende overeenkomst te zijn, met duidelijke bepalingen omtrent sancties, tussentijdse evaluatie en conflictoplossing. Voornemens van bewindslieden tot het sluiten van een convenant moeten tijdig aan de Tweede Kamer worden gemeld, en het resultaat van de onderhandelingen vóór de ondertekening worden voorgelegd. Op korte en middellange termijn zullen grote investeringen nodig zijn om aan de steeds strengere duurzaamheidseisen te voldoen. Hier is het convenant, vooruitlopend op regelgeving bij uitstek op zijn plaats.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14
AANSCHAF- FINGS- BELEID	De departementen moeten in rapportages aandacht besteden aan de bijdrage die het aanschaffingsbeleid van de overheid zal hebben te leveren aan het streven naar duurzame ontwikkeling. Beperking van het energiegebruik en de beheersing van het afvalprobleem hebben hierbij prioriteit.	15 16 17 18 19 20
LANDBOUW	In de landbouw moeten binnen 10 jaar duurzame bedrijfssystemen voor alle bedrijfstakken zijn ingevoerd. Bij de tuinbouw en de intensieve veehouderij zullen dat gesloten systemen zijn. Bij de overige bedrijfstakken, die in zekere mate grondgebonden blijven, moet binnen vijf jaar de zgn. mineralenbalans op de bedrijven zijn ingevoerd (niet teveel stikstof en fosfor in de bodem). Er moet snel een actieprogramma komen voor duurzame bedrijfssystemen en geïntegreerde landbouw. Dit moet leiden tot aanzienlijke uitbreiding van het aantal geïntegreerde landbouwproefbedrijven. Het milieu moet meer centraal komen te staan in landbouwvoorlichting, -onderwijs en -onderzoek.	21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33
	1.1.4 Duurzame ontwikkeling en de burgers en overheden	34 35
BURGERS	Voor duurzame ontwikkeling is nodig dat ook de burgers erin geloven en ernaar handelen. Dat draagvlak begint te ontstaan. Burgers zullen voor moeilijke keuzen komen te staan. Er moet anders worden omgegaan met geld en tijd, met uitgaan en thuisblijven, terwille van het milieu. Gedrag en consumptiepatroon moeten in veel opzichten veranderen. De overheid kan dat niet zomaar afdwingen; het lukt alleen als de mensen meedenken.	36 37 38 39 40 41 42 43 44
MILIEUKEUR	Er moet zo snel mogelijk een milieu- en energiekeur komen. In Europees verband kan Nederland hier het voortouw nemen. Eenvoud van vermelding is van groot belang. Het keur, gebaseerd op produktvergelijking, kan elke twee jaar worden herzien.	45 46 47 48 49
STATIEGELD	Voor milieu-onvriendelijke produkten als auto's, koelkasten, batterijen en elektrische apparaten is een statiegeldverplichting nodig.	50 51 52 53
ONDERWIJS	Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs behoort het vak milieukunde algemeen ingang te vinden.	54 55 56 57 58

OVERHEID	In elke sector van het overheidsbeleid moet het milieubesef doordringen en tot resultaten leiden. Elk departement toetst daartoe het eigen handelen (inkoop, onderhoud, dienstauto, gebouwen) aan de eisen van duurzame ontwikkeling door middel van interne milieuzorgplannen. Daarnaast stelt elk departement een actieprogramma op voor de eigen doelgroep (b.v. banken voor Financiën, artsen voor WVC). Verder moet er spoedig een milieunetwerk komen dat de besluitvorming van de overheid sneller en doorzichtiger maakt. Zo kunnen milieu-ambtenaren rouleren tussen verschillende departementen, als eerste stap op de weg naar een algemene ambtelijke dienst (het civil-service-model, zie ook 4.1.4). Tevens zijn uitwisselingen wenselijk met Europese ambtenaren en milieu-medewerkers van bedrijven.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14
KABINET	Duurzame ontwikkeling vereist niet alleen de inspanning van elk departement afzonderlijk, maar ook een gecoördineerde, projektgerichte aanpak van het gehele kabinet. Deze gezamenlijke verantwoordelijkheid dient tot uitdrukking te komen in een bijzondere rol van de Minister-President.	15 16 17 18 19 20
FINANCIËN	De overheid moet zorgen dat de eisen van duurzame ontwikkeling zich doen gelden in het netwerk van subsidies, (krediet)garanties en overheidsinvesteringen. Voor activiteiten die toestemming of medewerking van de overheid behoeven, moeten burgers, bedrijven en organisaties aannemelijk maken dat ze alles doen om schade voor het milieu te voorkomen.	21 22 23 24 25 26 27 28
	1.1.5 Milieuprogramma voor de korte termijn	29 30
	In de komende tien jaar moet een fors milieukarwei worden geklaard. De concrete voorstellen voor de verschillende maatschappelijke sectoren zijn te vinden bij de paragrafen die daarop betrekking hebben (landbouw 2.1.5, energie 1.3, verkeer en vervoer 1.2, industrie 2.1.4). Hier volgen zeer beknopt de hoofdlijnen.	31 32 33 34 35 36 37
HOOFDLIJNEN	In de landbouw moeten meststoffen als fosfaat en stikstof sterk worden teruggedrongen; het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen moet naar minder dan de helft in 2000. Het energieverbruik moet krachtig worden omgebogen om duurzame ontwikkeling binnen bereik te brengen. Energiebesparing en een milieuvriendelijker vorm van energie-opwekking hebben de hoogste prioriteit. Bij verkeer en vervoer staat het inperken van de doldraaiende automobiliteit centraal; de volstrekte keuzevrijheid m.b.t. de wijze van vervoer is volgens D66 niet langer te handhaven. Bij de industriële sector gaat het vooral om het energiebeleid en de aanscherping van vergunningseisen.	38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49
AFVAL	In 2000 moet er 10% minder afval zijn. Minstens 55% moet terug in de kringloop, maximaal 25% mag nog worden verbrand en 10% gestort. Beperking van de hoeveelheid wordt bereikt door geïntegreerde produktiemethoden, hergebruik door scheiding van afval aan de bron. Van de verwerkingstarieven moet een blijvende prikkel tot scheiding en hergebruik uitgaan. De export van afval naar landen buiten de Europese Gemeenschap moet worden stopgezet.	50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

		01
		02
1.1.6	Natuur en landschap	03
		04
TERREIN- WINST VOOR DE NATUUR	Voor de natuur, die al tientallen jaren op de terugtocht is, moet nu letterlijk en figuurlijk terrein worden gewonnen. Op grote schaal moeten nieuwe natuurwaarden worden ontwikkeld, vooral in waterrijke gebieden en in rivier- en beeksystemen. D66 wil een samenhangend natuurbeleid en steunt de verwezenlijking van een ecologische hoofdstructuur waarin bestaande natuurgebieden, bossen en natuurontwikkelingsgebieden een plaats krijgen. Hiervoor is nodig dat de bestaande instrumenten, zoals grondverwerving, natuurbeschermingswet en relatienota, meer worden toegepast en uitgebreid. Landinrichting zal meer dan tot nu toe tot behoud en ontwikkeling van natuur- en landschappelijke waarden moeten dienen. De financiële middelen voor het natuurbeleid moeten worden verruimd. De provincies zullen, ook financieel, moeten bijdragen aan het totstandkomen van de hoofdstructuur.	05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
WATERRIJKE GEBIEDEN	In waterrijke gebieden (wetlands) en duinen worden voortaan alleen activiteiten toegelaten die in overeenstemming zijn met aanwezige natuurwaarden. Bestaande activiteiten moeten worden aangepast of uitgekocht. Ook in zones rondom de natuurgebieden worden schadelijke activiteiten geweerd.	21 22 23 24 25 26
MARKER- MEER	Het Markermeer wordt niet ingepolderd. Er moet een wettelijk vastgelegd beheersplan voor de lange termijn komen voor het Markermeer ten behoeve van de bestaande natuur- en drinkwaterfuncties.	27 28 29 30 31
WADDEN- ZEE	De Waddenzee moet een afdoende wettelijke bescherming krijgen tegen schadelijke activiteiten zoals het zoeken naar en winnen van gas en olie.	32 33 34 35
EEMS- DOLLARD	Het Dollardhavenverdrag mag niet worden geratificeerd, maar moet worden omgevormd tot een instrument ter toetsing van activiteiten op grensoverschrijdende milieu-effecten.	36 37 38 39
BOS	De achteruitgang van het bos door verzuring en bemesting wordt goedge maakt door beplanting en uitbreiding van de bossen. Dit levert tevens een bijdrage aan de beperking van de CO2-schade.	40 41 42 43
TREKROUTES	De trekvogelroutes moeten door afspraken met de betrokken landen worden beschermd. Projecten moeten worden opgezet voor de instandhouding van de overwintergebieden, vooral in Afrika.	44 45 46 47 48
	1.1.7 Beleidsinstrumenten en financiering	49 50
HANDHAVING	Bij de handhaving moet de nadruk meer gaan vallen op financiële sancties als dwangsommen en waarborgsommen. De overheid moet met bedrijven of sectoren afspraken maken over maatregelen die moeilijk te handhaven zijn of die nog niet overeenstemmen met de regels van de Europese gemeenschap. Milieucriminaliteit moet strenger worden gestraft.	51 52 53 54 55 56 57
WETTELIJKE INSTRUMENTEN	De wetten ter bescherming van het milieu moeten strenger worden in de volgende opzichten.	58 59

- Zwaardere normen en doeltreffende controle instellen op de naleving ervan.
- Toetsing van iedere nieuwe maatregel op de effecten voor het milieu.
- Aanscherping van de regels voor het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel.
- Belanghebbenden en milieu-organisaties, de gelegenheid geven voor de rechter hun belang te behartigen en bij voorbeeld dwangsommen te eisen, ook van de overheid als die onrechtmatig handelt.
- Het in gevaar brengen van het milieu tot een strafbaar feit maken.
- Door strenge eisen van openbaarheid van bij voorbeeld lozingsgegevens maken dat onverantwoord milieugedrag aan de kaak wordt gesteld.

PRODUKTEN- BELEID

Nederland moet een voorsprong durven nemen in een milieuvriendelijk produktenbeleid. Er moet gestreefd worden naar ondersteuning door andere landen van de maatregelen die hiervoor nodig zijn, en uiteindelijk naar Europese afspraken. Voor asbest, kwik- en cadmiumhoudende produkten en PVC-produkten moet, als vergaande vermindering op korte termijn niet vrijwillig te realiseren is, een verbod komen.

KOSTEN

D66 acht het noodzakelijk, dat in de komende regeringsperiode de milieu-investeringen en de uitgaven voor het milieu aanzienlijk zullen stijgen. Voor de financiering wordt gekozen voor de volgende strategie.

Het principe dat de vervuiler betaalt leidt tot nieuwe heffingen op: kunstmest en veevoeder; op bestrijdingsmiddelen (ter stimulering van onderzoek en omschakeling naar alternatieven); grond- en drinkwater (vooral om verdroging tegen te gaan); grind, en andere bulk-delfstoffen;

Daarnaast komt een betrekkelijk forse verhoging van de bestaande milieuheffingen (op brandstof, waterverontreiniging, afval en riolering). Tenslotte is een groter beslag op de algemene middelen verantwoord, vooral aan te wenden in de sfeer van sanering van (water)bodems, openbaar vervoer, energiebesparing en geluid). Financiële sancties mogen niet als financieringsbron worden gezien; dat zou de indruk kunnen wekken dat er een recht op vervuilen is, en zo'n recht bestaat niet.

1.1.8 Internationale duurzame ontwikkeling

EUROPESE GEMEENSCHAP

Er moet een Europese milieustrategie komen, die ervoor zorgt dat het milieubelang zich direct doet gelden bij beslissingen over investeringen en bedrijfsvoering. Erkend wordt daarbij dat de milieusituatie van de lidstaten onderling aanzienlijk verschilt. Kernelementen van de Europese aanpak (nader uitgewerkt in het Europees Programma van D66) zijn de volgende.

- De Europese industriepolitiek moet aansluiten op onze wereldwijde milieuverantwoordelijkheid.
- Een hoog niveau van milieubescherming moet worden verzekerd door de keuze van de beste technieken die voorhanden zijn.

- Het milieubeleid moet een milieu-export-industrie op gang brengen, die Europa een sterke positie geeft in de groeiende markt voor milieutechnologie.	01
	02
	03
	04
- De introductie van milieuvriendelijke producten moet worden gestimuleerd door belastingvoordelen, waarvan zowel producent als consument kunnen profiteren.	05
	06
	07
	08
OOST-EUROPA De bilaterale samenwerking m.b.t. uitwisseling van informatie over milieuverontreiniging en de bestrijding daarvan moet worden voortgezet en uitgebreid. Bepleit wordt de oprichting, in Europees verband, van een Oost-West milieu-instituut, dat zich naast informatieuitwisseling zal bezig houden met het uitzetten van meetnetten.	09
	10
	11
	12
	13
	14
	15
DERDE In de Derde Wereld moet de spiraal van armoede naar milieudegradatie en terug worden doorbroken. Hiertoe strekken de volgende voorstellen. Er komt een VN-organisatie voor milieuzaken; het Handvest van de VN wordt aangevuld met een milieuparagraaf; binnen het ontwikkelingsbudget wordt meer geld voor milieuprojecten bestemd; het milieu-aspect wordt stelselmatig ingebracht in alle projecten (zie ook 5.3); onderzoek, voorlichting en onderwijs worden meer gericht op de vorming van bij voorkeur kleinschalige geïntegreerde productiesystemen.	16
WERELD	17
	18
	19
	20
	21
	22
	23
	24
	25
	26
ANTARCTICA In het Zuidpoolgebied moet het milieu boven alles gaan. Het is nodig dat Nederland de status van Consultatieve Partij verwerft bij het Antarctisch Verdrag, en daartoe de vereiste financiële bijdrage levert. Gestreefd wordt naar een moratorium op de exploitatie voor vijftig jaar. Het mineralenverdrag van juni '88 hoort niet te worden geratificeerd. Er moet een stop komen op de visvangst tot herstel van de populaties. Alle bedrijvigheid van mensen op Antarctica, zeker toeristische, moet aan strenge regels en controle onderworpen zijn. Besluiten omtrent het gebied moeten in openheid tot stand komen.	27
	28
	29
	30
	31
	32
	33
	34
	35
	36
	37
	38
1.2 VERKEER EN VERVOER	39
	40
1.2.1 Algemene uitgangspunten	41
	42
Veel meer mensen reizen veel verder en vaker dan vroeger, en nog steeds gaat die versnelling van onze gezamenlijke beweeglijkheid in hoog tempo door. Aanvankelijk leek dat bijna uitsluitend voordelen te hebben; inmiddels ontwricht het de samenleving. De thuisblijvers krijgen alsnog gelijk. Ook verkeer en vervoer moeten passen binnen het kader van duurzame ontwikkeling. Volstreekte vrijheid van iedereen om voor elke behoefte de auto te nemen is niet meer te handhaven. Zeker het verkeer tussen woonplaats en werkplek of winkel zal steeds meer met het openbaar vervoer moeten gaan. Daartoe moet het openbaar vervoer eerst weer tot een aantrekkelijk alternatief worden gemaakt. Om de balans in evenwicht te brengen is het noodzakelijk dat de automobiliteit wordt teruggedrongen.	43
	44
	45
	46
	47
	48
	49
	50
	51
	52
	53
	54
	55
	56
	57
	58
	59

	1.2.2 Openbaar en collectief vervoer	01
		02
	Het openbaar vervoer moet worden verbeterd en uitgebreid, door	03
	o.m. de volgende maatregelen.	04
		05
	- Aansluiting op het Europese "snelle treinen" net door een lijn	06
	van Amsterdam via Schiphol naar Brussel en een van Amsterdam	07
	via Utrecht naar het Ruhrgebied.	08
		09
	- Doortrekking van de Zuiderzeespoorlijn naar Groningen.	10
		11
	- Bevordering van hoogwaardig vervoer (metro of sneltram) in	12
	stedelijke gebieden.	13
		14
	- Meer vrije banen voor snelbussen op autowegen.	15
		16
	- Betere aansluitingen tussen de verschillende vormen van	17
	openbaar vervoer.	18
		19
SUBSIDIES	Subsidies voor de exploitatie van openbaar vervoer zijn	20
	aanvaardbaar als die noodzakelijk zijn om met de auto te kunnen	21
	concurreren.	22
		23
REGIONAAL	Alle vormen van regionale vervoer moeten op elkaar worden	24
VERVOER	afgestemd in een regionaal samenwerkingsverband van de betrokken	25
	vervoersautoriteiten en -bedrijven.	26
		27
		28
	1.2.3 Particulier vervoer	29
		30
AUTO-	Het beginsel dat de vervuiler betaalt, moet ertoe leiden dat het	31
VERKEER	(vracht)autoverkeer dunder wordt, zowel door de werking van de	32
	markt als door regulering. Op korte termijn zijn maatregelen	33
	nodig die veel rijden meer belasten dan weinig rijden (invoering	34
	of verhoging van de accijns op LPG en diesel) en	35
	belastingmaatregelen als de afschaffing van de fiscale	36
	aftrekbaarheid van vervoerskosten (reiskostenforfait).	37
		38
	D66 staat positief tegenover het principe van elektronische	39
	tolheffing. Verder onderzoek naar de mogelijkheden en nadelen	40
	van rekening rijden is geboden. Als andere middelen niet helpen,	41
	mag overheidsregulering van de automobiliteit, (bijvoorbeeld door	42
	spitsuurnetten) niet worden uitgesloten.	43
		44
MAXIMUM	D66 is voor een maximum snelheid van 100 km per uur. De	45
SNELHEID	maximum snelheid moet uit een oogpunt van milieubelasting,	46
	energiegebruik en verkeersveiligheid streng worden gehandhaafd.	47
	Daartoe is gerichte inzet van de politie nodig, maar ook veel	48
	meer aandacht voor een verandering in mentaliteit bij de	49
	automobilist.	50
		51
WEGENNET	Het autoverkeer zal in beginsel binnen het bestaande wegennet	52
	moeten worden opgevangen. Door verkeersgeleidingssystemen,	53
	flexibele indeling van rijbanen en als het niet anders kan	54
	verbreding van wegen, moet dit net zo goed mogelijk worden	55
	gebruikt. Carpooling moet worden gestimuleerd. Spreiding van	56
	werktijden en weekindeling bij bedrijven kunnen de spitsuurdrukke	57
	verminderen, zeker wanneer daarover regionale afspraken worden	58
		59

	gemaakt. Bij smogalarm moet het personenautoverkeer sterk worden beperkt of zo nodig gestaakt.	01 02 03
FIETS EN VOETGANGER	De fiets als milieuvriendelijk vervoermiddel moet alle kansen krijgen. Vooral in de stedelijke gebieden is dringend behoefte aan een afzonderlijke, verkeersveilige infrastructuur. De voetganger moet zich in het verkeer veilig en ongehinderd kunnen voortbewegen.	04 05 06 07 08 09 10
	1.2.4 Goederenvervoer	11 12
GOEDEREN- VERVOER	Nederland heeft een sterke positie in het goederenvervoer over de weg, maar het milieu stelt ook hier beperkingen. Waar dat mogelijk is moeten vervoer over water en per spoor worden gestimuleerd. Bij het goederenvervoer te water zal meer aandacht moeten worden besteed aan de veiligheidsaspecten, en aan de controle op de naleving hiervan.	13 14 15 16 17 18 19 20
	1.3 ENERGIE	21 22
	Zonder een goed energiebeleid is het streven naar duurzame ontwikkeling onbegonnen werk. Energiebesparing en een meer milieuvriendelijke energie-opwekking hebben hierbij de hoogste prioriteit.	23 24 25 26 27
VOORLICHTING	Zelfs bij de huidige lage energieprijzen wordt jaarlijks in ons land voor circa f. 5 miljard aan energie verspild. Een intensieve voorlichtingscampagne is noodzakelijk om hierin verbetering aan te brengen.	28 29 30 31 32
BESPARING	Bij de woningbouw moet systematisch aandacht worden besteed aan de mogelijkheden om passieve zonne-energie te benutten. Door een aanzienlijke verhoging van isolatie-eisen en andere technische eisen aan nieuwbouwwoningen, wordt daarin het energieverbruik sterk beperkt. Bij de bouw van grote gebouwen moet steeds worden nagegaan of een warmtepomp, danwel een warmte/kracht-installatie kan worden toegepast. Voor bestaande woningen wordt opnieuw een afzonderlijke subsidieregeling bepleit ten behoeve van de warmte-isolatie. Het vervangen van cv-ketels met een laag rendement door ketels met een verbeterd danwel hoog rendement wordt gestimuleerd.	33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45
OPWEKKING	De warmtebehoefte in ons land moet in kaart worden gebracht. Bij de bouw van nieuw produktievermogen in de electriciteitssector zal als uitgangspunt voor de goedkeuring van het electriciteitsplan gelden dat nieuw vermogen allereerst dáár wordt gebouwd, waar het koelwater kan voorzien in warmtebehoefte.	46 47 48 49 50 51 52
	Ten aanzien van de electriciteitsproduktie is een aanzienlijke uitbreiding van het decentraal vermogen nodig. Dit kan worden gerealiseerd door een verbetering van de teruglevertarieven en een verlaging van de gasprijs ten behoeve van warmte/kracht-installaties. Op korte termijn wordt hierover overleg geopend met de electriciteitssector en met de Gasunie.	53 54 55 56 57 58 59

DISTRIBUTIE	Bij de uitbreiding van het decentraal vermogen moeten de distributiebedrijven een belangrijke rol spelen; een goede distributienet is dan ook essentieel. D66 bepleit verbruikersraden bij de distributiebedrijven, waarin verbruikers en de milieubeweging zijn vertegenwoordigd.	01 02 03 04 05 06 07 08
NIEUWE CENTRALES	Nieuwe, grootschalige electriciteitscentrales worden alleen gebouwd voorzover gedecentraliseerde opwekking en stadsverwarmingseenheden onvoldoende in de behoefte kunnen voorzien. Vooralsnog zal aardgas moeten worden ingezet als brandstof, omdat poederkoolgestookte centrales een te hoge milieubelasting veroorzaken. De Hamwegcentrale moet zo mogelijk alsnog een gasgestookte centrale worden. Zo spoedig mogelijk wordt overgegaan op steenkoolvergassing, die niet alleen een relatief hoog rendement heeft, maar ook minder milieubezwaren met zich meebrengt dan het stoken van poederkool. Zo blijven onze aardgasvoorraden zo lang mogelijk ter beschikking voor kleingebruik, voor decentrale opwekking en als grondstof voor de petrochemie.	09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23
KERNENERGIE	D66 meent dat de huidige generatie kernreactoren onvoldoende veilig is. Verder is het probleem van het radioactief afval nog steeds niet opgelost. Daarom vindt D66 dat er in Nederland geen nieuwe kerncentrales naast de twee bestaande moeten worden gebouwd. Mede omdat kernenergie een bijdrage kan leveren aan het terugdringen van de CO2-problematiek moet het onderzoek naar veilige toepassing van kernenergie doorgaan.	24 25 26 27 28 29 30 31
KERNAFVAL	Voor het uit de Nederlandse kerncentrales afkomstige radioactieve afval wordt in Europees verband een oplossing gezocht. In ons land mogen geen proefboringen plaatsvinden met het oogmerk radioactief afval in de diepe ondergrond op te slaan.	32 33 34 35 36
ALTER-NATIEVEN	Duurzame energievoorziening legt een zwaarder accent op zonne- en windenergie en op energie uit biomassa. D66 acht verruiming van financiële middelen voor de ontwikkeling en toepassing van vormen van milieu-vriendelijke energie-opwekking (b.v. brandstofcellen) zeker aanvaardbaar als de noodzaak daartoe kan worden aangetoond.	37 38 39 40 41 42 43
ENERGIE-IMPORT	D66 is geen voorstander van structurele import van electriciteit uit ons omringende landen, zolang er nog geen geïntegreerde Europese energiemarkt en gezamenlijk Europees energiebeleid tot stand is gekomen.	44 45 46 47 48 49
1.4 RUIMTELIJKE ORDENING		50 51
In de visie van D66 bevordert een goede ruimtelijke ordening het evenwichtig gebruik van de ruimte en mede daardoor een goed leefmilieu.		52 53 54
Een goede ruimtelijke ordening respecteert zoveel mogelijk de historisch gegroeide, natuurlijke en sociale omgeving en erkent het unieke van elk gebied. Ruimtelijke plannen moeten vanaf nu		55 56 57 58
D66 concept-verkiezingsprogramma 1989		59

	getoetst worden op hun gevolgen voor de mobiliteit. D66 streeft naar een inrichting van de ruimte die zo weinig mogelijk autoverkeer opwekt.	01 02 03 04
ZEVEN RICHTLIJNEN	D66 acht een zevental richtlijnen voor een goede ruimtelijke ordening relevant. Dit zijn:	05 06 07
	- het behoud van de scheiding tussen stedelijke en landelijke gebieden; - het behoud van onderscheiding en overgangen in het landelijk gebied; - bij niet vervuilende bedrijvigheid en in stadscentra behoeft het principe van scheiding van functies niet meer te worden nagestreefd; - het voor elk (deel)gebied bepalen van een maximum in het aan bebouwing, industrie en verkeersfuncties toe te wijzen oppervlak en het aan de hand daarvan intensiveren van stedelijke bebouwing; - het tegengaan van spreidingseffecten voor economische activiteiten langs wegen; - het bij elke belangrijke besluitvorming over gebruik van de ruimte nagaan naar welk evenwicht in het betreffend gebied wordt gestreefd; - het aanvaarden dat een van rijkszijde ingebracht belang slechts na zorgvuldige afweging voorrang mag hebben boven een provinciaal dan wel gemeentelijk belang.	08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28
EFFECTIVITEIT	De ruimtelijke ordening is thans niet doeltreffend genoeg. De effectiviteit kan vergroot worden door een samenhangend pakket van maatregelen. Zo is versteviging van de relatie tussen de wet Ruimtelijke Ordening en de milieuwetgeving geboden. D66 wil het structuurplan voor de gemeente gaan zien als een de burgers bindend plan, en acht het daarnaast noodzakelijk dat in de komende periode wordt gewerkt aan criteria voor ruimtelijke kwaliteit en identiteit.	29 30 31 32 33 34 35 36 37
AGGLOMERATIES	De gemeentegrenzen in de grote agglomeraties, met name in de Randstad maar ook in andere landsdelen en stedelijke knooppunten belemmeren goede oplossingen voor problemen op het gebied van economische bedrijvigheid, volkshuisvesting en verkeer en vervoer. Ook hierom zijn nieuwe bestuurlijke structuren noodzakelijk (zie 4.2).	38 39 40 41 42 43 44
SOCIALE VEILIGHEID	Iedereen, man of vrouw, moet zich op elk uur van de dag en de nacht veilig op straat kunnen begeven. Bouwkundige en planologische regels moeten daarmee rekening houden. Naast goede straatverlichting is vermenging van woon-, werk- en winkelbebouwing hierbij een eerste vereiste.	45 46 47 48 49 50
EUROPA	D66 acht het nodig de ruimtelijke ordening als integratiekader voor de afweging van sectorbelangen ook op Europese schaal meer aandacht te geven. Betere afstemming tussen ruimtelijke ordening en milieubeleid, vooral in de grensregio's is dan nodig. Er moeten grensoverschrijdende structuurplannen komen. Voorts dient de harmonisatie van de ruimtelijke wetgeving in de EG te worden bevorderd.	51 52 53 54 55 56 57 58 59

1.5 VOLKSHUISVESTING

WOONLASTEN

Als gevolg van verplichtingen die in het verleden zijn aangegaan financiële verplichtingen is de begroting van volkshuisvesting zwaar belast. Omdat D66 een verschuiving van de subsidies op het huis naar een subsidie aan de bewoner wil nastreven valt niet te ontkomen aan drastische vermindering van objectsubsidies. Dit geldt zowel voor huurwoningen als voor koopwoningen.

Het woonrecht voor iedereen moet worden gewaarborgd door het huidig systeem van individuele huursubsidie onverkort te handhaven. Het voorstel een toets in te voeren die subsidie boven f250,00 moet voorkomen zal wachtlijsten veroorzaken en moet worden afgewezen.

Waar keuze mogelijk is tussen sloop en nieuwbouw enerzijds en renovatie anderzijds moet niet de subsidiemethodiek richtinggevend zijn. In Europees verband moet worden bepleit, dat de BTW op woningbouw en -verbetering naar het lage tarief wordt overgebracht onder gelijktijdige verlaging van objectsubsidies, zodat dit budgettair neutraal gefinancierd kan worden. De overdrachtsbelasting dient te worden afgeschaft mede met het oog op de gewenste verkleining van de afstanden in het woon-werkverkeer.

Wonen zal in de toekomst duurder worden. Dit komt door de stijging van de bouw- en de energieprijzen, door de kwaliteitsverbetering in de nieuwbouw en vooral door de gezinsverdunding. De koopkrachtontwikkeling is de belangrijkste maatstaf voor het tempo waarin de woonlastenstijging mogelijk is. Voor eigenaren/bewoners wordt het onderhoud weer belasting-aftrekbaar. Deze maatregel dient gefinancierd te worden door een verhoging van het huurwaardeforfait. De huurharmonisatie wordt voortgezet.

DECENTRALISERING

D66 wil het bouw- en verbeteringsprogramma nauwgezet afstemmen op gebleken behoeften van speciale groepen, zoals bejaarden en gehandicapten). D66 steunt daarom de verdergaande voorstellen tot decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid. Gemeenten moeten hun eigen woningbedrijf kunnen handhaven.

BOUWKOSTEN

Nieuw te bouwen woningen moeten flexibel indeelbaar zijn. Belemmeringen voor nieuwe woonvormen en woningaanpassingen, o.a. voor ouderen, dienen te worden weggenomen. Aan het energiegebruik moeten veel strengere eisen worden gesteld. Op andere gebieden is financiële voorzichtigheid geboden bij de verhoging van de minimum-kwaliteitseisen. D66 acht het nodig te komen tot lagere bouwkosten door het bevorderen van zelfwerkzaamheid en door deregulering van bouwvoorschriften.

INDIVIDUELE WENSEN

Het woningbeleid moet worden toegesneden op individuele wensen van individuele bewoners. Dit kan o.m. door vormen van bewonerszelfbestuur, door gemeenschappelijk woningbezit en door tussenvormen van huren en kopen. Overdracht van woningen van gemeenten en corporaties aan de bewoners - in persoonlijk of gemeenschappelijk eigendom - wordt in beginsel positief beoordeeld, mits een minimum distributiebesteding wordt

gehandhaafd. Daarbij moet enerzijds speculatiewinst worden voorkomen, anderzijds moet een risicofonds niet te voorziene problemen van de nieuwe eigenaar verzachten. Ook de stadsvernieuwing moet vooral een proces zijn van de bewoners zelf. Hun wensen dienen serieus te worden genomen. Bewoners van woonschepen en woonwagens moeten zoveel mogelijk worden behandeld als bewoners van het gangbare type woningen.

DOORSTROMING Doorstroming van mensen met hoge inkomens die goedkope huurwoningen bewonen naar duurder woningen moet worden bevorderd. Daarbij kan een huurbelasting worden overwogen.

MILIEU Het volkshuisvestingsbeleid heeft nauwe relaties met het milieubeleid. Daarom wil D66 de scheiding van wonen en werken zoveel mogelijk tegengaan door een betere keuze van de woninglokatie, onder andere in relatie tot het openbaar vervoer. Nieuwbouwwoningen zullen aanzienlijk beter moeten worden geïsoleerd dan thans vereist is. De subsidieregeling voor de isolatie van bestaande woningen moet opnieuw worden ingevoerd. De regeling moet gelden voor huur- en koopwoningen. In het bouwproces zal, bij voorbeeld met betrekking tot materiaalkeuze, rekening moeten worden gehouden met milieueffecten op het binnenmilieu en het bouw- en sloopafval.

2 SOCIAAL - ECONOMISCH BELEID

2.1 ECONOMISCHE AANGELEGENHEDEN

2.1.1 Ontwikkeling wereldeconomie en Nederlandse positie

EUROPA

De economische vooruitzichten in West-Europa zijn beter dan enkele jaren geleden. Toch is er een grote inspanning van de Europese landen nodig om gezamenlijk een belangrijke rol te kunnen spelen in het economische krachtenveld, waarin met name de VS, Japan en Zuid-Oost Azië zich geducht doen gelden. De totstandkoming van één gemeenschappelijke Europese markt per 1992 is voor D66 daarom een harde noodzaak. De streefdatum 31.12.1992 moet worden gehaald.

OPEN WERELD- HANDELS- STELSEL

De interne Europese markt mag echter geen beletsel vormen voor het streven naar een open wereldhandelsstelsel. Dit stelsel moet gebaseerd zijn op internationaal aanvaarde spelregels, zoals die ook in Europees verband worden nagestreefd. Het ligt voor de hand dat het initiatief hiertoe wordt genomen in de GATT. Het wereldhandelsstelsel zal nadrukkelijk rekening moeten houden met de eis van duurzame ontwikkeling, en mede in relatie daarmee met de belangen van de ontwikkelingslanden.

OOST- EUROPA

In de relatie met Oost-Europa acht D66 het nodig de economische samenwerking te bevorderen. Deze samenwerking moet waar mogelijk gericht zijn op het bijdragen aan en het stimuleren van economische hervormingen.

In het algemeen verwerpt D66 de beperkte opvatting dat economische ontwikkeling alleen dient tot het verkrijgen van materiële welvaart. Duurzame ontwikkeling stelt grenzen aan de groei.

2.1.2 Infrastructuur voor de Nederlandse economie

OPENBARE VOORZIE- NINGEN

Nederland zal in veel opzichten zijn infrastructuur moeten versterken om mee te kunnen komen op de Europese markt. Het wegennet moet beter worden gebruikt, spoorwegen, kanalen en havens moeten waar nodig worden uitgebreid. Er is een goed aanbod van bedrijfslokaties in en om de steden nodig, evenals een publieke dienstverlening op hoog niveau, van telecommunicatie tot riolering. De ontwikkeling van een infrastructuur voor telecommunicatie en de opslag en verwerking van informatie hoort vooruit te lopen op de behoefte. In ruimer verband is een hoogwaardig onderwijsstelsel en een goed fysiek en cultureel leefmilieu van wezenlijk belang.

DISTRIBUTIE- FUNCTIE

Binnen het kader van de duurzame ontwikkeling is zeker ruimte voor de ontwikkeling van Nederland - distributieland. Die ruimte ontstaat door vindingrijk met de organisatie van het vervoer om te gaan. D66 pleit binnen de groei van goederenvervoer voor een aanzienlijke verschuiving van het wegtransport naar het transport per rail en waterweg. Door een goede organisatie met gebruik van moderne communicatietechnieken kan beter gebruik worden gemaakt van de bestaande vervoerscapaciteit. Een deel van

	het vrachtvervoer zal 's nachts plaats moeten vinden. Uitbreiding van capaciteit van het railvervoer door uitbreiding van het aantal sporen is noodzakelijk, evenals investering in het onderhoud van waterwegen.	01 02 03 04 05
HOGE SNELHEIDS- LIJNEN	Een aansluiting op de in Europa te ontwikkelen netten van hoge snelheidslijnen van groot belang. Dat geldt voor de verbinding met Frankrijk, maar evenzeer voor die met de Bondsrepubliek. Aansluiting op de Kanaaltunnel-verbinding is noodzakelijk. De aangewezen stopplaatsen voor de hogesnelheidstrein zijn in ieder geval Schiphol en Rotterdam.	06 07 08 09 10 11 12
LUCHT- VAART	Het luchtverkeer groeit veel sneller dan werd verwacht, en die stijging zal aanhouden. Dat vereist een herbezinning op de situatie van de Nederlandse luchthavens. Daartoe moet op korte termijn een nieuw struktuurschema burgerluchtvaartterreinen worden uitgebracht. Met het oog op milieu en energie moeten alternatieven zoals de supersnelle trein worden gestimuleerd.	13 14 15 16 17 18 19
SCHIPHOL	De groei van het luchtverkeer maakt een herbezinning op de positie van Schiphol noodzakelijk. D66 wil een luchthaven van Europees niveau in Nederland handhaven. Dat betekent echter niet dat Schiphol onbepaald kan groeien, gelet op de onaantvaardbare consequenties voor de omliggende omgeving. Op korte termijn moet worden gezocht naar ontlasting door samenwerking met andere luchthavens, zoals Zestienhoven. Op langere termijn sluit D66 niet uit dat uitbreiding van de nationale capaciteit elders zal moeten geschieden.	20 21 22 23 24 25 26 27 28 29
ROTTERDAMSE HAVEN	De positie van de Rotterdamse haven als grootste ter wereld dient tenminste gehandhaafd en waar mogelijk versterkt te worden door: - de logistieke functie van de haven verder te ontwikkelen; - de ontwikkeling van bedrijvigheid binnen het haven- en industriegebied - uiteraard binnen aanvaardbare milieunormen - prioriteit te geven; - het vervoer per binnenschip te stimuleren, mede gelet op het relatief milieuvriendelijke karakter van dit vervoer; - het Europese karakter van de Rotterdamse haven overal te benadrukken.	30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40
OVERHEIDS- INVESTE- RINGEN	In de afgelopen jaren zijn de overheidsinvesteringen steeds verder achtergebleven bij de maatschappelijke behoefte. Ze moeten omhoog. Prioriteit krijgen investeringen in het openbaar vervoer, die in het milieu (riolering, bodemsanering) en die in de stads- en dorpsvernieuwing. Bij de laatste wordt ook aandacht geschonken aan de sanering van verouderde bedrijfsterreinen. Daarbij kan de public-private partnership voor beide partijen gunstig werken.	41 42 43 44 45 46 47 48 49
	De Randstad Holland is de motor van de economische ontwikkeling. Stimulering van investeringen voor de economische ontwikkeling hoort daarom niet uit te gaan van het principe van gelijkmatige spreiding over het hele land, maar moet zich richten op de beste kansen. Wel moet de omvang van de middelen voor het regionale sociaal-economische beleid in de komende kabinetsperiode op het huidige peil blijven, maar ze moeten meer worden aangewend voor de versterking van de economische structuur.	50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

	2.1.3 De overheid in het economisch proces	01
		02
OVERHEID	D66 kiest ook in de relatie tot het economisch proces voor een	03
OP MAAT	overheid op maat. Dit betekent een beleid van	04
	overheidsondersteuning dat per bedrijfstak verschillend uitwerkt.	05
	Overwegingen voor overheidsondersteuning zijn niet noodzakelijk	06
	beperkt tot louter economische belangen; ook andere factoren die	07
	het economisch proces raken, zoals de zorg voor het milieu, zijn	08
	bepalend.	09
	Financiële overheidssteun aan bedrijven moet worden beperkt tot	10
	bedrijfsactiviteiten die levensvatbaar zijn.	11
	De steun moet tijdelijk zijn en is vooral bedoeld om een situatie	12
	van achterstand of van noodzakelijke structurele aanpassing te	13
	overbruggen. Dit betekent dat er alleen sprake kan zijn van	14
	startsubsidies, omschakelingssubsidies en subsidies voor	15
	onderzoek en ontwikkeling.	16
		17
		18
	2.1.4 Milieu en technologie	19
		20
INDUSTRIE	Het milieubeleid in de industriële sector moet in beginsel	21
BELEID	worden benaderd via het energiebeleid. Daarbij zal het accent	22
	moeten worden gelegd op het totstandkomen van nieuwe	23
	productieprocessen.	24
		25
MILIEU-	D66 wil daarbij dat bij produkten en produktiewijzen waarbij	26
VOLGPLICHT	stoffen met mogelijk zeer ernstige effecten voor het milieu	27
	worden gebruikt een versnelde procedure voor emissiebeperking en	28
	controle in de afvalfase wordt gevolgd, door het afsluiten van	29
	overeenkomsten tussen bedrijven en bevoegde overheden. Binnen	30
	vier jaar dient de gehele keten van deze stoffen onder controle	31
	te zijn.	32
		33
	Investeringen in nieuwe productieprocessen en installaties moeten	34
	aan strengere eisen gaan voldoen dan bestaande installaties. De	35
	emissie-eisen worden daarbij ook in verband gebracht met het	36
	energie- en grondstoffenrendement en met de levensduur.	37
		38
TECHNOLOGIE	Nationaal technologiebeleid is een aanvulling op het in de	39
	toekomst steeds in belang toenemend EG-technologiebeleid. De	40
	verbeterde winstpositie van bedrijven maakt een intensivering	41
	van de technologische innovatie mogelijk. Deze innovatie moet	42
	vooral gericht zijn op industriële vernieuwing, het dienstbaar	43
	maken van de technologie aan het bereiken van duurzame	44
	ontwikkeling, en op overbrugging van een achterstand van het	45
	Nederlandse bedrijfsleven ten opzichte van het buitenland.	46
		47
		48
	2.1.5 Land- en tuinbouw	49
		50
	Land- en tuinbouw zijn voor de Nederlandse economie van vitaal	51
	belang: meer dan 10% van de bevolking is werkzaam in de landbouw	52
	en de voedselindustrie en ruim een kwart van de Nederlandse	53
	export bestaat uit producten ervan.	54
		55
	Zowel de milieuhygiënische als de economische omstandigheden in	56
		57
		58
		59

	de landbouw vergen een fundamentele koerswijziging naar een duurzame bedrijfsvoering van zowel grond- als niet-grondgebonden landbouw.	01 02 03 04
MEST EN AMMONIAK	In de landbouw moet de tweede fase van het mestbeleid van start gaan, met aanzienlijk zwaardere doelstellingen voor fosfaat en met kwantitatieve doelstellingen voor het stikstofgebruik. Noodzakelijk is een zeer voortvarende aanpak van de mestverwerking. Komt deze niet snel genoeg op gang en blijft daardoor het mestoverschot te hoog voor de strengere normen, dan rest slechts inkrimping van de veestapel, onder andere door middel van het opkopen van mestrechten. Voor het teveel aan ammoniak zal zo'n inkrimping weinig helpen. Daar moet de oplossing komen van de handhaving van de melkquotering, gecombineerd met de invoering van de mineralenbalans (zie 1.1.3).	05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17
BESTRIJDINGS- MIDDELEN	Voor het jaar 2000 moet een totale sanering van persistente chemische bestrijdingsmiddelen plaatsvinden, zoals aangegeven in de milieucriteria-nota voor stoffen ter bescherming van bodem en water. Deze nota dient onverkort te worden uitgevoerd.	18 19 20 21 22
INTERNE MILIEUZORG	De milieumaatregelen op de landbouwbedrijven (interne milieuzorg) vergen belangrijke investeringen en een hoogwaardiger, meer kennisintensieve bedrijfsvoering.	23 24 25 26
WERK- GELEGENHEID	Deze noodzakelijke aanpassingen zullen ingrijpende gevolgen hebben voor de werkgelegenheid en de bedrijfsstructuur in de landbouwsector. Voor deze omschakeling draagt de samenleving medeverantwoordelijkheid. Onderzoek naar de sociale gevolgen van het omschakelingsproces is noodzakelijk met het oog op te nemen onontkoombare maatregelen. Privatisering van de landbouwvoorlichting zal niet in die omvang mogen plaatsvinden, dat het bedrijfsleven de sturing ervan volledig of voor een belangrijk deel gaat beheersen.	27 28 29 30 31 32 33 34 35 36
EUROPA	Het Europees landbouwbeleid dient te worden herzien door: - het garantiesysteem te beperken tot de hoeveelheid produkt die de voedselonafhankelijkheid van de EG waarborgt; - de afzetsubsidies, waaronder de exportsubsidies, geleidelijk te verminderen; - de bijdragen in de kosten van opslag af te schaffen; De toegang van produkten uit ontwikkelingslanden tot de EG-markt wordt verruimd door middel van met deze landen af te sluiten overeenkomsten, waarin hun belangen afdoende zijn beschermd. Voor de vermindering van landbouwsubsidies zoals afgesproken in de wereldwijde onderhandelingen binnen het GATT dient voor eind 1990 ook in EG-verband een concreet tijdschema te worden opgesteld.	37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53
GROND- GEBONDEN PRODUKTIE	Om de duurzame ontwikkeling van de diverse functies van het landelijk gebied veilig te stellen verdient de grondgebonden landbouwproductie speciale aandacht. De door de EG vastgestelde graanprijs is bepalend voor het perspectief van de akkerbouw. Schaalvergroting, braakpremies, beheersovereenkomsten en	54 55 56 57 58 59

	bergboerenregelingen kunnen bijdragen tot een lonende produktie.	01
	Ook de ontwikkeling en toepassing van andere gewassen (vezels,	02
	hout) en van groene energie zijn van groot belang. De	03
	geïntegreerde productiewijze en gemengde bedrijfsvormen spelen	04
	een wezenlijke rol. De banken zullen bij de kredietverlening met	05
	deze aspecten rekening moeten houden. Voor de melkveehouderij	06
	blijft de contingentering gehandhaafd.	07
		08
LANDELIJK	D66 streeft binnen een samenhangende visie op het landelijk	09
GEBIED	gebied naar een zekere scheiding van de landbouw en de natuur.	10
	In gebieden met hoogwaardige landbouwgronden krijgt de duurzame	11
	landbouw (zie 1.1.3) het primaat. In gebieden met nog veel	12
	natuurwaarden en in gebieden die grote kansen bieden voor	13
	natuurontwikkeling wordt voorrang gegeven aan de realisatie van	14
	de ecologische hoofdstructuur (zie 1.1.6)	15
	Landinrichting wordt in de visie van D66 meer ook op het natuur-	16
	en recreatiebelang gericht en kan - mede omdat D66 wil kiezen	17
	voor minder zware inrichtingsvormen - qua budget te worden	18
	beperkt. De relatief zware herinrichting wordt alleen toegepast	19
	in stadsranden en in agrarische herstructureringsgebieden. De	20
	samenhangende visie op het landelijk gebied moet tot uiting komen	21
	in de werkwijze en in de organisatie van het centrale ministerie.	22
	D66 stelt voor het Ministerie van Landbouw en Visserij om te	23
	vormen tot een Ministerie voor het Landelijk gebied.	24
		25
LANDBOUW--	Reorganisatie van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties in	26
SCHAP	de landbouw is geboden. Uitgangspunt daarbij is het scheiden van	27
	de publiekrechtelijke bevoegdheden en de private	28
	belangenbehartiging door Landbouwschap en Produktschappen. De	29
	publieke bevoegdheden, met inbegrip van de heffing, horen bij de	30
	overheid thuis. Toedeling van deze taken aan zelfstandige	31
	bestuursorganen moet worden overwogen. De automatische heffingen	32
	voor het Landbouwschap worden vervangen door vrijwillige	33
	contributiebijdragen.	34
		35
		36
	2.1.6 Midden- en kleinbedrijf	37
		38
	Naast algemeen economisch beleid waar het midden- en	39
	kleinbedrijf van kan profiteren in de komende jaren zoals	40
	verlaging van de BTW op dienstverlening en heffing van de	41
	sociale premies op basis van de toegevoegde waarde in plaats van	42
	op de loonsom) verdient het midden- en kleinbedrijf ook apart nog	43
	de nodige aandacht in de komende jaren. Zowel marktontwikkeling	44
	als beleid zullen meer Europees worden bepaald. Het beleid zal	45
	zich moeten richten op de verbetering van de arbeidsmarkt	46
	(scholing en inschakeling van langdurig werklozen bij het	47
	midden-en kleinbedrijf), op inperking van de regeldichtheid, op	48
	een efficiënte advies- en voorlichtingsstructuur en op	49
	oplossingen voor de problemen met de Vestigingswet.	50
		51
WINKEL-	Het verruimen van de winkelsluitingstijden zal door D66 opnieuw	52
SLUITING	met kracht worden bevorderd ten behoeve van de consumenten.	53
	Binnen een maximale openstelling van 52 uur per week lijkt	54
	mogelijke sluiting om 19.00 uur vooralsnog voldoende.	55
		56
		57
		58
		59

2.2	WERKGELEGENHEID	01
2.2.1	Algemeen	02
VRAAG EN AANBOD	Nuttig werk is er te over in ons land, maar aan betaalde banen is is nog steeds een schreeuwend tekort. Bij de ingeschreven werklozen moet een derde van de WAO-ers worden opgeteld, omdat die wel degelijk zouden kunnen werken als de kans zich voordeed. Bovendien oriënteren steeds meer gehuwde vrouwen zich op de arbeidsmarkt. Naar Europese maatstaven hebben zij thans nog een aanzienlijke achterstand. Wel is er vraag naar produkten en diensten waarvoor veel arbeid nodig is. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld, en bij het herstel van het milieu. Die tegenstelling oplossen is een van de meest dringende opgaven in de politiek.	03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16
SOCIAAL CONTRACT	Daarvoor is de medewerking van de werkgevers- en werknemersorganisaties noodzakelijk. D66 vindt het van het grootste belang dat tussen overheid, werknemers- en werkgeversorganisaties op landelijk niveau bindende afspraken worden gemaakt, gericht op werkloosheidsbestrijding en duurzame ontwikkeling. Deze afspraken dienen te worden vastgelegd in een meerjarig sociaal contract. De afspraken moeten betrekking hebben op het volgende pakket van maatregelen: loonmatiging, een aan de lonen gekoppelde ontwikkeling van de uitkeringen, werkgelegenheid, programma's voor werkervaring en scholing voor langdurig werklozen en duurzame ontwikkeling.	17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29
FLEXIBILISERING	D66 erkent dat een situatie van volledige werkgelegenheid in ons land niet binnen afzienbare tijd bereikt zal worden. Voor alle mensen die wel willen werken maar geen kans krijgen op de arbeidsmarkt is een forse stimulering van de werkgelegenheid noodzakelijk door meer variatie in de individuele arbeidstijd, in combinatie met bedrijfstijdverlenging. De rechtspositie van deeltijdwerkers en hun carriereperspectieven moeten in principe dezelfde zijn als bij een volle dagtaak.	30 31 32 33 34 35 36 37 38 39
2.2.2	Het stimuleren van nieuwe werkgelegenheid	40
MARKTSECTOR	Nederland is sterk op het buitenland gericht, door veel export moet de invoer van grondstoffen, halffabrikaten en eindproducten gefinancierd worden - Daarom moet het scheppen van werkgelegenheid voor een belangrijk deel in de marktsector plaatsvinden. Het is noodzakelijk goede faciliteiten voor die marktsector te creëren (zie ook 2.1.2, 2.1.3 en 2.1.4). Het Nederlands produkt zal concurrerend moeten zijn met dat van het buitenland en met name met dat van de EG.	41 42 43 44 45 46 47 48 49 50
PRODUKTIE-KOSTEN	Om de produktiekosten op concurrerend niveau te houden moeten twee wegen worden bewandeld. Ten eerste moet het verschil tussen bruto-loonkosten en netto-lonen verkleind worden, zodat ongeschoolde en laaggeschoolde arbeid goedkoop genoeg wordt om in te schakelen. Ten tweede moet de scholingsgraad worden verhoogd.	51 52 53 54 55 56
OVERHEIDS-	De overheid kan zelf primair werkgelegenheid creëren d.m.v.	57 58
D66 concept-verkiezingsprogramma 1989		59

INVESTERINGEN	overheidsinvesteringen (zie ook 2.1.). Een stimulerende rol van de overheid is zeker nodig waar het bedrijfsleven te weinig activiteit ontplooit en waar de maatschappelijke betekenis groot is, zoals de milieutechnologie.	01 02 03 04 05
KWARTAIRE SECTOR	De werkgelegenheid in de kwartaire sector moet worden uitgebreid, zeker waar door ontwikkelingen als individualisering, emancipatie en vergrijzing de behoeften sterk toenemen zoals in de gezondheidszorg, de kinderopvang, de maatschappelijke dienstverlening en de zorg voor ouderen en gehandicapten.	06 07 08 09 10 11
FINANCIERING	D66 vindt dat een bijdrage aan het scheppen van werk ook geleverd kan worden door de financiering van de sociale zekerheid gedeeltelijk te verschuiven van een heffing op arbeid naar een heffing op de toegevoegde waarde.	12 13 14 15 16 17
	2.2.3 Opleiding en scholing	18 19
SCHOLING	De arbeidsplaatsen moeten in de eerste plaats voortkomen uit de werking van het economisch proces, maar dat zal niet voldoende zijn. Het uitgangspunt is dat mensen die werkloos worden - naast en in combinatie met het ontvangen van een uitkering - zich actief voorbereiden op een nieuwe baan, door scholing en werkervaringsplaatsen. Voor de groep die ondanks alle maatregelen toch niet op de arbeidsmarkt kan participeren, moeten de mogelijkheden worden verruimd om maatschappelijk nuttig werk (zoals vrijwilligerswerk) te doen, waarbij de sollicitatieplicht eventueel vervalt.	20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30
SCHOLINGS-VERLOF	Door snelle veranderingen in de techniek en de organisatievormen veranderen ook de productieprocessen sneller. Het scholingsniveau van werknemers in bedrijven zal voortdurend op peil moeten worden gehouden. Uitbreiding van scholingsverlof is wenselijk.	31 32 33 34 35 36
ALLOCHTONEN	Het is noodzakelijk dat de lokale overheden, in samenwerking met de rijksoverheid, de vakbonden en de ondernemersorganisaties speciale op culturele minderheden en allochtone bevolkingsgroepen toegespitste algemene scholings- en vakgerichte opleidingen creëren.	37 38 39 40 41 42
BEHOUD UITKERING	Scholing met behoud van uitkering voor bijstandsgerechtigden moet mogelijk zijn op alle onderwijsniveaus.	43 44 45
FINANCIEN	Voor de financiering van de grootscheepse scholingsinspanning kan mede worden gedacht aan een bijdrage uit de sociale fondsen.	46 47 48 49
	2.2.4 De werking van de arbeidsmarkt	50 51
PERIODIEKE ANALYSES	De arbeidsmarkt moet soepeler worden. Vooral voor de kleinere bedrijven is de vraag naar toekomstige arbeid moeilijk aan te geven. De aanbodkant heeft, doordat er zo weinig kijkt op de vraag is, maar weinig inzicht in de toekomst. Het verdient aanbeveling dat periodiek analyses worden gemaakt bij producten en markten die voor ons van belang zijn. Deze analyses leveren	52 53 54 55 56 57 58 59

	indicaties voor het onderwijsbeleid en voor het te voeren arbeidsmarktbeleid.	01
		02
		03
SOCIALE PARTNERS	De sociale partners moeten een grotere verantwoordelijkheid krijgen voor het arbeidsvoorzieningenbeleid, waarbij de vaststelling van dat beleid op hoofdlijnen en de controle daarop bij regering en parlement behoren te blijven.	04
		05
		06
		07
		08
EXTRA AANDACHT	Enkele maatschappelijke groepen verdienen extra aandacht. Genoemd kunnen worden de voortijdige schoolverlaters, minderheden, gehandicapten, ouderen en vrouwen die op latere leeftijd in het arbeidsproces willen (her)intreden. Positieve actie is hier nodig. In het kader van het emancipatie -en integratiebeleid is dit een samenhangend geheel van maatregelen, gericht op het verbeteren van de positie van die groepen op de arbeidsmarkt en in de arbeidsorganisaties met als doelstelling het inlopen van achterstanden.	09
		10
		11
		12
		13
		14
		15
		16
		17
		18
TIJDELIJK WERK	Het proces op de arbeidsmarkt, de afstemming van vraag en aanbod, werkt traag. Het is gewenst de mogelijkheden om werknemers in tijdelijke dienst te nemen te verruimen indien de aard van het werk dit vraagt. Flexibele vormen van arbeid, zoals uitzendwerk en afroepcontracten kunnen positief worden beoordeeld, mits de rechtspositie van de werknemer adequaat is geregeld. Uitzendbureaus moet een aanvullende rol bij de arbeidsbemiddeling worden toegekend.	19
		20
		21
		22
		23
		24
		25
		26
		27
KINDER-OPVANG	D66 staat een uitgebreider systeem van kinderopvang, bevallings- en ouderschapsverlof voor. Zo kunnen vrouwen en mannen de band met de arbeidsmarkt behouden, in combinatie met de verzorging van kinderen. Betaalde verlofregelingen in verband met ziekte van kinderen of andere afhankelijke zorgbehoevenden horen van dit systeem deel uit te maken. Dit vergt een extra impuls. De nu bestaande 17.000 kinderopvangplaatsen moeten in de komende regeerperiode worden uitgebreid met 75.000.	28
		29
		30
		31
		32
		33
		34
		35
		36
		37
	2.3 INKOMENSBELEID	38
		39
	2.3.1 Algemeen	40
		41
1990-GENERATIE	Er gaat de komende jaren veel veranderen voor de nieuwe generatie. Voor hen die op of na 1 januari 1990 18 jaar worden (de zogenaamde 1990-generatie) treedt op grond van door het parlement goedgekeurd beleid een nieuw inkomens- en sociale zekerheidssysteem in werking. Gehuwde of samenwonende uitkeringsgerechtigden behorend tot deze generatie zullen dan geen toeslag meer krijgen op hun uitkering om deze aan te vullen tot het sociaal minimum, tenminste als hun partner ook tot de 1990 generatie behoort en er geen kinderen onder de 12 jaar te verzorgen zijn. Van de uitkeringsgerechtigde afhankelijke partner wordt geëist dat deze zelf in zijn/haar levensonderhoud voorziet.	42
		43
		44
		45
		46
		47
		48
		49
		50
		51
		52
		53
		54
D66-NOTA	D66 heeft eind mei 1989 een nota "zelfstandig solidair" uitgebracht, waarin op deze nieuwe situatie wordt ingegaan en ook wordt aangegeven hoe D66 een geëmancipeerd inkomensbeleid voor die generatie wil vormgeven. Een aantal hoofdlijnen wordt hieronder genoemd.	55
		56
		57
		58
		59

2.3.2 Inkomensbeleid

UITGANGS- PUNTEN	D66 staat een inkomensbeleid voor, waarin zowel vrouwen als mannen door het verrichten van betaalde arbeid blijvend in eigen onderhoud kunnen voorzien, ongeacht de leefvorm waarvoor zij hebben gekozen. Partner- of leefvorm-afhankelijke inkomens-regelingen horen in dat inkomensbeleid niet thuis. Een dergelijk beleid vergt ingrijpende veranderingen die niet van de ene dag op de andere hun beslag kunnen krijgen. Daarom wil D66 op termijn toe naar een systeem waarin alle kostwinnersvoordelen worden afgeschaft. Wel mag er compensatie zijn voor het economisch nadeel dat de verzorging van kinderen met zich brengt. Voor "oudere" generaties is een strikt individuele behandeling nog niet mogelijk; vooralsnog kan voor hen niet worden afgezien van toeslagen ten behoeve van afhankelijke partners. Voor de jongere generatie behoort een individuele behandeling wel tot de mogelijkheden.
DE 1990 - GENERATIE	Nodig is een aparte benadering van de generatie die op of na 1 januari 1990 18 jaar wordt (de "1990" generatie). Van deze generatie mag van iedere man en vrouw afzonderlijk economische zelfstandigheid worden verwacht. Daarom kunnen ook partnertoeslagen en op de partner gerichte belastingfaciliteiten kunnen worden afgeschaft.
BEPERKING VOORDELEN ALLEEN VERDIENERS	Volgens officiële berekeningen is met inkomensoverdrachten aan alleenverdieners en uitkeringsgerechtigden ten behoeve van afhankelijke partners in de sociale zekerheid, de belastingen en andere inkomensvoorzieningen ca. 20 miljard per jaar gemoeid. Deze bevoordeling die wordt opgebracht door alleenstaanden en tweeverdieners moet geleidelijk worden beperkt, te beginnen bij de nieuwe generatie. Zo wordt op den duur een leefvorm- en partnereutraal inkomensbeleid gerealiseerd en worden tevens de nu nog bestaande financiële drempels voor afhankelijke partners bij toetreding tot de arbeidsmarkt weggenomen. De door het parlement vastgestelde 1990-maatregel biedt hiervoor een goed uitgangspunt.
AFSCHAFFING BASIS- AFTREK	Deze lijn naar meer economische zelfstandigheid moet worden doorgetrokken naar alle afhankelijke partners van de 1990-generatie. Dat impliceert de afschaffing van de dubbele basisaftrek in het belastingstelsel die alleenverdieners ten behoeve van hun afhankelijke partner genieten.
VERZORGINGS- TOESLAG	Om rekening te houden met de aanwezigheid van kinderen in de leefeenheid moet de "1990-generatie" met kinderen, een verzorgingstoeslag krijgen. Deze bestaat uit het bedrag van de huidige kinderbijslag dat wordt verhoogd met een bedrag van f1200 per kind per jaar voor kinderen in de leeftijd van 0-6 jaar en van f600 per kind per jaar voor kinderen van 6-12 jaar. Op deze wijze wordt voorkomen dat vrouwen die straks kiezen voor het thuis verzorgen van kinderen, in een financieel nadelige positie komen te verkeren na de afschaffing van het fiscale alleenverdienersvoordeel. Tweeverdieners en alleenstaande werkende ouders kunnen de aldus verhoogde kinderbijslag aanwenden voor de betaling van kinderopvang. Een sterke uitbreiding van de

	kinderopvang als bepleit onder 2.2.4 is zeker voor de 1990- generatie van groot belang.	01 02 03
PROGRESSIE TOT 4e KIND	De thans nog bestaande progressie in de kinderbijslag (hoger bedrag per kind naarmate er meer kinderen zijn) vanaf het vierde kind hoort te worden stopgezet, ook voor de oudere generaties.	04 05 06 07
GELIJKE BEHANDELING	D66 verzet zich tegen een voortgaande willekeurige inperking van salarissen van bepaalde categoriën (ambtenaren en personeel in de gezondheidszorg). Het inkomensbeleid moet worden gebaseerd op het principe van gelijke behandeling. Voor het personeel bij de overheid en in de gezondheidszorg betekent dit dat een begin wordt gemaakt met een globaal gelijke arbeidsbeloning t.o.v. vergelijkbare functies in het bedrijfsleven. Daartoe hoort gebruik te worden gemaakt van de resultaten van de pakketvergelijking.	08 09 10 11 12 13 14 15 16 17
	Voor de gezondheidszorg zal ,zo nodig door verhoging van de ziektenkostenpremies, bovendien extra loonruimte beschikbaar dienen te komen.	18 19 20 21
	Evenals voor de salarissen in de collectieve sector geldt ook voor de uitkeringen in de sociale zekerheid dat zij in principe op gelijke voet meeprofiteren van de groei van de welvaart (zie par. 2.4.3).	22 23 24 25 26
WAGGS	De loonwet in de trendvolgerssector (de zogenaamde WAGGS) kent de overheid de bevoegdheid toe de loonruimte vast te stellen. Deze bevoegdheid moet worden afgeschaft, omdat deze in strijd is met het recht van de sociale partners op collectief onderhandelen over de arbeidsvoorwaarden.	27 28 29 30 31 32
VUT	De algemeen werkende, dure VUT-regeling bij de overheid moet binnen twee jaar worden omgezet in een beperktere, meer gerichte regeling voor de belangrijkste organisaties van overheidsdiensten en voor het onderwijs. Daarbij mogen reeds verkregen rechten niet worden aangetast. De zo bespaarde uitgaven moeten worden ingezet voor de vermindering van de gesignaleerde salarisachterstand van het personeel bij overheid en onderwijs ten opzichte van het bedrijfsleven.	33 34 35 36 37 38 39 40 41
OUDERE VROUWEN	De generaties vrouwen die nu en in de komende 20 jaar tot de groep ouderen behoren, hebben een structureel lager inkomen dan mannen van die generaties. Zij zijn meer aangewezen op de AOW als bodemvoorziening: vaak hebben zij geen of nauwelijks eigen ouderdomspensioen opgebouwd. De meeste gescheiden vrouwen hebben geen beroep kunnen doen op pensioenverrekening. Hun rechten op een eventueel weduwenpensioen zijn veelal gering.	42 43 44 45 46 47 48 49
	Ook de positie van werkende 50+ vrouwen baart zorgen: zij hebben vaak zo weinig pensioenjaren, dat zij zich nauwelijks kunnen veroorloven mee te doen aan de mogelijkheden tot (deeltijd) VUT. Zij blijken ook bijzondere moeilijkheden te ondervinden bij toelating tot arbeidsongeschiktheidsvoorzieningen. Deze problemen moeten nader worden onderzocht en tot een oplossing gebracht.	50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

2.3.3 AOW en pensioenen

PENSIOENEN	In de komende kabinetsperiode moet een begin worden gemaakt met de individualisering van de bestaande aanvullende pensioenregelingen in het bedrijfsleven en bij de overheid. Deze hervorming is van grote betekenis voor de emancipatie. Bovendien geeft dit systeem een verruiming van de keuzemogelijkheden, waaronder de mogelijkheid om zelf het tijdstip van pensionering te bepalen en de mogelijkheid om zelf te kiezen voor hetzij een nabestaandenpensioen, hetzij een hoger eigen pensioen. Dit laatste is vooral voor alleenstaanden belangrijk. Zij kunnen zo kiezen voor een gelijkwaardig pensioenpakket. Vooruitlopend op de volledige individualisering moeten ongehuwd samenwonenden en gehuwde vrouwen wat betreft aanspraken op nabestaandenpensioen spoedig worden gelijkgesteld aan gehuwde mannen. Ook zij moeten een keuzemogelijkheid krijgen uit gelijkwaardige pensioenpakketten.
PENSIOEN- BREUK	Daarnaast dient op korte termijn een algemene wettelijke regeling te worden ingevoerd tot beperking van de pensioenbreuk bij verandering of verlies van werk.
AOW	Gestreefd wordt naar een geleidelijke individualisering van het AOW-pensioen onder afschaffing van de toeslagen voor partners beneden de 65 jaar en voor alleenstaanden. De hoogte moet 70% van het netto minimumloon zijn. De AOW-aanspraken die hierdoor ontstaan mogen worden ingebouwd in de aanvullende pensioenen, zodat per saldo geen lastenverhoging ontstaat. De welvaartsvastheid van de pensioenen moet worden hersteld.
VERTEGEN- WOORDIGING GEPENSIO- NEERDEN	D66 blijft op het standpunt staan dat gepensioneerden het wettelijk recht moeten krijgen deel te nemen in het beheer van hun pensioengelden door een eigen vertegenwoordiging in de pensioenfondsbesturen.
2.4 SOCIALE ZEKERHEID	
2.4.1 Algemeen	
UITKE- RINGEN	Na de vele bezuinigingen van de afgelopen jaren is het nodig in de komende periode af te zien van verdere ingrijpende bezuinigingen op het niveau van de sociale uitkeringen. Ten aanzien van het volume van de sociale zekerheid blijft voorzichtigheid overigens geboden vanwege de nog hoge werkloosheid, de vergrijzing en het toenemend beroep op de arbeidsongeschiktheids-uitkeringen.
STELSEL- WIJZIGING	Veranderingen in het stelsel van sociale zekerheid zijn nodig vanwege de totstandkoming van de Europese markt en het streven naar beheersing van de uitgaven voor sociale zekerheid. Tevens dient recht gedaan te worden aan het uitgangspunt van economische zelfstandigheid voor vrouwen en mannen. Het stelsel zal bovendien toegankelijker, doorzichtiger en eenvoudiger moeten worden.
VERVOLG-	Om de met betaald werk opgebouwde economische zelfstandigheid

UITKERING	zo lang mogelijk te kunnen behouden, is een verlenging gewenst van de individuele vervolguitering in de nieuwe werkloosheidswet van 1 tot 3 jaar.	01 02 03 04
VRIJLATINGS- BEPALINGEN	Ter bevordering van de herintreding op de arbeidsmarkt, moeten de thans geldende vrijlatingsbepalingen voor partnerinkomen worden verruimd voor degenen die op de Toeslagenwet, de Algemene Bijstandswet of de AOW zijn aangewezen.	05 06 07 08 09
WAGW	Oneigenlijk beroep op arbeidsongeschiktheidsuitkeringen moet worden beperkt door stringente naleving van de WAGW. Bedrijven of bedrijfstakken moeten hun verplichtingen naleven; niet-nakoming wordt gestraft met een verhoging van de premie.	10 11 12 13 14 15
2.4.2 Sociale zekerheid en Europa		16 17
EUROPA	Er moet een gemeenschappelijk sociaal beleid van de EG op hoofdlijnen komen. Verdere aanscherping en uitwerking door de lidstaten afzonderlijk moet mogelijk zijn. Op de langere termijn wordt gestreefd naar een Europees stelsel van sociale zekerheid. Dit zal uiteraard niet in alle onderdelen gelijk kunnen zijn aan het huidige Nederlandse stelsel, maar het algemene niveau mag daarvoor zeker niet onderdoen.	18 19 20 21 22 23 24 25
GELIJKE BEHANDELING	Het is noodzakelijk dat de Nederlandse wetgeving voldoet aan letter en geest van Europese wet- en regelgeving en andere internationaalrechtelijke verplichtingen (b.v. het BUPO-verdrag). Ook in dat licht is het nodig ons stelsel van sociale zekerheid verder te individualiseren en bestaande ongelijke behandeling tussen mannen en vrouwen weg te nemen.	26 27 28 29 30 31 32 33
2.4.3 Sociale zekerheid in Nederland : uitkeringen/minimumloon		34 35 36
UITGANGS- PUNT	Het uitgangspunt is een gelijke inkomensontwikkeling tussen de verschillende groepen in de samenleving: werknemers in de marktsector, ambtenaren en trendvolgers, uitkeringsgerechtigden.	37 38 39 40
KOPPELING	Het streven is gericht op een welvaartsvaste koppeling tussen uitkeringen en het minimumloon. De verantwoordelijkheid voor de inkomensontwikkeling van uitkeringsgerechtigden hoort echter thuis bij de politiek. Regering en parlement moeten jaarlijks de ruimte voor de ontwikkeling van minimumlonen en uitkeringen vaststellen. Bepalend voor de in principe gewenste koppeling zijn vooral de economische groei en de loon- en prijsontwikkeling. De netto-netto-koppeling blijft onverkort gehandhaafd.	41 42 43 44 45 46 47 48 49
BASIS- INKOMEN	D66 staat in beginsel positief tegenover de gedachte van een gedeeltelijk basisinkomen, maar meent dat het op korte termijn niet te realiseren is. De gedachte moet verder worden ontwikkeld, bij voorkeur in Europees verband.	50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

GE-	Een samenhangend inkomensbeleid voor jongeren, waarbij	01
INTEGREERD	uitkeringen en studietoelagen in één stelsel worden	02
SOCIALE	ondergebracht, terwijl de minimumjeugdlonen ongewijzigd	03
ZEKERHEIDS-	blijven is op zichzelf wenselijk. De plannen ervoor verdienen	04
EN INKOMENS-	serieuze bestudering. Verlaging van de uitkeringen voor	05
BELEID VOOR	jongeren naar het bedrag van de basisbeurs is acceptabel, mits	06
JONGEREN	daar grotere vrijlating van bijverdiensten tegenover staat, of	07
	de gelegenheid wordt geboden tegen betaling werkervaring op te	08
	doen, al dan niet in combinatie met scholing. Uitgangspunt dient	09
	te zijn dat werkloze jongeren en studenten een ouder- en	10
	partner-onafhankelijk en dus zelfstandig bestaan kunnen opbouwen.	11
		12
		13
	2.4.4 Uitvoering van de sociale zekerheid	14
		15
VEREEN-	Er zijn mogelijkheden voor de vereenvoudiging en	16
VOUDIGING	verheldering van het huidige stelsel van sociale zekerheid.	17
		18
	- Instelling van één loket van sociale zekerheid. Vanuit dit	19
	loket kan worden doorverwezen;	20
		21
	- Vergaande deelname van uitkeringsgerechtigden en hun	22
	organisaties aan advisering en bestuur in de sociale zekerheid	23
	(SER, bedrijfsverenigingen, RWW- of toetsingscommissies).	24
		25
	- Inschakeling van informatietechnologie bij de individuele	26
	voorlichting over rechten en plichten van	27
	uitkeringsgerechtigden.	28
		29
GEMEENTEN	D66 is tegenstander van het verhogen van de eigen bijdragen van	30
	gemeenten voor de uitvoering van de Algemene Bijstandswet van 10%	31
	naar 20% en is van mening dat deze kosten op den duur geheel voor	32
	rekening van het Rijk moeten komen.	33
		34
BIJZONDERE	De gemeentelijke ruimte bij de verlening van bijzondere bijstand	35
BIJSTAND	moet worden vergroot.	36
		37
WSW	De opvang van schoolverlaters van het speciaal onderwijs in de	38
	sociale werkvoorziening stagneert. Daardoor ontstaan te lange	39
	wachttijsten en dreigen de in het onderwijs aangeleerde	40
	vaardigheden verloren te gaan. Er moeten voorzieningen worden	41
	getroffen om deze schoolverlaters voor te bereiden op een plaats	42
	in de sociale werkvoorziening en hun verworven vaardigheden te	43
	doen behouden. Deze kunnen het beste worden aangehaakt bij de	44
	sociale werkplaatsen.	45
		46
		47
	2.5 FISCALE AANGELEGENHEDEN	48
		49
	2.5.1 Loon- en inkomstenbelasting	50
		51
OORT	D66 heeft in grote lijnen ingestemd met de voorstellen voor	52
	belastingvereenvoudiging en -verlaging (n.a.v. commissie-Oort),	53
	maar blijft zich verzetten tegen de zeer ingewikkelde voorstellen	54
	tot beperking van de aftrekbaarheid van bepaalde beroepskosten.	55
	Afschaffing wordt bepleit van de dubbele basisaftrek voor	56
	alleenverdieners voor de generatie die in of na 1990 18 jaar	57
		58
		59

	wordt, en tegelijk daarmee een verhoogde verzorgingstoeslag voor diezelfde generatie (zie 2.3.2).	01
		02
		03
ALLEEN-STAANDEN	Aan alleenstaanden moet compensatie worden geboden voor de inkomensachteruitgang die voor hen vanaf 1990 zal optreden als gevolg van het vervallen van de alleenstaandentoeslag. Deze compensatie moet worden gevonden op andere, niet-fiscale terreinen, waar van alleenstaanden een overmaat aan solidariteit wordt gevraagd: ziektekosten, verzekeringen, pensioenen en gezinsverzorging.	04 05 06 07 08 09 10 11
VEREENVOUDIGING	Een studie is wenselijk naar een verdergaande vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting, waarvan de eventuele opbrengst kan worden gebruikt voor de verlaging van de tarieven. In ieder geval moet de onwerkbare beperking van de aftrekbaarheid van de beroepskosten, bijwonen van congressen, seminars en aanschaf van apparatuur zoals tekstverwerkers ongedaan worden gemaakt.	12 13 14 15 16 17 18
BELASTING-VERLAGING	Verdere belastingverlaging, gefinancierd uit de algemene middelen heeft thans geen prioriteit, gezien de extra overheidsuitgaven die in de komende jaren nodig zijn voor het milieu, het onderwijs en voor de versterking van de infrastructuur, met name het openbaar vervoer.	19 20 21 22 23 24
BASISAFTREK	D66 wil de basisaftrek in de loon- en inkomstenbelasting omvormen tot een gelijk, vast bedrag voor alle belastingplichtigen. De daaruit resulterende opbrengst kan worden gebruikt voor verlaging van de tarieven. Het bestaande inkomensbegrip moet verder worden gestroomlijnd en vereenvoudigd. In dit kader moet ook de wenselijkheid en de mogelijkheid van de invoering van een vermogenswinstbelasting worden onderzocht.	25 26 27 28 29 30 31 32
HEFFING	Met de gecombineerde heffing van loon- en inkomstenbelasting en premies volksverzekeringen wordt ingestemd, maar deze beide bestanddelen moeten wel duidelijk herkenbaar blijven en dus niet verder worden geïntegreerd.	33 34 35 36 37
WINSTDELING	D66 is voorstander van fiscale stimulering van regelingen voor winstdeling, bij voorkeur in de vorm van aandelen of aandelen-opties.	38 39 40 41 42
	2.5.2 Vennootschapsbelasting, BTW en accijnzen	43 44
BEROEPS-KOSTEN	De ingewikkelde en vaak willekeurige bepalingen die voor de aftrekbaarheid van beroepskosten voor de winstbepaling zijn ingevoerd moeten worden herzien. Sommige beroepskosten moeten vanuit een oogpunt van vereenvoudiging bij de winstbepaling voor 100% i.p.v. voor 75% in aanmerking te worden genomen, zoals kantinevoorzieningen en bezoek aan congressen. Om misbruik tegen te gaan dient in die gevallen een verzwaarde bewijslast te worden ingevoerd.	45 46 47 48 49 50 51 52 53
HARMONISATIE	Bij de vaststelling van de BTW-tarieven en de accijnzen wordt veel belang gehecht aan het streven naar fiscale harmonisatie in de EG met het oog op de interne markt in 1992. De Regering moet zich inzetten voor het onderbrengen in het verlaagde BTW-tarief van specifieke sectoren van arbeidsintensieve dienstverlening	54 55 56 57 58 59

(onderhoud in en rond de woning, kappers, horeca), de woningbouw en de culturele sector. Zowel de bestrijding van de werkloosheid als de fraudebestrijding zijn daarmee gediend. In verband met de eisen die de duurzame ontwikkeling stelt, bepleit D66 een verhoging van het BTW-tarief op energiedragers en bestrijdingsmiddelen.

FRAUDE-
BESTRIJDING

Bestrijding van fraude met de belastingen en de sociale zekerheid moet worden voortgezet. In dit kader dient Nederland het multilateraal bijstandsverdrag over fraudebestrijding bij belastingen van de OESO/Raad van Europa te ondertekenen. Tevens pleit D66 ervoor de bestrijding van het oneigenlijk gebruik ook op het brede terrein van de overheidssubsidies te intensiveren. Eenvoudige en doorzichtige regelgeving en aanscherping van de controle op overheidssubsidies vormen daartoe de meest doeltreffende instrumenten.

2.6 DEMOCRATISERING

De democratie moet ook in de particuliere en semi-overheidssector gestalte krijgen. Zo moet in de bedrijven uiteindelijk een doeltreffende medebeslissingsbevoegdheid worden toegekend aan de werknemers ten aanzien van de hoofdlijnen van het ondernemingsbeleid.

De ondernemingsraden moeten daartoe worden versterkt door uitbreiding van hun bevoegdheden en uitgebreid door invoering van vormen van directe democratie. Nagegaan moet worden op welke wijze het werkoverleg, als onderdeel van de vernieuwde personeelsvertegenwoordiging, met wettelijke waarborgen kan worden omkleed, opdat het afleggen van verantwoording door de leiding aan de betrokken werkeenheden wordt vastgelegd.

Wettelijk moet worden geregeld dat in de structuurvennootschappen de ondernemingsraad een gelijke invloed krijgt op de benoeming van de Raad van Commissarissen als de aandeelhouders.

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht voor de werknemersgroep moet worden bevorderd door het wegnemen van enkele bestaande belemmeringen. Het is wenselijk te onderzoeken of naast de coöperatieve bedrijfsvorm hiervoor een juridisch meer geschikte vennootschapsvorm kan worden ontwikkeld. Daarnaast moeten de fiscale regels voor de overdracht van bestaande bedrijven aan de werknemers, alsmede de mogelijkheden van kredietverlening aan deze bedrijven worden verbeterd.

3 S O C I A A L C U L T U R E E L B E L E I D

3.1 O N D E R W I J S

3.1.1 A l g e m e e n

ALGEMEEN

Het onderwijs staat onvoldoende toegerust voor een steeds zwaardere taak. De arbeidsmarkt en de samenleving als geheel stellen hogere en meer veranderlijke eisen. Maatschappelijke ontwrichting en achterstand weerspiegelen zich in de school en nemen er de gedaante aan van onderwijsproblemen. Vastlopers en uitvallers worden talrijker. De vraag naar onderwijs neemt gelukkig toe, maar het aanbod houdt daarmee niet meer vanzelfsprekend gelijke tred. Onderwijsgegenden staan vaak onder hoge druk en zien hun maatschappelijke positie en verdere scholingskansen achteruitgaan. In weerwil van de grote inzet van zeer velen in het onderwijs dreigt door dit alles gevaar voor de kwaliteit. En handhaving van een kwaliteitsstandaard in het onderwijs op alle niveaus en voor alle leerlingen is een levensvoorwaarde voor een land als het onze.

De regering heeft in de afgelopen jaren in twee opzichten de problemen voor het onderwijs vergroot. In de eerste plaats door overhaaste en ondoordachte bezuinigingspogingen. In de tweede plaats door even overhaaste en ondoordachte regelgeving: een stroom van veel te gedetailleerde circulaires, grootscheepse blauwdrukken die onvoldoende geworteld bleken in de praktijk, en een onzorgvuldigheid die - hoogst ongewoon in ons staatsbestel - verschillende keren het uitdrukkelijke misnoegen van de rechter heeft gewekt.

Dit alles heeft in het onderwijs onrust en een zekere moedeloosheid veroorzaakt, een gebrek aan vertrouwen ook in de overheid als gangmaker van de noodzakelijke zelfvernieuwing van het onderwijs. Dit vertrouwen moet door de overheid worden hersteld, omdat onrust, moedeloosheid en wantrouwen anders zelf een deel worden van het steeds groeiende probleem.

Twee dingen zijn daartoe nodig. In de eerste plaats moet het bezuinigingsbeleid plaatsmaken voor investeringsbeleid, sober, maar met oog voor het feit dat vaak de kosten voor de baat uitgaan. In de tweede plaats moet nu een herstel- en vernieuwingsbeleid worden gevoerd dat oplossing van concrete knelpunten voorrang geeft boven alomvattende plannen voor verandering van inhoud en structuur.

D66 acht de vrijheid van onderwijs hoog. Deze wordt onvoldoende gegarandeerd door de historisch gegroeide en inmiddels verstarde zuilenstructuur. De dragers van de vrijheid zijn de leerlingen en hun ouders, de vormgevers ervan zijn de onderwijsgegenden. Alleen vanuit die visie kan vruchtbaar worden gewerkt aan handhaving en verbetering van de wezenlijke kwaliteit van het onderwijs.

De overheid moet zich beperken, maar zich in haar beperking sterk tonen. Ze moet de wettelijke verantwoordelijkheden ordenen en de financiële ruimte scheppen voor goed onderwijs, zij mag en moet eisen van deugdelijkheid formuleren en de kwaliteit bewaken in algemene zin, zij moet wezenlijke waarden garanderen: toegankelijkheid, veelvormigheid, geestelijke vrijheid, gelijkberechtiging en verdraagzaamheid.

3.1.2 Kwaliteit en vernieuwing

ONDERWIJS- GEVENDEN

Goed onderwijs staat of valt met de mensen die het onderwijs geven. Hun hoofdrol moet weer voluit worden erkend, ook bij het opzetten en invoeren van vernieuwingen. Zij moeten in staat worden gesteld te voldoen aan de snel wisselende en steeds hogere eisen, die vanuit de samenleving gesteld worden. Her- en bijscholing dient een gewoon onderdeel van de beroepsuitoefening te worden. Functie- en beloningsstructuur moeten zo worden aangepast dat het docentenberoep weer kan concurreren met andere beroepen die een vergelijkbaar opleidingsniveau vergen. De opleidingen moeten worden verbeterd, o.m. door invoering van praktijkgerichte en gedifferentieerde programma's, ook op het terrein van schoolmanagement en -bestuur.

KWALITEIT ALS PROCES

Onderwijs blijft alleen goed als het zich permanent vernieuwt in antwoord op de veranderende samenleving. Dit vernieuwingsproces moet plaatsvinden in vrijheid. Het moet door de overheid worden gestimuleerd en op zijn resultaten gecontroleerd, maar niet dwingend en gedetailleerd opgelegd. Voor de controle op de inhoudelijke kwaliteit en de doeltreffendheid van de kennisoverdracht is een star systeem van eindtermen niet effectief. Een versterkte inspectie en een vloeiend systeem van schoolwerkplannen en educatieve verslagen verdient de voorkeur. In het kader van een in te stellen examenraad moeten periodiek en systematisch studies worden ondernomen naar noodzaak en doeltreffendheid van bepaalde kennisgebieden, onderwijsdoelstellingen en curricula. Bij nieuwe of sterk veranderde kennisgebieden moet de overheid het produceren van leermethoden gericht bevorderen en door een stelsel van premies de invoering van de nieuwe kennisgebieden in het onderwijs stimuleren.

AANDACHTS- GEBIEDEN

Onderwerpen die aanhoudend bijzondere aandacht verdienen in het inhoudelijk vernieuwingsproces zijn volgens D66, naast de veranderlijke eisen van de arbeidsmarkt, de ontwikkeling van milieubewustzijn, sociaal verstand en cultureel besef. De consequenties van de met ingang van 1990 aan de orde komende zelfstandigheid van vrouwen en van de individualisering moeten meer dan tot dusver onder ogen worden gezien, evenals die van de snel voortschrijdende internationalisering en die van de informatierevolutie. Het onderwijs in vreemde talen dient meer prioriteit te krijgen. Er is dringend behoefte aan een gerichte inspanning om alle permanente ingezetenen van buitenlandse herkomst, jong of oud, die beheersing van het Nederlands bij te brengen die nodig is om in onze samenleving te kunnen functioneren (zie 3.5.2).

ONDER- STEUNING	De structuur van de onderwijsondersteuning moet worden herzien. Op regionaal niveau dienen de functies van externe ondersteuning, opleiding en herscholing gebundeld en geconcentreerd te worden. Een gedeelte van de ondersteuning moet worden overgeheveld naar de uitvoerende instelling. Daarnaast moeten instellingen de mogelijkheid krijgen een beroep te doen op ondersteuning uit de particuliere sector.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11
	3.1.3 Bestuurlijke aspecten	12
VERLANGD ONDERWIJS	Leerlingen en ouders zijn de werkelijke dragers van de grondwettelijke onderwijsvrijheid. De onderwijswetgeving moet zodanig worden herzien dat hun feitelijke voorkeuren en behoeften, ook die van onderwijskundige en paedagogische aard, het uitgangspunt bij uitstek zijn bij de planning en fusie van instellingen. De bijzondere instelling dient haar identiteit inhoudelijk tot uiting te brengen, o.a. in het werkplan en in het educatief verslag. De garanderende overheidsverantwoordelijkheid voor verlangd openbaar onderwijs mag door allerlei fusie-ontwikkelingen en schaalvergrotingen niet verwateren. Juist in een multiculturele samenleving is de zorg voor goed openbaar onderwijs als ontmoetingsplaats van groot belang.	13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25
AUTONOMIE EN MEDE- ZEGGENSCHAP	De instellingen moeten waar mogelijk zelfstandiger worden. Daartoe moet het management worden versterkt. Alleen zo kan veel gedetailleerde regelgeving worden afgeschaft op het gebied van onderwijsinrichting, materiële middelen en personeelsvoorziening - uiteraard met behoud van basisgaranties. Deze ontwikkeling zal nopen tot versterking van de inspectie, maar maakt een forse afslanking van de rest van het departement mogelijk. In de uit te bouwen Wet Medezeggenschap Onderwijs moet de positie van ouders en leerlingen verstevigd worden. De bestuurlijke democratisering in het bijzonder- en openbaar onderwijs moet worden verbeterd.	26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37
DECENTRA- SATIE	D66 blijft voorstander van een decentralisatie van taken naar provincie en gemeenten; wel dient voorkomen te worden dat per saldo de bureaucratie binnen de overheid als geheel toeneemt. Een zekere landelijke sturing ten behoeve van de emancipatie van groeperingen in een achterstand-situatie en van inhoudelijke vernieuwing blijft nodig. Binnen dit globale kader dient de besteding van onderwijsstimulerings- en vernieuwingsgelden een zaak van de gemeenteraad en scholen zelf te zijn. De gemeentelijke coördinatie moet bevorderen dat het onderwijsachterstandenbeleid wordt ingepast in één algemeen emancipatiebeleid.	38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51
	3.1.4 Basis,- speciaal- en voortgezet onderwijs	52
BASIS VERSTERKEN	Het gat dat door de bezuinigingen van de laatste jaren in de kwaliteit van het basisonderwijs is geslagen, moet worden gedicht. Kinderen moeten weer vanaf hun vierde jaar gewoon naar school kunnen. Het reguliere onderwijs moet in de gelegenheid	53 54 55 56 57 58
D66 concept-verkiezingsprogramma 1989		59

	worden gesteld kinderen met leermoeilijkheden zoveel mogelijk zelf op te vangen, al of niet met speciale ambulante ondersteuning. Alleen zo kan de groei van het speciaal onderwijs worden afgeremd en omgebogen. Plaatsing in het speciaal onderwijs moet gecoördineerd worden in kleine regio's, op basis van reële samenwerking tussen de betrokken scholen.	01 02 03 04 05 06 07
KLEINE SCHOLEN	De basisschool in kleine kernen is van ruimere betekenis. De sociaal-culturele betekenis van deze scholen valt niet te onderschatten. D66 wil dan ook de basisschool in kleine kernen handhaven.	08 09 10 11 12
VOORTGEZET ONDERWIJS	De gedachte van een meer uitgebreide basisvorming voor alle leerlingen dan thans in het basisonderwijs wordt gegeven blijft D66 aanspreken, maar het thans voorliggende wetsvoorstel Basisvorming stuit op overwegende praktische en principiële bezwaren. Het probleem van wat voor de zwakkere leerlingen haalbaar en wenselijk is moet eerst worden opgelost. Versterking van de positie van het lager beroepsonderwijs en de MAVO als volwaardige opleidingen verdient voorrang.	13 14 15 16 17 18 19 20 21
	In het algemeen dient in het voortgezet onderwijs gestreefd te worden naar een overzichtelijk geheel van reële mogelijkheden voor de leerling, dat doorstroming wel toelaat, maar niet totodeloos lange omwegen leidt. De introductie van een breed georiënteerd en gedifferentieerd lyceum in het voorbereidend hoger onderwijs kan de kwaliteit daarvan versterken. In ieder geval moet de positie van het HAVO op korte termijn heroverwogen worden, aangezien de aansluiting met het HBO aan slijtage onderhevig blijkt. Zelfstandige gymnasia kunnen blijven bestaan.	22 23 24 25 26 27 28 29 30 31
BEROEPS- ONDERWIJS	De sectorvorming en vernieuwing in het middelbaar beroepsonderwijs moeten worden doorgezet. De samenhang met het overige beroepsonderwijs, waaronder het cursorisch beroepsonderwijs en het leerlingenwezen, dient te worden versterkt, maar zonder vooropgezette bezuinigingsdoelstelling.	32 33 34 35 36 37 38
	3.1.5 Volwasseneneducatie	39 40
	Er moet verder worden gewerkt aan een samenhangend en kwalitatief hoogwaardig stelsel van volwasseneneducatie, waarvoor de overheid algemene regels stelt. Er moet worden gestreefd naar flexibele leerwegen en een regelmatige afwisseling van arbeid en scholing (wederkerende educatie). De overheid heeft daarnaast de plicht, in aanvulling op de markt voorzieningen te treffen voor de basiseducatie, met name op de cursussen Nederlands voor etnische minderheden en op cursussen voor langdurig werklozen.	41 42 43 44 45 46 47 48 49
	3.1.6 Hoger onderwijs en fundamenteel onderzoek	50 51
AUTONOMIE EN KWALITEIT	De laatste jaren is, in weerwil van herhaalde bezuinigingsingrepen, een proces van verzelfstandiging van de instellingen van hoger onderwijs op gang gekomen dat met kracht moet worden voortgezet. Het wetsvoorstel waarin deze lijn wordt uitgewerkt en vastgesteld moet snel zijn beslag krijgen. Gewaakt moet worden tegen nieuwe regelgeving langs de achterdeur.	52 53 54 55 56 57 58 59

	Een verdere uitbouw van een stelsel van kwaliteitszorg is in het	01
	hele hoger onderwijs van groot belang, maar dit is primair een	02
	zaak van de instellingen zelf. Die alleen kunnen borg staan voor	03
	de kwaliteit van hun produkt. De overheid moet zich beperken tot	04
	toezicht op de wijze waarop hieraan door de autonome instellingen	05
	wordt vormgegeven.	06
		07
		08
		09
DIFFEREN-	Door verminderde regelgeving neemt de differentiatie in het hoger	10
TIATIE	onderwijs vermoedelijk toe, er ontstaan concurrentieverhoudingen	11
	tussen de instellingen en de samenwerking met het bedrijfsleven	12
	neemt toe. In een dergelijke marktsituatie moeten de instellingen	13
	ook de vrijheid hebben als ondernemingen te opereren en b.v. voor	14
	hun investeringen kunnen lenen op de kapitaalmarkt. Dit betekent	15
	niet dat alle instellingen ook in staat gesteld moeten worden	16
	alle studierichtingen aan te bieden. D66 pleit voor een	17
	verdergaande samenwerking van instellingen van hoger onderwijs,	18
	zodat er clusters van instellingen ontstaan die als cluster	19
	staat worden gesteld een volledig pakket aan te bieden en het	20
	land redelijk overdekken. In dit licht is samenwerking van WO en	21
	HBO wenselijk.	22
		23
FUNDAMEN-	Het ondernemingsgewijs opereren van de instellingen mag niet tot	24
TEEL	gevolg hebben dat de aandacht in het wetenschappelijk onderzoek	25
ONDERZOEK	bepaald wordt door gewin op de korte termijn. Het fundamentele	26
	onderzoek aan de universiteiten verdient versterking. De	27
	bezuinigingen hebben hier vooral geleid tot een uitholling van de	28
	onderzoekinfrastructuur. Het ongedaan maken hiervan vergt	29
	investeringen. De veertien Nederlandse universiteiten behoeven	30
	overigens niet in alle disciplines allemaal voor fundamenteel	31
	onderzoek te worden uitgerust. D66 is voorstander van	32
	specialisatie.	33
		34
BEKOSTIGING	Er zal een groot beroep op het zelfregulerend vermogen van	35
	de gezamenlijke instellingen gedaan moeten worden om een	36
	onderwijsaanbod en een onderzoeksinspanning van internationaal	37
	niveau efficiënt te realiseren. Onder die voorwaarde dient de	38
	Nederlandse samenleving bereid te zijn daarvoor voldoende	39
	middelen ter beschikking te stellen. Het bekostigingsstelsel	40
	dient dus voldoende prikkels te bevatten voor het leveren van	41
	kwaliteit en moet voldoende zijn om de Nederlandse positie in	42
	Europa en daarbuiten op het terrein van wetenschap en techniek	43
	te handhaven en waar nodig te verbeteren.	44
		45
STIMULEREN	Het volgen van hogere opleidingen, ook door meisjes en door	46
EN	etnische minderheden, moet worden gestimuleerd. Goede	47
VERWIJZEN	voorlichting is van groot belang. Slechts onder die voorwaarde	48
	kan het VWO-diploma algemeen toegangsbewijs voor het hoger	49
	onderwijs blijven. Veel aandacht zal van de instellingen worden	50
	gevraagd voor selectieve, maar vooral ook de verwijzende functie	51
	van de propaedeuse. Universiteiten zullen daarnaast meer moeten	52
	betrokken bij besluitvorming over kwaliteitseisen van het VWO-	53
	examen.	54
		55
STUDIE-	Door de overhaaste invoering en de onmiddellijk daarop volgende	56
FINANCIERING	bezuinigingspogingen heeft het stelsel van studiefinanciering	57
	geen eerlijke kans gekregen. Ter vereenvoudiging denkt D66 aan	58
	een systeem dat los staat van het ouderinkomen en dat naast de	59

basisbeurs meer steunt op leningen die onder goede en
 gegarandeerde sociale voorwaarden worden afgelost. Er moet een
 overzichtelijke relatie worden gelegd met het stelsel van sociale
 voorzieningen voor dezelfde leeftijdscategorie(zie 2.4.3).
 Randvoorwaarde is dat de toegankelijkheid voor studenten uit
 lagere inkomensgroepen niet wordt aangetast.

3.2 CULTUUR

Het behoort tot de Nederlandse cultuur om de Nederlandse cultuur
 en taal te onderschatten. Dit kan ons in Europa opbreken. Onze
 bijdrage aan de rijk geschakeerde Europese cultuur zal meer
 waarde hebben naarmate wij meer onszelf zijn.

Het cultuurbeleid gaat uit van de vrijheid van expressie. De
 overheid beschermt deze en zorgt dat er voldoende ruimte is voor
 het scheppen en publiekmaken van waardevolle
 ervaringsmogelijkheden op het gebied van kunst en cultuur.

Een levendige vrije markt voor cultuurgooederen met gretige
 afnemers en eventueel sponsors is de beste grondslag voor een
 bloeiende kunst. Verdere verbreiding van de culturele artistieke
 belangstelling is hierbij een voorwaarde. De overheid heeft een
 taak in het stimuleren van die belangstelling en het versterken
 van de infrastructuur via onderwijs, kunstzinnige vorming,
 amateuristische kunstbeoefening, bibliotheek- en artotheekwerk.

ROL OVERHEID

De overheid dient zorg te dragen voor een zorgvuldige handhaving
 van het auteursrecht bij de nieuwe ontwikkelingen die de markt
 voor cultuurgooederen kenmerken. Het leenrecht voor schrijvers
 hoort hier toe.

Waar de markt te hoge financiële drempels dreigt op te werpen
 voor het deelhebben aan culturele en artistieke evenementen,
 dient de overheid de toegankelijkheid daarvan te bevorderen.

Rechtstreekse overheidssteun aan kunst en cultuur is geboden waar
 wat van waarde is zich op de markt niet redden kan.

De overheid laat zich bij de beoordeling van die waarde door
 deskundigen adviseren en treedt niet rechtstreeks in
 kwaliteitsafwegingen ten aanzien van afzonderlijke kunstenaars en
 kunstinstellingen: wel blijft zij zelf uiteindelijk voor de
 toedeling van overheidsgelden verantwoordelijk.

Een sterke en gezaghebbende Raad van de Kunst in combinatie met
 een fondsenstructuur voor steun aan de scheppende kunsten biedt
 hiertoe de ruimte en wordt vooral om die reden wenselijk geacht.

Het beleid ten aanzien van de hedendaagse beeldende kunst dient
 gericht te zijn op het werkzaam blijven van een brede en
 gevarieerde groep kunstenaars. In dat verband is een eenvoudige
 voorziening voor beroepskosten van blijvend belang, met één loket
 op gemeentelijk niveau.

CULTUREEL ERFGOED

Het behoud van ons cultureel erfgoed zal de komende jaren sterker
 onze aandacht vragen. Films, foto's, boeken, archieven, beeld- en
 geluidsbanden, schilderijen en monumenten van soms grote
 cultuurhistorische waarde dreigen verloren te gaan wanneer niet
 op korte termijn maatregelen worden getroffen. Deze

's Gravenhage, 9 juni 1989

Beste Democraten,

'Een schoon land, een helder bestuur'. Dat is de titel van het concept Verkiezingsprogramma Tweede Kamer 1989-1993, dat wij u hierbij namens het Hoofdbestuur van D66 aanbieden.

Op 9 juni is het aan de pers gepresenteerd.

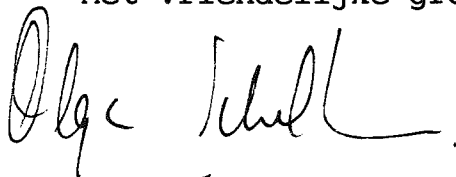
Het concept-programma, waarvoor de eerste bouwstenen al enige maanden geleden werden aangedragen door de commissies 2000 en 2001, SWB-werkgroepen, Adviesraad en reacties van afdelingen, is, door de gewijzigde politieke omstandigheden, in een zeer kort tijdbestek tot stand gekomen. Dit is te danken geweest aan de inzet van velen, niet in de laatste plaats de leden van de Programmacommissie en de Stuurgroep Verkiezingsprogramma en de medewerkers van het partijsecretariaat.

Het Verkiezingsprogramma wordt vastgesteld op het D66-congres van 30 juni en 1 juli aanstaande in 's Hertogenbosch. Tot 26 juni kunnen amendementen op de concept-tekst worden ingediend. Wij verwijzen hiervoor naar het elders afgedrukte congresreglement. Gelet op de bijzondere omstandigheden en de zeer korte tijd is besloten dat in afwijking van de gewone regels amendementen slechts ondertekend behoeven te zijn door vijf leden.

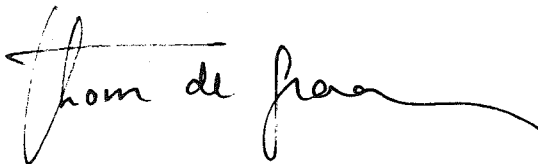
De inleiding die aan de hoofdstukken vooraf gaat, beoogt een herkenbaar beeld van het gedachtengoed van D66 te schetsen, alsmede een opsomming te geven aan de belangrijkste voorstellen die voortvloeien uit het programma. Om die reden meent het Hoofdbestuur dat de inleiding als zodanig zich niet goed leent voor amendering op onderdelen. De tekst van de inleiding zal vanzelfsprekend op grond van congresbesluiten, indien nodig, worden bijgesteld.

Wij wensen u een vruchtbaar congres als start van een bruisende campagne toe!

Met vriendelijke groet,

Olga Scheltema,
vice voorzitter politiek

Thom de Graaf,
secretaris politiek

- Art. 1 Het congres van 30 juni en 1 juli 1989 in 's Hertogenbosch is een algemene ledenvergadering in de zin van art. 20 van het huishoudelijk reglement
- Art. 2 Moties en amendementen met betrekking tot de onderwerpen, vermeld op de congresagenda dienen:
- te zijn vastgesteld door een ARV, ASV, of AAV, hetgeen moet blijken uit ondertekening door twee betrokken bestuursleden, voorzitter en secretaris, of moeten zijn voorzien van vijf handtekeningen (met vermelding van lidmaatschapsnummer) van leden van D66;
 - uiterlijk, doch liefst eerder, op maandag 26 juni te 12 uur in de juiste vorm op het landelijk secretariaat van D66 te zijn ontvangen;
 - te zijn opgesteld op het daartoe in het huishoudelijk reglement bij bijlage C afgedrukte standaardformulier
 - voor zover het moties en amendementen betreft die betrekking hebben op de actuele politieke situatie (of de bijgestelde begroting) uiterlijk op woensdag 28 juni vóór 18.00 uur op het landelijk secretariaat van D66 te zijn ontvangen.
- Art. 3 De reglementair ingediende en door de rapportagecommissie goedgekeurde moties en amendementen worden in één congresboek bijeengebracht.
Het congresboek zal ter vergadering beschikbaar zijn.
- Art. 4 De rapportagecommissie beslist over nummering en volgorde van plaatsing der moties en amendementen in de congresboeken.
- Art. 5 De door indieners van moties en amendementen aangewezen contactpersonen (minimaal twee) dienen tussen de sluitingsdatum voor indiening en de aanvang van de ALV telefonisch bereikbaar te zijn voor overleg met rapportagecommissie, hoofdbestuur en/of programmacommissie.
- Art. 6 Voorstellen tot wijziging van een tekst kunnen uitsluitend per concreet wijzigingsvoorstel (amendement) worden ingediend. Moties die naar het oordeel van de rapportagecommissie de strekking hebben een tekst te wijzigen worden als amendement in behandeling genomen. Indien echter de tekst van de motie dáárvoor onvoldoende aanknopingspunten bevat naar het oordeel van de commissie, kan de commissie de indieners de gelegenheid geven om hun voorstel te herformuleren binnen een door de commissie te stellen termijn.
- Art. 7 Wanneer indieners van moties en/of amendementen in overleg met het hoofdbestuur en/of de programmacommissie wijzigingen aanbrengen in hun voorstellen, dienen zij de rapportagecommissie en de congresleiding hiervan onverwijld in kennis te stellen.
- Art. 8 De behandeling van moties en amendementen ten congresse geschiedt als volgt:
- de door de indieners aangewezen woordvoerder geeft desgewenst een beknopte toelichting;
 - de congresleiding verleent gedurende een door hen te bepalen tijd het woord aan diegenen die zich vóór een door hen te bepalen tijdstip als spreker hebben aangemeld op een bij de congresleiding berustende sprekerslijst, en wel in volgorde van aanmelding;
 - het hoofdbestuur en de programmacommissie brengen desgewenst een advies aan de ALV uit over het aan de orde zijnde voorstel;
 - de congresleiding geeft desgewenst de woordvoerder van de indieners de gelegenheid tot een reactie op de sprekers van de sprekerslijst en de adviezen van hoofdbestuur of programmacommissie;
 - de congresleiding, gehoord de rapportagecommissie, brengt de AMENDEMENTEN in stemming in volgorde van hun ingrijpendheid, en daarna het al dan niet geamendeerde voorstel;
 - de congresleiding, gehoord de rapportagecommissie, brengt de MOTIES en/of RESOLUTIES met betrekking tot een bepaald agendapunt in een door hen te bepalen volgorde in stemming, echter niet dan nadat alle moties en/of resoluties bij het betreffende agendapunt zijn toegelicht op de wijze onder a t/m d geregeld.
- Art. 9 In alle gevallen betreffende de gang van zaken tijdens het congres, waarin dit congresreglement niet voorziet, beslist de congresleiding met inachtneming van de statuten en het huishoudelijk reglement

STANDAARD-FORMULIER voor het indienen van MOTIES & AMENDEMENTEN

HB-advies

inkomend nummer:

RC-contrôle:

PC-advies

RC: motie/amendement/redactioneel/buiten orde

congresboek A/B/C pag. /kolom /regel

indieners: AAV/ARV/ASV/HB
 of (naam)

en 24 anderen

woordvoerder:

lidm.nr:

reserve-woordvoerder:

lidm.nr:

contactpersonen: 1. naam:
 tel.overdag:

lidm.nr:
's-avonds:

2. naam:
 tel.overdag:

lidm.nr:
's-avonds:

BETREFT CONCEPT-TEKST hoofdstuk:

paragraaf:

pagina:

kolom:

regel:

MOTIE of AMENDEMENT ?

Trefwoord:

AARD WIJZIGING: schrappen/tussenvoegen/toevoegen/vervangen/

van t/m

Eventuele tussengevoegde/toegevoegde/vervangende tekst:

De AAV/ARV/ASV van

heeft deze motie/ dit amendement met absolute
meerderheid van stemmen vastgesteld op:

(datum): te (plaats):

Afd./ (S) Regio-voorzitter: (naam)

lidm.nr:

Afd./ (S) Regio-secretaris: (naam)

lidm.nr:

5 D66-leden, die deze motie/ dit amendement ondersteunen:

Naam:	lidm.nr:	handtekening:
-------	----------	---------------

01		
----	--	--

02		
----	--	--

03		
----	--	--

04		
----	--	--

05		
----	--	--

Namen / lidmaatschapsnummers / contributiebetaling / gecontroleerd datum:

door:

paraaf:

	achterstanden dienen zo snel mogelijk te worden ingelopen. Hiervoor zijn extra middelen nodig.	01 02 03
MUSEA	Grote culturele instellingen, in het bijzonder musea, verdienen een eigen beleidsruimte, bij voorkeur vastgelegd in een statuut, die de relatie tot de overheid en eventueel andere financiers bepaalt ongeveer zoals een redactiestatuut de relatie tussen redactie en directie bij een krant. Op deze wijze kunnen ook de rijksmusea op enige afstand van de rijksoverheid worden geplaatst. In de eigen beleidsruimte van de instelling past de mogelijkheid van verkoop van werken ten behoeve van de collectievorming, mits die werken in openbaar bezit blijven en ook overigens aan vooraf geformuleerde eisen van zorgvuldigheid is voldaan.	04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15
DECENTRA- SATIE	Niet alleen het Rijk, ook de provinciale en gemeentelijke overheden hebben een taak bij het bevorderen van een bloeiend kunstleven en dienen daartoe ook financieel de ruimte te krijgen. D66 acht het wenselijk dat ook op dit terrein zoveel mogelijk zo dicht mogelijk bij de burgers gebeurt. Gemeenten met veel culturele voorzieningen, die derhalve een bovengemeentelijke taak hebben terzake, moeten via een verfijningsregeling extra middelen uit het Gemeentefonds krijgen.	16 17 18 19 20 21 22 23 24 25
	3.3 MEDIA	26 27
OVERHEID	Het Nederlandse omroepbestel maakt een stormachtige ontwikkeling door. Nederlandse commerciële televisie is bezig tot stand te komen, niet binnen het kader van de mediawet, maar daarbuiten door stations als TV-10 en Véronique, die gebruik maken van satellieten en zich daardoor grotendeels aan de greep van de Nederlandse wetgever onttrekken.	28 29 30 31 32 33 34
	D66 vindt dat een bewijs van armoede voor de Nederlandse politiek, die er na jaren van discussie niet in is geslaagd de commercie een plaats binnen het bestel te geven. Ten onrechte heeft de politiek de sturing van het omroepbeleid feitelijk uit handen gegeven, deels door het aan de omroepen over te laten, dus door niet te beslissen.	35 36 37 38 39 40
COMMERCELE TV EN RADIO	Er is geen bezwaar tegen commerciële televisie en radio. Ons oorspronkelijk publieke bestel is een wazige mengvorm geworden van identiteit en commercie. Het is beter die twee weer te ontvlechten, zodat naast commerciële omroep ook een werkelijk publieke omroep behouden blijft.	41 42 43 44 45 46 47
EUROPESE REGEL- GEVING	De thans door commerciële satellieten ontstane situatie is nauwelijks meer om te keren, noch met juridische, noch met politieke middelen. Dat betekent dat het commerciële deel van de Nederlandse omroep zich verder zal ontwikkelen, niet in het kader van de mediawet, maar in het ruimere kader van de Europese regelgeving, die overigens door Nederland onderschreven dient te worden.	48 49 50 51 52 53 54 55
MEDIAWET	Dit vereist op korte termijn een fundamentele herbezinning op taak en reikwijdte van de mediawet. Nodig is thans een mediawet die de pretentie opgeeft het kader te zijn voor alle op	56 57 58 59

	Nederland gerichte omroep, maar die zich beperkt tot garanties voor de positie van de publieke omroep. Die garanties zijn niet langer te geven in de vorm van gedetailleerde verboden en programmavoorschriften, doch moeten de vorm aannemen van regels omtrent stimulering en financiering van de publieke omroep.	01 02 03 04 05 06
PUBLIEKE OMROEP	D66 kiest voor het instandhouden van een Nederlandse publieke omroep. Een dergelijke omroep zal zo moeten worden ingericht dat het publieke karakter ook voor de verdere toekomst wordt gegarandeerd. Deze hoofdgedachte kan op verschillende manieren worden uitgewerkt. De volgende uitwerking biedt thans het meeste perspectief:	07 08 09 10 11 12 13
OMROEP-VERENIGINGEN	tenminste één TV-net wordt toegewezen aan niet-commerciële omroepverenigingen met een ledental boven een bepaald minimum. Aan die omroepverenigingen wordt een onderling gelijke zendtijd gegarandeerd over een meerjarige periode (5-jarige concessie).	14 15 16 17 18
NOS	één TV-net wordt toegewezen aan de NOS, die gaat functioneren als zelfstandig programmerende nationale omroep. Daartoe wordt de NOS bestuurlijk losgekoppeld van de overige omroepen.	19 20 21 22
FINANCIERING	Het publieke Nederlandse bestel dient voor meer dan de helft te worden gefinancierd uit de omroepbijdragen en voor de rest uit reclame in een STER-constructie. Wil de kwaliteit van de publieke omroep gewaarborgd blijven dan ligt verlaging van de omroepbijdrage niet voor de hand, eerder het tegendeel. De koppeling tussen het abonnement op een omroepblad en het lidmaatschap van een omroepvereniging moet vervallen, evenals het wettelijk auteursrecht op de omroepprogrammegegevens.	23 24 25 26 27 28 29 30 31
LOKALE OMROEP	D66 kiest voor lokale omroep en niet voor het huidige systeem van regionale omroep gefinancierd door de provincies. Lokale omroep moet ruimte krijgen om nieuwe inkomstenbronnen aan te boren, zoals inkomsten uit omroepmiddelen en reclame. Samenwerking tussen lokale omroep en dag- en nieuwsbladen moet worden bevorderd.	32 33 34 35 36 37 38
REDACTIE-STATUUT	Juist in een periode van schaalvergroting bij de gedrukte media moet de positie van de redacties t.o.v. de kapitaalverschaffers worden versterkt. Het redactiestatuut moet een wettelijke basis krijgen, niet alleen bij de gedrukte media, maar ook bij de omroep.	39 40 41 42 43 44
KABEL	D66 vindt dat gestreefd moet worden naar het aanbieden van elk huishouden op de RTV-kabel, al dan niet geïntegreerd met andere telecommunicatie-mogelijkheden.	45 46 47 48 49
	3.4 GEZONDHEIDSZORG	50 51 52
	3.4.1 Algemeen	53 54
KEUZEN	Mensen worden ouder, en dus zijn er meer oude mensen. Die vergrijzing is te danken aan de sterk verbeterde gezondheidszorg, maar die zorg komt er nu zelf door in de klem. Ons medisch kunnen neemt nog steeds toe - maar de kosten ook. Dat dwingt tot het	55 56 57 58

	01
	02
	03
	04
	05
	06
	07
	08
	09
VERANT- WOORDELIJK- HEID	10
	11
	12
	13
	14
	15
	16
	17
	18
	19
ZIEKTE- KOSTEN VERZEKERING	20
	21
	22
	23
	24
	25
ROKEN	26
	27
	28
	29
	30
ALCOHOL	31
	32
	33
	34
	35
DRUGS	36
	37
	38
	39
VOOR- LICHTING	40
	41
	42
	43
	44
	45
	46
	47
BASIS- VERZEKERING	48
	49
	50
	51
	52
	53
	54
	55
	56
	57
	58

3.4.2 Zorgvoorzieningen en de consument

Er dient een algemene verplichte ziektekostenverzekering te worden ingevoerd waarin de hoofdonderdelen van het huidige ziekenfondspakket, de huidige AWBZ-voorzieningen, de gezinszorg, de zorg in bejaardenoorden en bepaalde vormen van thuiszorg en maatschappelijke dienstverlening zijn opgenomen. Door nominale premies moet het te grote beroep op de solidariteit van alleenstaanden worden beperkt en de beoogde concurrentie tussen verzekeraars tot stand worden gebracht. Voor

	het overige geldt in de basisverzekering een premie naar draagkracht. Bij de invoering van de basisverzekering dient 85% van de kosten gefinancierd te worden uit inkomensafhankelijke premies en 15% uit nominale premies. De verdere ontwikkeling van deze verhouding is mede afhankelijk van sociale afwegingen.	01 02 03 04 05 06
	Binnen het basispakket moet de consument de vrijheid hebben te kiezen voor een eigen risico - met reducties op de nominale premie - en voor vormen van alternatieve gezondheidszorg. Bij wet dienen de grenzen van het eigen risico te worden vastgesteld. Er moeten ruimere mogelijkheden komen voor goedkopere zorgverlening, zoals thuiszorg, en grotere keuzevrijheid via b.v. cliëntgebonden budgetten.	07 08 09 10 11 12 13 14
	Bij de overheveling van voorzieningen naar de AWBZ, als stap op weg naar de basisverzekering, moet gegarandeerd worden dat de omvang van de verzekerde zorg niet wordt beperkt. Dit geldt met name voor de niet-klinische psychiatrische hulp, de huisartsenhulp en de kunst- en hulpmiddelen.	15 16 17 18 19 20
KOSTEN- BEWUST	In het nieuwe stelsel moeten voldoende stimulansen worden ingebouwd voor verzekeraars en aanbieders van zorg om kostenbewust en doelmatig te werken. Door onder meer de afschaffing van de wettelijke contracteerplicht zullen zij in een onderlinge concurrentiepositie geplaatst moeten worden. Er dienen maatregelen te worden genomen om regionale monopolieposities van verzekeraars en zorgaanbieders te voorkomen.	21 22 23 24 25 26 27 28
ACCEPTATIE	Met betrekking tot seropositieven en aidspatiënten dient gewaakt te worden tegen directe of indirecte discriminatie door keuringsartsen van bedrijven en particuliere verzekeringsmaatschappijen (levensverzekeringen, arbeidsongeschiktheidsverzekeringen). Het verplicht testen op HIV voor te verzekeren bedragen onder de f200.000 dient verboden te worden. De verzekeringsrisico's bij seropositieven en aidspatiënten moeten in een verzekeringspool worden ondergebracht.	29 30 31 32 33 34 35 36 37 38
PLANNING	Overheidsplanning zal nodig blijven voor voorzieningen die grootschalig en zeer kostbaar zijn en voor voorzieningen voor mensen die tengevolge van hun handicap permanent en structureel in een kwetsbare afhankelijkheidspositie verkeren. Jegens hen heeft de overheid een bijzondere garanderende verantwoordelijkheid.	39 40 41 42 43 44 45
LANGDURIGE ZORG	Gezien de omvangrijke wachtlijsten is het noodzakelijk de capaciteit van de zwakzinnigenzorg en de gezinsvervangende tehuizen substantieel te verruimen. Voor een goede begeleiding is daarbij tevens een voldoende uitbreiding van personeel gewenst. De vergrijzing vereist voorts dat meer geld wordt uitgetrokken voor de versterking van de bejaardenzorg en de langdurige zorg, zoals verpleeg- en thuiszorg.	46 47 48 49 50 51 52 53
KWALITEIT	Een algemene kwaliteitswet dient te waarborgen dat de aanbieders van zorg, ook die in de alternatieve sfeer, scherper op hun verantwoordelijkheid kunnen worden aangesproken. De overheidsinspectie moet beter worden toegerust voor haar taak.	54 55 56 57

CONSUMENTEN	In het nieuwe stelsel dienen de consumenten als afzonderlijke en gelijkwaardige partner te worden erkend in het samenspel met de aanbieders van de zorg en de verzekeraars. Ook bij de samenstelling van overleg- en adviesorganen van de overheid zelf dienen consumenten als derde partij te worden erkend.	01 02 03 04 05 06
PATIENTEN- RECHTEN	In de komende kabinetsperiode moet de wetgeving inzake de fundamentele patiëntenrechten worden afgerond. Belangrijk zijn het toestemmingsvereiste, het recht op informatie, op privacy, op vrije keuze van hulpverleners, op bescherming bij medische experimenten, alsmede het participatie- en klachtenrecht.	07 08 09 10 11 12
KEUZE- VRIJHEID LEVENS- BESCHOUWING	Indien als gevolg van fusies in een regio slechts een ziekenhuis, verzorgings- of bejaardentehuis overblijft, moet deze instelling een neutrale signatuur dragen. Een keuzevrijheid van de consument moet in alle gevallen gewaarborgd worden, zeker bij medisch-ethische vragen en bij de toelating van geestelijke verzorgers.	13 14 15 16 17 18 19 20
	3.4.3 Medisch-ethische vragen	21 22
EUTHANASIE	Het gat dat is ontstaan tussen de norm in de wet - euthanasie is een misdrijf en dus strafbaar - en de praktijk, waarbij 6 à 10.000 gevallen van euthanasie per jaar plaatsvinden - moet door de wetgever gedicht worden. Een wettelijke regeling voor euthanasie moet rechtszekerheid bieden en controleerbaar zijn. Het zorgvuldig handelen van een arts die tegemoet komt aan een uitdrukkelijk verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding van een patiënt die zich in een uitzichtloze noodsituatie bevindt, moet daarom niet strafbaar zijn. Datzelfde geldt voor de verpleegkundige en de apotheker, die onder verantwoordelijkheid van de arts bij euthanasie behulpzaam zijn. De controle op euthanasie en hulp bij zelfdoding moet blijven berusten bij het Openbaar Ministerie en de rechter. D66 houdt daarom vast aan de lijn, die is uitgewerkt in haar initiatief-wetsvoorstel.	23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37
MEDISCH- ETHISCH HANDELEN	Er doemen veel nieuwe, moeilijke vragen rond het medisch-ethisch handelen op. De overheid heeft hier een grensstellende taak, voorzover belangrijke rechtswaarden in het geding zijn. De spanning tussen de behoefte, techniek en middelen roept de vraag van de verdeling op. Gerichte prioriteitstelling bij de toelating van nieuwe technieken en een gericht onderzoeksbeleid moeten rantsoenering van goede zorg in de toekomst zoveel mogelijk voorkomen. Voorzover niet valt te ontkomen aan een keuze wie in aanmerking komt voor een behandeling die niet voor allen beschikbaar is, moeten maatstaven worden ontwikkeld die medisch verantwoord, controleerbaar en maatschappelijk aanvaardbaar zijn. De overheid moet bevorderen dat de discussie hierover snel op gang komt en tot resultaten leidt.	38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57

GENETICA	Andere belangrijke onderwerpen in dit verband zijn de	01
	toelaatbaarheid van het onderzoek naar en het gebruik van	02
	recombinant-DNA-technieken, de toelaatbaarheid van nieuwe	03
	voortplantings-technieken en van het gebruik van menselijke	04
	embryo's. Omdat de stormachtige technische ontwikkelingen zich	05
	uiteraard niet aan landsgrenzen storen, is het nodig dat ook voor	06
	de bezinning erop internationaal gestalte krijgt. Nederland dient	07
	hiertoe initiatieven te ontplooiën, bij voorkeur in Europees	08
	verband.	09
		10
INFORMATIE	Het recht op informatie en privacy van de burger m.b.t. de	11
	resultaten van genetisch onderzoek vraagt niet alleen bescherming	12
	tegenover de overheid, maar ook in privaatrechtelijk verband,	13
	zoals tegenover werkgevers en verzekeringsmaatschappijen. Gezien	14
	het gevaar van overheersing door economische zaken moet deze	15
	kwestie met spoed worden geregeld.	16
		17
		18
	3.5 WELZIJN EN SPORT	19
		20
	3.5.1 Welzijn	21
		22
ALGEMEEN	De kwaliteit van een samenleving kan worden afgemeten aan de zorg	23
	voor hen die onmogelijk voor zichzelf kunnen opkomen. Zwaar	24
	gehandicapten zijn daarvan het meest schrijnende voorbeeld, maar	25
	ook anderen kunnen tot een staat van grote hulpeloosheid	26
	vervallen. De vergrijzing en het toenemend aantal hoogbejaarden	27
	stelt ons in dit opzicht voor een klemmende verantwoordelijkheid.	28
		29
	Daarnaast zijn er velen - langdurig werklozen, oudere her-	30
	intredende vrouwen, vluchtelingen, asielzoekers, leden van	31
	minderheidsgroepen - die tijdelijk een steun in de rug nodig	32
	hebben om weer op eigen kracht verder te kunnen gaan. Hoewel een	33
	groot deel van deze tijdelijke en permanente zorg door anderen	34
	dan de centrale overheid wordt gedragen, blijft deze	35
	verantwoordelijk voor de hoofdlijnen van een menswaardig beleid.	36
		37
MAATSCHAP- PELIJKE DIENST- VERLENING	Een aantal vormen van maatschappelijke dienstverlening is, hetzij	38
	op zichzelf, hetzij in hun relatie tot de gezondheidszorg,	39
	zo fundamenteel, dat de rijksoverheid hier globale normen	40
	moet stellen t.a.v. kwantiteit, evenwichtige spreiding en	41
	kwaliteit. Te denken valt hier aan kinderopvang,	42
	jeugdhulpverlening, bejaardenoorden, gezinsverzorging en	43
	maatschappelijk werk. Van belang is dat scheidsmuren tussen de	44
	werksoorten in het welzijnswerk moeten worden geslecht: de	45
	autonomie van de afzonderlijke instellingen zal moeten worden	46
	gerelativeerd. De hulpzoekende moet de weg kunnen vinden in de	47
	welzijnsdoolhof.	48
		49
OUDEREN	Ook voor de ouderen die zich veelal nog goed in de maatschappij	50
	kunnen redden heeft de overheid een taak. De verplichte	51
	uittreding uit het arbeidsproces op 65-jarige leeftijd of eerder	52
	is té abrupt. D66 vindt dat met kracht moet worden gestreefd naar	53
	flexibele pensionering, opdat de overgang werken - niet werken	54
	geleidelijker wordt. Daarmee wordt tevens bereikt dat opvolgers	55
	kunnen profiteren van de werkervaring die ouderen hebben	56
	opgedaan. D66 vindt dat ouderen zo lang mogelijk in staat moeten	57
	worden gesteld zelfstandig te wonen. Dat betekent echter tevens,	58

	dat hoge prioriteit wordt verleend aan een goede eerste-lijnszorg en een goed flankerend beleid om eventuele problemen het hoofd te bieden. Ook de huisvesting van de oudere verdient extra zorg.	01 02 03 04
ACHTER- STAND- SITUATIES	Gemeentebesturen moeten weer ruimte krijgen om stimulerende sociaal-culturele programma's te ontwikkelen, gericht op groeperingen die in herstelbare achterstandsituaties verkeren.	05 06 07 08
LANDELIJK KADER	Binnen een taakstellend landelijk kader dienen de lagere overheden de bevoegdheid te krijgen netwerken van samenwerking aan te brengen binnen, maar vooral tussen de verschillende werksoorten. Het landelijk plan moet uitdrukkelijk voorrang geven aan de voorzieningen voor hoogbejaarden en zij die chronisch zwaar, lichamelijk of geestelijk, gehandicapt zijn.	09 10 11 12 13 14 15
DEMOCRA- TISERING	In de Wet democratisch functioneren van zorginstellingen behoort voor de cliëntenraden en de ondernemingsraden het recht te worden vastgelegd om ieder 1/3 deel van het bestuur van de betrokken instelling te benoemen. Tevens behoren de cliëntenraden het instemmingsrecht te krijgen ten aanzien van het algemene beleid en de interne klachtenregelingen. Voorts behoren de algemene ziekenhuizen en de RIAGG's onder de werkingssfeer van deze wet te worden gebracht.	16 17 18 19 20 21 22 23 24 25
	3.5.2 Minderheden	26 27
	In ons land wonen grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst, met een andere culturele identiteit. Hun aanwezigheid zal blijvend zijn. Dat betekent een verrijking van de Nederlandse samenleving en cultuur, die daardoor bonter en veelvormiger wordt. Noodzakelijk daarvoor is wel, dat allochtonen als volwaardige leden aan de Nederlandse samenleving kunnen deelnemen. Op dat punt is nog te weinig bereikt. De werkeloosheid onder allochtonen is onaanvaardbaar hoog. De resultaten van het op hen gerichte onderwijs blijven ver achter bij de verwachtingen. Daardoor dreigt een tweedeling in de samenleving, met de allochtonen aan de verkeerde kant van de scheidslijn.	28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39
	D66 vindt een drastische herbezinning op het minderhedenbeleid noodzakelijk. Een nieuw beleid zal prioriteit moeten geven aan effectieve participatie in de Nederlandse samenleving, onder erkenning van de eigen culturele identiteit. Dat schept verplichtingen voor de Nederlandse samenleving, die zo'n participatie daadwerkelijk mogelijk moet maken. Maar het schept ook verplichtingen voor de allochtonen, die bereid moeten zijn om te participeren, danwel om zich daarop voor te bereiden.	40 41 42 43 44 45 46 47 48
	In de praktijk van het minderhedenbeleid moet veel verbeterd worden. De coordinatie en informatie tussen de betrokken departementen moet worden versterkt. De uitvoering van het beleid moet sterker worden gedecentraliseerd, zodat gemeenten meer vrijheid krijgen om in te spelen op de lokale situatie, die zij het beste kennen. Bij het besteden van middelen en het kiezen van instrumenten moet de doelmatigheid als criterium worden gehanteerd.	49 50 51 52 53 54 55 56 57

	Onderwijs en arbeidsmarkt zijn de belangrijkste	01
	aangrijpingspunten voor een verbetering van de situatie.	02
	Van allochtonen mag worden verlangd dat zij moeite doen om de	03
	Nederlandse taal vaardig te worden. De overheid moet dat	04
	financiëel mogelijk maken.	05
	In het onderwijs moet de nadruk liggen op het aanleren van de	06
	vaardigheden die voor volwaardige participatie in de Nederlandse	07
	samenleving nodig zijn. Daarnaast wordt het aanleren van eigen	08
	taal en cultuur gestimuleerd en financieel mogelijk gemaakt.	09
	Speciale aandacht verdienen onderwijsfaciliteiten voor de oudere	10
	generatie.	11
	Op de arbeidsmarkt is een reeks van maatregelen nodig. De	12
	overheid dient inhoud te geven aan haar voorbeeldfunctie door een	13
	positief discriminatiebeleid. Van werkgevers moet worden verlangd	14
	dat zij in beleid en werkwijze actief streven naar vergroting van	15
	het aantal allochtonen onder hun werknemers.	16
	Gestreefd wordt naar het maken van taakstellende afspraken tussen	17
	werkgevers, werknemers en overheid op regionaal niveau in het	18
	kader van de arbeidsvoorziening.	19
	Het scheppen van werkervaringsplaatsen wordt gestimuleerd.	20
	D66 vindt dat de overheid bij het afsluiten van contracten de	21
	voorkeur moet geven aan bedrijven die voldoende allochtone	22
	werknemers in dienst hebben.	23
		24
		25
	3.5.2 Sport	26
		27
FINAN-	De overheid stelt zich terughoudend op teneinde doublures met NOC	28
CIERING	en NSF te vermijden. Belemmeringen voor de Nationale Sport	29
	Totalisator (SNS) om extra geld voor de sport te genereren dienen	30
	te worden weggenomen. De amateursport en de gehandicaptensport	31
	worden gestimuleerd.	32
		33
STATUUT	D66 bepleit het instellen van een topsportstatuut, waarin een	34
	aantal belemmeringen voor topsport in combinatie met een	35
	maatschappelijke carrière worden weggenomen (dienstplicht,	36
	studie, sociale zekerheid en fiscale zaken).	37
		38
DOPING	Onreglementair gebruik van doping keurt D66 af. Het toedienen van	39
	doping geduide middelen is alleen toelaatbaar onder	40
	verantwoordelijkheid van de (sport)arts, die handelt binnen	41
	medisch-ethische normen. Voorwaarden daarbij zijn openbaarheid	42
	en openheid als het gaat om middelen, dosering en methoden.	43
	Goede voorlichting over, en gedegen onderzoek naar de effecten	44
	van doping zijn noodzakelijk.	45
		46
		47
	3.5.4 Dieren	48
		49
WETGEVING	De bescherming van het welzijn van dieren verdient een goede	50
	wettelijke regeling. De bij de Tweede Kamer in behandeling zijnde	51
	Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren moet aanzienlijk worden	52
	gewijzigd in diervriendelijke zin. Het door de Nederlandse	53
	Vereniging tot Bescherming van Dieren opgestelde wetsvoorstel kan	54
	hiervoor als uitgangspunt dienen.	55
		56
		57

INTENSIEVE	Economische belangen mogen een snelle verbetering van de	01
VEEHOUDERIJ	leefomstandigheden van dieren in de intensieve veehouderij niet	02
	tegenhouden.	03
	Diervriendelijk produceren en de consumptie van diervriendelijke	04
	produkten - zoals scharreleieren - verdienen steun van de zijde	05
	van de overheid.	06
		07
DIERPROEVEN	Dierproeven zijn nog onvermijdelijk. Er worden echter vele	08
	dierproeven uitgevoerd die niet beslist noodzakelijk zijn of	09
	zelfs geheel overbodig. D66 zet zich ook de komende jaren	10
	krachtig in voor een beleid dat is gericht op het terugdringen	11
	van het aantal proefdieren. Eén van de mogelijkheden hiertoe is	12
	het ontwikkelen van alternatieven voor dierproeven. D66 is bereid	13
	hiervoor méér geld uit te trekken. In een beleid, gericht op het	14
	terugdringen van het aantal dierproeven, past geen commercieel	15
	proefdierenfokbedrijf.	16
		17
		18
		19
		20
		21
		22
		23
		24
		25
		26
		27
		28
		29
		30
		31
		32
		33
		34
		35
		36
		37
		38
		39
		40
		41
		42
		43
		44
		45
		46
		47
		48
		49
		50
		51
		52
		53
		54
		55
		56
		57

		01
		02
4	BESTUUR EN JUSTITIE	03
		04
		05
4.1	DE ROL VAN DE OVERHEID	06
		07
4.1.1	De overheid op achterstand	08
		09
PRETENTIES	Te lang is gedacht dat de overheid de samenleving op praktisch elk terrein kan sturen. De economische crisis heeft geleerd hoe broos die veronderstelling was: de verzorgingsstaat bleek niet bestand tegen slecht weer; overheidsingrijpen kon niet verhinderen dat de werkgelegenheid daalde, hele bedrijfstakken verloren gingen, de criminaliteit steeg en ons leefklimaat verkilde. Intussen hield de overheid met haar bureaucratie en haar regels de samenleving wel in een klemmende greep en belemmerde zij het initiatief en de dynamiek van individuele burgers.	10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
POLITIEKE CULTUUR	D66 wil de kwaliteit verbeteren van de manier waarop onze samenleving is ingericht. Kwaliteit in de zin van goede en democratisch verantwoorde besluitvorming, helder en zonder rompslomp. Daarvoor is verandering nodig van de heersende politieke en bestuurlijke cultuur. De maatschappij davert verder, maar regering en parlement ontmoeten elkaar nog op een speelveld dat anderhalve eeuw geleden werd aangelegd. Te vaak komt het voor dat politici gevangen zijn in een rollenspel op basis van traditionele ideologieën en machtsstructuren. In die politieke en bestuurlijke cultuur hebben structuren de overhand over mensen. De wil van mensen tot grondige democratisering en vernieuwing van bestuur en samenleving moet worden gebundeld omdat die telkens opnieuw nodig is in een wereld in beweging.	21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35
BETROUWBARE OVERHEID	De overheid wordt steeds vaker als niet meer betrouwbaar ervaren. Affaires als die rond de Harmonisatiewet (studiefinanciering) getuigen daarvan. De overheid zal zich in de toekomst aan zelf aangegane verplichtingen moeten houden.	36 37 38 39 40 41
	4.1.2 Een ander bestel	42
		43
STAATSRECHT	Voor de kwaliteit van de democratische besluitvorming is het noodzakelijk dat ons politiek bestel wordt aangepast. De belangrijkste wijzigingen die D66 voorstaat zijn de invoering van een kiesstelsel met grote districten waarbinnen volksvertegenwoordigers volgens evenredige vertegenwoordiging worden gekozen, en een rechtstreekse verkiezing van de minister-president. Wijziging van het kiesstelsel zal de band vergroten tussen burgers en hun parlementaire vertegenwoordigers, die meer op eigen overtuigingskracht en kwaliteit zijn aangewezen dan op het gezag van de lijsttrekker. Een directe verkiezing van de minister-president, die tevens optreedt als formateur van het kabinet, geeft de kiezers een grotere invloed op de totstandkoming van de regering en herstelt de onafhankelijkheid van het parlement, wiens eerste	44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57

	verantwoordelijkheid de controle op de macht is, en niet het in stand houden van de macht.	01 02 03
	Een gekozen premier moet de absolute meerderheid van de kiezers achter zich hebben. Dat vereist, zoals in veel landen om ons heen, de mogelijkheid van twee verkiezingsronden. Parlement en kabinet zullen onafhankelijker ten opzichte van elkaar staan, maar niet volkomen los. De kamer kan het kabinet naar huis sturen en het kabinet kan zelf aftreden. In beide gevallen zijn verkiezingen nodig.	04 05 06 07 08 09 10 11
	D66 is er zich van bewust dat hervorming van het politiek bestel, waarvoor een grondwetsherziening noodzakelijk is, niet van de ene op de andere dag kan worden gerealiseerd. Het is een kwestie van aandacht blijven vragen en ook buiten de politiek een maatschappelijk draagvlak creëren voor veranderingen. Elke kabinetsperiode wordt duidelijker hoe noodzakelijk die veranderingen zijn.	12 13 14 15 16 17 18 19
REFERENDUM	Naast deze fundamentele hervormingsvoorstellen is D66 ook voorstander van de invoering van een andere vorm van rechtstreekse invloed van de burgers: het referendum op centraal, provinciaal en gemeentelijk niveau. Een wet of besluit die het parlement, de provinciale staten of de gemeenteraad is gepasseerd, zou onder bepaalde voorwaarden voor het van kracht worden ter goedkeuring aan de burgers kunnen worden voorgelegd.	20 21 22 23 24 25 26 27
	4.1.3 De omvang van de centrale overheid	28 29
TAKEN OVERHEID	De overheid kan niet elk maatschappelijk ongeluk wegnemen of voorkomen, noch elk gewenst gedrag tot stand brengen. Wel heeft de overheid tot fundamentele taak basisgaranties te scheppen voor de samenleving als geheel en voor de bestaansmogelijkheden van iedere individuele burger. Niet alle zorg hoeft van de overheid te komen, wèl dient zij eraan bij te dragen dat burgers in staat zijn voor zichzelf en voor elkaar te zorgen en dat zij de kans krijgen om in een hoogwaardig ontwikkelde samenleving te functioneren. Dat vereist een overheid op maat: een overheid die aan de ene kant zorgt voor basiszekerheden in ieders leven, zoals veiligheid, een bestaansminimum en een leefbaar milieu en aan de andere kant maatschappelijke dynamiek stimuleert, door krachtig, maar nooit opdringerig bij te dragen aan goed onderwijs, culturele en economische ontplooiing.	30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44
CENTRALE OVERHEID	De centrale overheid heeft in het verleden teveel taken naar zich toe getrokken, zonder dat dit wezenlijke verbetering van onze samenleving opleverde. Dat mag er nu niet toe leiden dat van de weeromstuit allerlei overheidstaken simpel worden afgestoten naar een ondoorzichtig maatschappelijk middenveld. Per sector moet de vraag worden gesteld of de gemeenschap op de huidige manier effectief is georganiseerd. Wanneer het zinvol is om dergelijke taken op andere wijze - buiten de overbelaste centrale overheid - te organiseren, dan moet dat gebeuren, mits voldoende waarborgen zijn geschapen voor democratische controle en beïnvloeding.	45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56
OVERDRACHT	Dit betekent dat taken van de centrale overheid moeten worden	57 58

TAKEN	overgeheveld naar andere instellingen die effectiever en dichter bij burgers kunnen opereren. Decentralisatie naar de gemeenten en, voor zover nodig provincies, is en blijft daarbij het hoofddoel. Privatisering van gemeenschapstaken dient zorgvuldig te worden afgewogen, juist omdat de democratische waarborgen kunnen ontbreken. D66 is geen tegenstander van vormen van publiek-private samenwerking, zolang publieke taak en particuliere belangen onderscheiden blijven en de verantwoordelijkheden duidelijk zijn.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10
	Daar waar taken zich niet goed lenen voor overdracht aan het lokaal bestuur, in het bijzonder als het de nadere uitvoering van centraal vastgesteld beleid en taken betreft, kan volgens D66 worden gekozen voor de instelling van op de wet gebaseerde zelfstandige bestuursorganen. Regering en parlement bepalen bij wet de taken van deze bestuursorganen, alsmede de samenstelling van bestuur of directie en de wijze van verslaglegging. Effectieve publieke controle kan, behalve door de toepasselijkheid van de Wet Openbaarheid van Bestuur, worden gewaarborgd door de onafhankelijke rechter en de Nationale Ombudsman, terwijl ook het financiële toezicht van de Algemene Rekenkamer zich over deze organen kan uitstrekken. Om een ongeregelde wildgroei van zelfstandige bestuursorganen tegen te gaan, pleit D66 voor een algemeen wettelijk kader voor hun inrichting en instelling. De inspectie van 's rijks belastingen komt op korte termijn voor verzelfstandiging in aanmerking.	11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29
	4.1.4 Organisatie van de besluitvorming en de controle	30 31
MINISTERIELE	Verdergaande decentralisatie naar mede-overheden en zelfstandige	32 33
VERANTWOOR- DELIJKHEID	bestuursorganen beperkt de omvang van de centrale overheid. Dit kan de ministeriële verantwoordelijkheid voor de bureaucratie tot aanvaardbare en werkbare proporties beperken, hetgeen een meer doeltreffende controle door het parlement mogelijk maakt. Daarvoor blijft nodig dat in het parlement een duidelijke en consequente opvatting tot stand komt over de reikwijdte van de ministeriële verantwoordelijkheid en de gevolgen ervan.	34 35 36 37 38 39 40 41 42
COORDINATIE	Er moet worden gestreefd naar reorganisatie van de centrale overheid. Op dit moment is die volstrekt niet berekend op de taken die moeten worden verricht. In de eerste plaats moet, hoe moeilijk dat ook blijkt te zijn, de coördinatie van het beleid worden versterkt. Dit kan door vermindering van het aantal zelfstandige departementen. Op den duur dient door herschikking en samenvoeging van ministeries een kabinet te ontstaan van een beperkt aantal ministers. Daarbij dient ook de mogelijkheid te worden onderzocht om gelijktijdig met het terugbrengen van het aantal kabinetsministers het aantal staatssecretarissen uit te breiden en hun functie om te vormen in de richting van onderminister. Binnen het Kabinet is een projectgerichte aanpak van grootschalige en deelbelangen overstijgende problemen wenselijk. De minister-president heeft daarbij een bijzondere taak. In de eerste plaats valt hier te denken aan de eis van duurzame ontwikkeling (zie 1.1.4). Een coördinatiebureau onder	43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58

	verantwoordelijkheid van de minister-president kan ter	01
	ondersteuning aan de ministerraad worden toegevoegd De	02
	rechtstreekse verkiezing van de minister-president benadrukt deze	03
	specifieke verantwoordelijkheid voor de hoofdlijnen van het te	04
	voeren beleid.	05
		06
AMBTENAREN	De kwaliteit van de besluitvorming binnen de overheid hangt voor	07
	een belangrijk deel van de kwaliteit van het ambtelijk apparaat	08
	af. Deze kwaliteit, alsmede de onderlinge samenhang tussen de	09
	verschillende ministeries en diensten, kan worden bevorderd door	10
	de vorming van een algemene ambtelijke dienst (civil service),	11
	met gerichte opleidingen en grote mobiliteit, gebaseerd op een	12
	doordacht loopbaanbeleid. Aan de Minister van Binnenlandse Zaken	13
	zal de primaire verantwoordelijkheid voor de vorming van een	14
	ambtelijke dienst in deze zin en voor de loopbaanbegeleiding van	15
	hogere ambtenaren - met inbegrip van de daarbij behorende	16
	bevoegdheden - moeten worden toebedeeld.	17
		18
	Een meer directe relatie tussen met de voorbereiding en	19
	uitvoering van beleid belaste ambtenaren en het parlement hoeft	20
	geen gevaar op te leveren voor de staatkundige verhoudingen, mits	21
	de rechtspositie van ambtenaren wordt beschermd. Het parlement	22
	moet dan ook in staat worden gesteld om ook zonder toestemming	23
	van de bewindslieden ambtenaren uit te nodigen en te horen.	24
	Hierbij geldt een verschoningsrecht indien de Minister zich	25
	verzet tegen informatieverstreking: de minister zal hierop	26
	kunnen worden aangesproken in het Parlement.	27
		28
PARLEMENT	De eigen informatievoorziening van het parlement, buiten de	29
	regering om, dient te worden uitgebreid en gestructureerd door de	30
	vorming van een parlementair onderzoeksinstituut, dat de	31
	maatschappelijke uitwerking en houdbaarheid van beleid en	32
	regelgeving onderzoekt ten behoeve van parlementaire controle en	33
	interventie. Tevens dient het parlement het recht te krijgen	34
	zelf, zonder tussenkomst van de regering, overleg te voeren met	35
	en informatie te verkrijgen van belangrijke adviescolleges.	36
		37
OVERHEIDS- AUTOMATI- SERING	Het huidige beleid ten aanzien van de overheidsautomatisering	38
	is versnipperd en ineffectief. Vele mislukte projecten getuigen	39
	daarvan. De kwaliteit van de overheidsautomatisering moet worden	40
	verbeterd. Daarnaast moet sprake zijn van politieke sturing van	41
	het informatie- en overheidsautomatiseringsbeleid. Het	42
	overheidshandelen, moet doelmatiger, doeltreffender en	43
	doorzichtiger worden en de dienstverlening aan de burger moet	44
	verbeteren. De persoonlijke levenssfeer van de burger mag daarbij	45
	niet verder worden geraakt dan strikt noodzakelijk en wettelijk	46
	geregeld is.	47
		48
		49
		50
	4.2 BINNENLANDS BESTUUR	51
		52
DECENTRA- LISATIE	De decentralisatie staat al jaren op de politieke agenda. De	53
	resultaten zijn echter gering. Te weinig wordt op landelijk	54
	niveau ingezien welke voordelen democratisch gekozen bestuur,	55
	dicht bij de burger, voor de uitvoering van allerlei taken kan	56
	bieden. Vaak blijken departementen onvoldoende vertrouwen te	57
	hebben in de bestuurskracht van gemeenten en provincies. En als	58

	er al wordt gedecentraliseerd, dan is het vaak een middel om bezuinigingsdoelstellingen van het rijk te realiseren.	01 02 03
	Er is alle reden om meer vertrouwen te hebben in gemeentelijke en provinciale besturen. Door hun meer directe contacten met de burgers hebben zij vaak meer zicht op de vragen en problemen die in de samenleving spelen. Daarom moet decentralisatie met kracht moet worden gestimuleerd. Overdracht aan gemeenten heeft de voorkeur, tenzij de provincie door de aard en de schaal van de taken meer geschikt is. Bij gemeenten kan worden gedacht aan sociaal- en werkgelegenheidsbeleid, minderhedenbeleid, scholing, criminaliteitsbeheersing, volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en emancipatiebeleid. Voor de provincies is uitbreiding van de taken op het vlak van bijvoorbeeld onderwijs, cultuur en monumentenzorg wenselijk.	04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16
FINANCIËLE COMPENSATIE	Niet alleen concrete bevoegdheden en taken moeten worden overgedragen, ook de daarbij behorende financiële middelen. Decentrale besturen mogen, ook in de toekomst, niet eenzijdig worden opgezadeld met de financiële problemen van het rijk. Daarom moeten de afspraken die hierover in de afgelopen regeerperiode met rijk, provincies en gemeenten zijn gemaakt, in de wet worden vastgelegd.	17 18 19 20 21 22 23 24
HER- BEZINNING	D66 vindt dat de organisatie van ons openbaar bestuur onvoldoende in staat is het hoofd te bieden aan de problemen waarmee zowel verstedelijkte als landelijke gebieden kampen. Noch de gemeentelijke herindeling, noch de Wet Gemeenschappelijke Regelingen hebben een oplossing gebracht voor de regionale problematiek. Bovendien is daardoor een bestuurlijke lappendeken ontstaan die weinig doorzichtig en bovendien democratisch moeilijk controleerbaar is. Ook gezien de Europese integratie en de noodzaak om te komen tot werkelijke territoriale decentralisatie, is een herbezinning geboden.	25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35
	In de grote stedelijke gebieden is de bestuurlijke beheersbaarheid vooral een probleem geworden doordat bestuurlijke en maatschappelijke ruimte niet langer met elkaar in overeenstemming zijn en de intergemeentelijke samenwerking niet of zeer moeizaam van de grond komt. Hierdoor worden deze gebieden belemmerd in hun verdere ontwikkeling. Vanwege de economische functie die ze vervullen zal dit zijn weerslag hebben op de Nederlandse economie als geheel.	36 37 38 39 40 41 42 43 44
	D66 acht totstandkoming van nieuwe bestuurlijke structuren dringend noodzakelijk. Niet alleen voor de vier grootste steden, maar ook voor de rest van het land. De gedachte gaat daarbij uit naar rechtstreeks gekozen bovengemeentelijke provinciale besturen, waaraan de bovengemeentelijke en belangrijke delen van de provinciale taken worden overgedragen. Bovendien zullen aan deze districten (agglomeraties of regio's) een aanzienlijk deel van de hierboven genoemde te decentraliseren taken worden opgedragen. De provinciale bestuurslaag kan erin opgaan. Voor de vorming van de districten kan worden aangesloten bij de gevormde regio's in het kader van de af te schaffen WGR, waarbij maatschappelijke samenhang voor de grenzen van de districten bepalend is.	45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58

Deze voorstellen kunnen stapsgewijze worden ingevoerd. In ieder geval is het noodzakelijk dat in de komende periode aan de reorganisatie van de vier grote stedelijke gebieden vorm zal worden gegeven.	01 02 03 04 05 06
HERINDELING Voor de zelfstandigheid van kleine gemeenten is bepalend of ze een zodanige omvang hebben dat nog kan worden gesproken van een reële eigen huishouding. Anders ligt een gemeentelijke herindeling in de rede.	07 08 09 10 11
BURGEMEESTER D66 blijft bij zijn voorkeur voor een door de raad gekozen EN burgemeester. De benoemde burgemeester gaat in Europa steeds meer COMMISSARIS tot de uitzonderingen behoren. De Grondwet sluit echter een DER verkiezing uit. Zolang dat nog niet mogelijk is dient de Raad een KONINGIN sterke invloed te hebben op de benoeming. De benoeming en de herbenoeming van de Commissaris der Koningin zou op overeenkomstige wijze moeten geschieden.	12 13 14 15 16 17 18 19
BESCHERMING Provincies en gemeenten moeten beter worden beschermd tegen PROVINCIES overmatige beïnvloeding en werkverschaffing van bovenaf. Te vaak EN GEMEENTEN worden door de departementen aan provincies en gemeenten gedetailleerde voorschriften gegeven, plannen gevraagd en steeds weer andere informatievragen gesteld. De daarmee gepaard gaande inspanningen van gemeenten of provincies moeten voortaan door het Rijk worden vergoed. D66 pleit tevens voor de invoering van een bestuurseffectenrapportage waarbij, vóór tot nieuw beleid wordt besloten, de gevolgen voor de mede-overheden in kaart worden gebracht.	20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30
INFORMATIE- De automatisering bij de overheidsorganisaties vergt een gericht BELEID informatiebeleid. Om te voorkomen dat de techniek de bestuurlijke verhoudingen gaat bepalen en de autonomie van de verschillende bestuurslagen geweld aandoet, moet de informatierelatie tussen overheden snel en duidelijk worden vastgelegd in een wettelijke regeling.	31 32 33 34 35 36 37 38 39
4.3 WETGEVING	40 41
D66 stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de wetgeving. De Tweede Kamer moet haar taak als medewetgever zo goed mogelijk kunnen uitvoeren en daarvoor beter worden toegerust.	42 43 44 45
Het is van groot belang dat delegatie van normstelling zoveel mogelijk wordt voorkomen en in ieder geval wordt gebonden aan parlementair toezicht. Het proces van deregulering in de zin van kritisch onderzoek naar de noodzaak van details, naar meetbare effecten en handhaafbaarheid dient te worden voortgezet en te leiden tot vereenvoudiging van regelgeving en afschaffing van onwerkbaar bepalingen.	46 47 48 49 50 51 52 53
In het licht van de zich uitbreidende internationale rechtssfeer en de ruime toetsingsmogelijkheden die de rechter in dat kader heeft, is het grondwettelijk verbod van toetsing van formele wetgeving aan de Grondwet niet langer verdedigbaar. Dit verbod betekent immers een onverantwoorde inperking van de betekenis van	54 55 56 57 58

de nationale constitutie in de rechtspleging. Over de wijze waarop de toetsing in de rechtspraak gestalte krijgt moet volgens D66 een Staatscommissie adviseren.

4.4 RECHTSHANDHAVING EN RECHTSPLEGING

DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

In een democratische rechtsstaat staan de vrijheid van het individu en de rechtszekerheid centraal. Enerzijds dient het recht iedere burger de garantie te geven dat hij zich volwaardig kan ontplooiën. Anderzijds moet het recht die burger beschermen tegen degenen die jegens hem een machtspositie innemen, of dat nu een andere burger of de overheid is.

D66 vindt dat machtsuitoefening - en daarmee ook het stellen van regels en het handhaven daarvan - aanvaardbaar is, mits dat in het belang van de samenleving is, zorgvuldig gebeurt en democratisch wordt gelegitimeerd en gecontroleerd.

RECHTSHANDHAVING

Rechtshandhaving en de noodzaak tot normhandhaving stellen eisen aan de overheid. Algemeen aanvaarde en democratisch tot stand gekomen normen moeten zoveel mogelijk worden gehandhaafd, ook al is absolute handhaving altijd een fictie.

D66 is bezorgd over de mate waarin de rechtsregels daadwerkelijk worden gehandhaafd, vooral in het strafrecht. Vaak duurt het veel te lang voordat overtreding van een regel door een sanctie wordt gevolgd, vaak blijft die sanctie zelfs helemaal uit. Dat doet afbreuk aan de geloofwaardigheid van die regels en daarmee aan de geloofwaardigheid van de overheid. Het justitieel apparaat is verstopt geraakt.

D66 neemt krachtig stelling tegen de tendens om dit probleem op te lossen door het afbreken of verminderen van de waarborgen die de wet aan een verdachte toekent. Daar waar het strafprocesrecht is verouderd moet het worden aangepast aan de eisen van de tijd. Dat mag echter nooit ontaarden in een door de nood ingegeven vereenvoudigingswoede ter ontlasting van het justitiële apparaat.

ORGANISATIE

Het justitiële apparaat vertoont in al zijn schakels (politie, openbaar ministerie, rechterlijke macht, strafexecutie) ernstige tekortkomingen, zowel in capaciteit en werkwijze als in de onderlinge afstemming. Het probleem kan slechts worden opgelost door een samenhangend pakket van maatregelen. Centraal daarin moet staan de vergroting van de zekerheid en van de snelheid van de strafrechtelijke rechtshandhaving. Zo zal de efficiency aanmerkelijk moeten worden verbeterd, onder meer door versnelde invoering van automatisering vanuit een samenhangende visie op alle schakels.

MIDDELEN

Voor een adequate rechtshandhaving zullen extra capaciteit en dus ook extra financiële middelen nodig zijn. Een samenleving die regels stelt moet ook bereid zijn de capaciteit voor de handhaving van die regels ter beschikking te stellen.

SLACHTOFFERS

De positie van slachtoffers van misdrijven is in het Nederlandse strafrecht onderbelicht gebleven. De positie van het slachtoffer moet worden verbeterd door zijn plaats in het strafproces te versterken. De strafoplegging moet zo mogelijk mede dienstbaar

	zijn aan vergoeding van de door het slachtoffer geleden schade.	01
	Uitbreiding en intensivering van het netwerk van regionale	02
	slachtofferhulp is geboden.	03
		04
ALTERNATIEVE	Ten aanzien van daders van strafbare feiten meent D66 dat de	05
SANCTIES	sanctie van vrijheidsbeneming moet worden teruggedrongen ten	06
	gunste van alternatieve sancties, zoals aan het strafbare feit	07
	gerelateerde dienstverlening.	08
		09
RECHTELIJKE	Bij de komende reorganisatie van de rechtelijke macht staan voor	10
MACHT	D66 twee uitgangspunten centraal. De drempel van de toegang tot	11
	de rechter moet laag blijven en een grotere eenheid in het	12
	rechterlijk systeem is geboden. De integratie van de	13
	kantongerechten en de rechtbanken is met deze uitgangspunten te	14
	verenigen. De behandeling van een zaak door een enkele rechter in	15
	eerste aanleg is aanvaardbaar, maar hoger beroep moet aan	16
	collegiale rechtspraak worden opgedragen.	17
		18
OPENBAAR	De organisatie en werkwijze van het Openbaar Ministerie is aan	19
MINISTERIE	herbezinning toe. Mogelijke uitbreiding van het Openbaar	20
	Ministerie zal gericht en op basis van resultaatsverplichting	21
	moeten plaatsvinden, alsmede in samenhang met maatregelen bij de	22
	politie. (Zie ook 4.5.)	23
		24
RECHTSHULP	D66 vindt dat de gefinancierde rechtshulp, gezien haar karakter,	25
	niet voor budgetfinanciering in aanmerking komt. Het belang van	26
	een voor iedereen toegankelijke rechtsbijstand mag in onze	27
	rechtsstaat niet in het gedrang komen. Advocaten die zich	28
	specialiseren op sociale rechtshulp moeten daaruit een redelijk	29
	inkomen kunnen verwerven.	30
		31
ACTIERECHT	Aan organisaties die zich inzetten voor maatschappelijke belangen	32
	dient wettelijk de mogelijkheid te worden geboden om door middel	33
	van zogenoemde collectieve acties in rechte op te komen tegen	34
	onrechtmatige schending van deze belangen.	35
		36
VLUCHTELIN-	Ten aanzien van vluchtelingen en asielzoekers moet een	37
GEN EN ASIEL	ruimhartiger beleid worden gevoerd. Dat betekent echter niet voor	38
	beide categorieën hetzelfde.	39
	Het quotum vluchtelingen dat langs de weg van het Hoge	40
	Commissariaat in Nederland wordt opgenomen kan worden vergroot.	41
	Voor asielzoekers aan onze grenzen moet de garantie bestaan dat	42
	diegenen die werkelijk vluchteling zijn ook worden toegelaten.	43
	Daarbij moet het criterium "vluchteling" ruim worden	44
	geïnterpreteerd.	45
	Tegelijkertijd moet worden ingezien dat zich onder de	46
	asielzoekers een grote groep bevindt van mensen die om	47
	zwaarwegende redenen hun land hebben verlaten zonder vluchteling	48
	te zijn in de zin van het Verdrag van Genève. Het is niet	49
	realistisch om deze hele groep in Nederland te willen opvangen.	50
	Voor het steeds groter wordende probleem van deze groep moet de	51
	oplossing worden gezocht in gerichte materiële en financiële	52
	steun aan hun eigen land en het land van eerste opvang in de	53
	regio, zo mogelijk gecoördineerd door internationale	54
	organisaties.	55
		56
		57
		58

EUROPA'92 EN SCHENGEN	De komende Europese eenwording vereist een afstemming van wetgeving in de lidstaten op gevoelige terreinen als drugsbeleid, asielbeleid, visabeleid en dergelijke. Daarbij moet uitgangspunt zijn, dat normen en waarden die als verworvenheden van de Nederlandse samenleving worden beschouwd, zoveel mogelijk behouden blijven. D66 aanvaardt de consequentie dat dat ertoe kan leiden dat een volledige harmonisatie van het materiële recht voorlopig niet tot stand komt en dat slechts afspraken kunnen worden gemaakt in de procedurele sfeer.	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10
GELIJKE BE- HANDELING	D66 acht een snelle totstandkoming van een Algemene Wet Gelijke Behandeling van groot belang. Daarin zal sprake moeten zijn van een reële en effectieve bescherming van ieders fundamenteel recht om niet door anderen in het maatschappelijk leven te worden gediscrimineerd op welke grond ook. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en de vrijheid van onderwijs zijn geen absolute vrijheden. Zij vinden hun beperking in de voor een ieder in het maatschappelijk verkeer geldende rechtsnormen.	11 12 13 14 15 16 17 18 19
FAMILIE- RECHT	D66 ziet het burgerlijk huwelijk onder meer als een wijze waarop individuen vorm kunnen geven aan de vermogensrechtelijke fiscale of erfrechtelijke consequenties van hun relatie. Er is geen reden om deze mogelijkheden van een huwelijk te beperken tot hetero-sexuele relaties.	20 21 22 23 24 25 26
	4.5 CRIMINALITEITSBEHEERSING EN POLITIE	27
	4.5.1 Criminaliteitsbeheersing	28 29
PREVENTIE	Criminaliteitsbeheersing is niet alleen een zorg van de overheid. Daarom wenst D66 de samenleving als geheel daar meer bij te betrekken en dus ook meer verantwoordelijkheid te laten dragen. Het bestuurlijk preventiebeleid waarin vooral gemeentebesturen een belangrijke rol spelen met kracht moet worden voortgezet. Uitbreiding van het rijksbeleid terzake (startsubsidies en bijdragen aan innovatieve projecten) is gewenst. Vandalismebestrijding verdient op rijksniveau een geïntegreerde benadering, waarbij de vakdepartementen worden aangesproken op de mogelijke negatieve effecten van hun beleid op het vandalisme.	30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41
ZWARE CRIMI- NALITEIT	Bepaalde vormen van zware criminaliteit verdienen prioriteit bij het bepalen van de inzet van politie en justitie. Dit betreft geweldsdelicten, wapengebruik, handel in hard drugs, fraude, bankovervallen en milieudelicten.	42 43 44 45 46
DRUGSBELEID	Voor het enorme probleem van de verdovende middelen is geen eenvoudige oplossing voorhanden. Enerzijds lijkt het beleid van criminalisering, opsporing en vervolging te mislukken, niet alleen in Nederland, maar in de hele wereld. De criminalisering van drugsgebruik en drugshandel heeft een verloederende invloed op het strafrecht, bijvoorbeeld door de neiging om de bevoegdheden van het opsporings- en vervolgingsapparaat steeds verder op te rekken. Anderzijds is legalisering van het gebruik van hard drugs pas gerechtvaardigd na diepgaand onderzoek naar de maatschappelijke consequenties (zie ook 3.4.1). In dit spanningsveld moet worden voortgegaan met een tolerant beleid, waarin de nadruk ligt op hulpverlening aan en	47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58

	resocialisatie van de verslaafde en waarbij de opsporing zich concentreert op grootschalige handel. Daarbij moet de verslaafde strafrechtelijk aansprakelijk worden gehouden voor de gevolgen van zijn handelen. D66 wijst een strafrechtelijke verplichting tot "afkicken" af, omdat zo'n systeem in de praktijk niet blijkt te werken door gebrek aan motivatie.	01 02 03 04 05 06
	Op middellange termijn moet worden gestreefd naar legalisatie van de soft-drugs, omdat daardoor het minst bedreigende deel van de verdovende-middelenproblematiek uit de sfeer van het strafrecht wordt gehaald. Nederland kan dit niet op eigen kracht bereiken, maar het zou er in internationaal verband voor moeten pleiten, waarbij de goede resultaten van het Nederlandse soft-drugsbeleid ten voorbeeld kunnen worden gesteld.	07 08 09 10 11 12 13 14
	4.5.2 Politie	15 16
HERZIENING BELEID	De vernieuwing binnen de politie stagneert. Decentralisatie, de nadruk op preventie en dienstverlening en rechercheren in plaats van administreren zijn arbeidsintensief en staan bij het nu gevoerde bezuinigingsbeleid onder druk. Juist in een tijd dat beheersing en bestrijding van de criminaliteit om vernieuwing en kwaliteitsverbetering vraagt is een snelle herziening van het beleid voor de politie geboden.	17 18 19 20 21 22 23 24
KWALITEIT	D66 kiest voor een algehele verbetering van de kwaliteit van de politiezorg in de breedte via veranderingen in organisatie en werkwijze. Gedecentraliseerde kleinschalige uitoefening van de basispolitiezorg is geboden. Dit vraagt om herziening van het sterktebeleid. Ook schaalvergroting is noodzakelijk. Deze dient om door bovenlokale ondersteuning de kwaliteit van de basispolitiezorg doelmatig te ondersteunen en een meer effectieve aanpak van de georganiseerde en de groepscriminaliteit mogelijk te maken. Ook het wegvallen van de Europese binnengrenzen vraagt om een grootschaliger organisatie.	25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35
STERKTE	Aan de sterkte van rijks- en gemeentepolitie gezamenlijk mag niet meer worden getornd. Er komt een meerjarenaanpak voor de uitbreiding van de capaciteit. De verdeling van de sterkte over de korpsen hoort uit te gaan van objectieve omgevingsvariabelen, aan de hand waarvan het te verwachten werkaanbod kan worden bepaald. Daarbij moet vermeden worden dat slecht management wordt beloond.	36 37 38 39 40 41 42 43 44
ORGANISATIE	Het beheer van de politie in ons land hoort een taak te zijn van het samenwerkend lokaal bestuur. Dat betekent in de eerste plaats dat het beheer van het korps Rijkspolitie op rijksniveau moet overgaan van de minister van Justitie naar de minister van Binnenlandse Zaken. Vervolgens dient het huidige politiebesteding in de komende kabinetsperiode te worden omgevormd tot een stelsel van gemeentelijke en intergemeentelijke politiekorpsen met een minimale omvang van 200 mensen. Het beheer van intergemeentelijke korpsen berust bij de betrokken burgemeesters volgens nader door de wet te stellen regels. Hierbij kan agglomeratievorming een oplossing bieden (zie 4.2). De korpsen werken samen in regio's voor bovenlokale taken, waarbij aan een kernkorps extra regionale middelen kunnen worden toebedeeld.	45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57

	Landelijke diensten, zoals een dienst luchtvaart, een dienst politie te water, een beperkte algemene verkeersdienst en een ondersteunende Centrale Recherche Informatiedienst, worden op centraal niveau, beheerd door de minister van Binnenlandse Zaken, voorzover de justitiële politietaak in het geding is, samen met de minister van Justitie. De vorming van aparte justitiële politie is niet aanvaardbaar.	01 02 03 04 05 06 07 08
KOSTEN	De bekostiging van de politiezorg vindt zoveel mogelijk plaats door middel van budgetfinanciering. De korpsbeheerders krijgen grotere vrijheid in het bepalen van de noodzakelijke aanwezige sterkte en formatie.	09 10 11 12 13
	D66 meent dat particuliere beveiligingsdiensten een welkome bijdrage kunnen leveren aan de veiligheid in ons land. Daarbij geldt echter wel dat strikte wettelijke beperkingen dienen te worden gesteld aan werkwijze en optreden en toezicht door de politie gewaarborgd is.	14 15 16 17 18 19
	4.6 ANTILLEN EN ARUBA	20 21 22
	D66 ziet de keuze voor onafhankelijkheid als een recht van de eertijds gekoloniseerde, niet als een plicht die door het "moederland" kan worden afgedwongen. De Nederlandse Antillen en Aruba moeten zelf bepalen in welke verhouding zij ten opzichte van Nederland willen staan. Nederland zal daarbij wel steeds de randvoorwaarden moeten aangeven, b.v. ten aanzien van Nederlandse hulp bij de begroting of voor investeringen.	23 24 25 26 27 28 29 30
	D66 stelt groot belang in het voornemen van de betrokken regeringen om in de Antillen en in Aruba referenda te houden over de kwestie van de onafhankelijkheid. D66 staat daarbij niet op voorhand negatief tegenover een wijziging van het Statuut, waardoor Aruba de ruimte wordt gelaten om zelf een datum voor onafhankelijkheid te kiezen dan wel in het Koninkrijk te blijven.	31 32 33 34 35 36 37
	D66 staat positief ten opzichte van het streven binnen de Nederlandse Antillen en Aruba om regionale samenwerking aan te gaan. De Europese Gemeenschap zou hierin een rol kunnen spelen, door een gezamenlijk kader te scheppen voor de Franse, Britse en Nederlandse banden met de verschillende eilanden. Ook hierdoor zou de onderlinge regionale betrokkenheid kunnen toenemen.	38 39 40 41 42 43 44 45 46

5 BUITENLAND

5.1 INTERNATIONALE AANGELEGENHEDEN

5.1.1 Inleiding

De hoop leeft op in de wereld. Veel wijst op ontspanning. Het akkoord tot vermindering van middellange-afstandkernwapens; economische en politieke hervormingen in Oost-Europese landen en in het bijzonder in de Sovjet-Unie; de herbevestiging en versterking van de akkoorden van Helsinki; de beëindiging van een aantal ernstige regionale conflicten door bemiddeling van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties; de bereidheid tot het bewerkstelligen van stabiele monetaire verhoudingen, en de bereidheid om -wereldwijd- bijzondere inspanningen te verrichten ter vermindering van handelsbelemmeringen; de naderende voltooiing van de Europese economische eenwording. Hiertegenover staan ook risico's en uitdagingen: de permanente armoede en honger voor tallozen; de aantasting van het milieu; stelselmatige schending van de vrijheidsrechten; de voortgaande bewapeningswedloop; blijvende regionale conflicten, zoals in het Midden-Oosten; grote verschillen in welvaart wereldwijd en de grote schuldenlast van vele ontwikkelingslanden; de voortdurende dreiging van protectionistisch economisch gedrag, inflatie en grote onrust in het internationale financiële verkeer. D66 wenst in het licht van deze ontwikkelingen een energiek buitenlands beleid, waarbij Nederland initiatieven ontplooit, vooral in EPS- en NAVO-verband.

5.1.2 Verenigde Naties

Nederland zal naar vermogen moeten bijdragen om de opgaande lijn die de Verenigde Naties de laatste jaren kenmerkt te handhaven; intern door kritische doorlichting en verdere hervorming van het administratief-bestuurlijke systeem, extern door bij te dragen aan de toegenomen mogelijkheden van de Verenigde Naties bij de handhaving van vrede en veiligheid in de wereld. Aan VN-vredesoperaties hoort, financieel en materieel, ruimhartig te worden bijgedragen.

Ook andere terreinen dan het politiek-militaire, lenen zich voor een wereldwijde aanpak. De bestrijding van armoede en ziekte en de verdediging van mensenrechten en milieu zijn in het oog springende voorbeelden. Nederland heeft hier werk te doen, voortbouwend op eerdere initiatieven. Doeltreffend, praktisch optreden heeft voorrang boven vasthouden aan oude of scheppen van nieuwe structuren en concepties.

5.1.3	Europa	01
		02
	Europese integratie gaat gepaard met de overdracht van nationale bevoegdheden aan de Europese uitvoerende instellingen.	03
	Deze overdracht moet gepaard gaan met overeenkomstige vergroting van de bevoegdheden van het Europese parlement. Deze dienen zich ook uit te strekken tot het buitenlandse beleid van de Gemeenschap. De doelmatigheid en het functioneren van de Europese instellingen vereist aanhoudend kritische aandacht.	04
		05
		06
		07
		08
		09
		10
	Er dient goed parlementair toezicht te zijn op de inbreng van Nederland in het EG-beleid. De regering moet daartoe zodra de Europese Commissie haar voorstellen indient de Tweede Kamer hiervan in kennis stellen, vergezeld van een overzicht van de nationale gevolgen. Ook moet de regering in de Tweede Kamer verantwoording afleggen over het Nederlandse stemgedrag in de Europese Raad van Ministers.	11
		12
		13
		14
		15
		16
		17
		18
EPS EN	D66 streeft naar de ontwikkeling van een Europees buitenlands beleid, gericht op bevordering van vrede en veiligheid in de wereld en met bijzondere aandacht voor de vrije ontplooiing van mensen en de eerbiediging van mensenrechten.	19
BUITENLANDS		20
BELEID VAN		21
NEDERLAND		22
		23
	Het buitenlands beleid van Nederland moet, op terreinen waar dat mogelijk is, in EPS-verband gestalte krijgen. Indien in dat verband geen overeenstemming kan worden bereikt, moet de ruimte voor zelfstandig beleid blijven. Doorkruising van gezamenlijk Europees optreden door nationaal beleid moet worden vermeden.	24
		25
		26
		27
		28
		29
	Speciale aandacht in het kader van de EPS verdienen: het Westers Bondgenootschap (zie 5.2.1), Oost-Europa en de Sovjet-unie (zie 5.2.2), de Israelisch-Palestijnse kwestie (zie 5.1.4) en Zuid-Afrika (zie 5.1.5).	30
		31
		32
		33
		34
		35
5.1.4	Israelisch-Palestijnse kwestie	36
		37
	Nederland moet vanuit zijn specifieke positie, bij voorkeur in EG-verband een bijdrage te leveren aan een allesomvattende, rechtvaardige en duurzame vredesregeling.	38
	Expliciete erkenning van de staat Israël door alle betrokken partijen enerzijds en het elementaire recht van de Palestijnen op de vestiging van een eigen staat anderzijds zijn noodzakelijk voor een toekomstperspectief voor Palestijnen en Israeli.	39
	Escalatie van geweld brengt dit perspectief niet dichterbij.	40
		41
		42
		43
		44
		45
		46
	De uiteindelijk vast te stellen grenzen tussen Israël en de Palestijnse staat, inclusief de status van Oost Jeruzalem, zullen het resultaat moeten zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Een conferentie onder auspiciën van de Verenigde Naties kan hiervoor een bruikbaar instrument zijn.	47
		48
		49
		50
		51
		52
	De minister van Buitenlandse Zaken moet vrij zijn om politieke contacten met (vertegenwoordigers van) de PLO aan te gaan en te onderhouden, indien hij van oordeel is dat zulke contacten het vredesproces in het Midden-Oosten kunnen bevorderen. Erkenning van de Palestijnse staat is, zolang deze niet daadwerkelijk is gevestigd, niet aan de orde.	53
		54
		55
		56
		57
		58

5.1.5 Zuid-Afrika

Europa moet actief bijdragen aan een snelle ontmanteling van het apartheidsregime en de totstandkoming van een vrij, democratisch en niet-racistisch Zuid-Afrika.

D66 dringt aan op selectieve economische sancties en boycotmaatregelen in Europees verband.

Bijzondere aandacht verdienen sancties die de Zuidafrikaanse regering en haar aanhang het meest schaden, zoals verboden om geld aan de overheid te lenen, computers, robots en machines te exporteren, evenals het opzeggen van de luchtvaartovereenkomsten met Zuid-Afrika. Daarnaast moet gestreefd worden naar een verbod op de import van steenkool.

Een aantal eisen voor de korte termijn moet aan deze sancties worden verbonden: opheffing van de noodtoestand en herstel van de rechtsstaat; vrijlating van de politieke gevangenen; stappen in de richting van gelijke rechten voor aankoop van huizen en land; en ten aanzien van onderwijs en eerlijker verdeling van de collectieve uitgaven.

Positieve maatregelen zijn evenzeer nodig als sancties. Het ondersteunen van onderwijs en opleidingsfaciliteiten voor de zwarte bevolking moet daarin een belangrijke plaats innemen, evenals steun voor de vakbonden en het kritische deel van de pers.

Humanitaire steun aan de democratische anti-apartheidsoppositie binnen Zuid-Afrika en in het bijzonder aan het African National Congress (ANC) is van wezenlijk belang om tot ontmanteling van het apartheidsregime te komen.

Nederlanders die tevens de Zuidafrikaanse nationaliteit bezitten, behoren het Nederlanderschap te verliezen wanneer zij in het Zuidafrikaanse leger dienen. Ten aanzien van Zuidafrikaanse dienstweigeraars past een ruimhartig toelatingsbeleid.

5.1.6 Democratie en mensenrechten

Democratisering en mensenrechten moeten integraal deel uitmaken van de buitenlandse politiek in engere zin, de buitenlandse economische betrekkingen, het ontwikkelingshulpbeleid en het wapenuitvoerbeleid.

Een jaarlijkse openbare rapportage over de mensenrechtensituatie in de landen waar Nederland nauwe betrekkingen mee onderhoudt, dient te worden uitbesteed aan een onafhankelijk instituut. De regering moet de hiervoor benodigde financiële middelen beschikbaar stellen.

Bepalend voor de aandacht en de inzet van de Nederlandse regering, al dan niet in EPS-verband, voor de verbetering van de mensenrechtensituatie in andere landen moet zijn het resultaat van de afweging van twee criteria: de ernst van de situatie in

het betreffende land en de mate waarin positieve invloed kan worden uitgeoefend. Aan de leden van de Raad van Europa zullen terzake de hoogste eisen moeten worden gesteld, terwijl van de andere Europese landen op z'n minst mag worden verwacht dat zij hun beloften in het kader van de CVSE nakomen. De Raad van Europa zelf zal zich moeten gaan richten op Oosteuropese landen. Het waarnemerschap van Polen, Hongarije, Oost-Duitsland en Tsjechoslowakije moet worden aangemoedigd. Van de ontwikkelingslanden moet tenminste worden verlangd dat zij de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens respecteren.

5.2 VREDE EN VEILIGHEID

5.2.1 Het Westerse bondgenootschap

De verhouding tussen de Verenigde Staten en haar Westeuropese bondgenoten is aan een herziening toe. Door een veranderde economische krachtenverhouding tussen de Verenigde Staten en de Europese bondgenoten, alsmede door een verandering in de Oost-Westverhouding dient de NAVO niet uitsluitend op militair politiek gebied actief te zijn, maar moet de civiele component uit het NAVO-verdrag meer aandacht krijgen.

De beleidsaanpassing die D66 binnen de NAVO voorstaat is gericht op twee doelen. Enerzijds aanmerkelijk meer aandacht voor samenwerking tussen de bondgenoten op economisch, technologisch, financieel en wetenschappelijk gebied; anderzijds dienen de NAVO-lidstaten op deze gebieden hun beleid van toenadering in de richting van Oost-Europa en in het bijzonder de Sovjet-Unie op elkaar af te stemmen.

5.2.2 Betrekkingen met Oost-Europa en de Sovjet-Unie

In de Sovjet-Unie en enkele Oosteuropese landen zijn bemoedigende ontwikkelingen gaande. De economische hervormingen met de introductie van het marktmechanisme en de politieke hervormingen in de richting van meer pluralisme zijn uniek te noemen, omdat lijkt te worden gebroken met verstarrende ideologische dogma's. Het Westen staat voor de uitdaging goed op deze ontwikkelingen te reageren. Het is niet alleen van levensbelang voor de direct betrokkenen, maar zeker ook voor het Westen dat het politieke en economische hervormingsproces in de Sovjet Unie wordt doorgezet. Voor het welslagen hiervan zijn de komende vijf jaar van wezenlijk belang. Het Westen moet daarom een politieke, economische en militaire opstelling kiezen die het mogelijk maakt om binnenlandse tegenkrachten in dat land het hoofd te bieden en aan de verlangens van de Sovjet-bevolking naar een hogere levensstandaard tegemoet te komen. De huidige wapenbeheersingsonderhandelingen zullen daarin een belangrijke rol spelen, niet alleen vanwege het doel van aanzienlijke uitgavenbesparingen, maar ook als middel tot het bereiken van grotere stabiliteit in Europa. Daarvoor is een gezamenlijke politiek van EG en NAVO nodig met een duidelijke doelstelling.

Voor D66 betekent dit een beleid van toenadering tussen Oost en West, waarbij de wederzijdse veiligheid is gewaarborgd met een zo

	laag mogelijk niveau van conventionele en nucleaire bewapening.	01
	Het betekent ook een beleid dat ertoe moet leiden dat de volkeren	02
	van Oost-Europa de vrijheid krijgen om zonder inmenging van	03
	buitenaf hun eigen vorm van politieke organisatie vast te	04
	stellen.	05
		06
	Het is nodig dat de politieke doelstelling van de NAVO op langere	07
	termijn opnieuw wordt gedefiniëerd in het licht van de	08
	ontideologisering van de Oost-West tegenstelling. Daarbij moeten	09
	de consequenties in het militaire vlak worden aangeven van	10
	enerzijds een afnemende dreiging vanuit de Sovjet-Unie en Oost-	11
	Europa en anderzijds het risico van instabiliteit, die het gevolg	12
	kan zijn van de middelpuntvliedende krachten die in de Sovjet-	13
	Unie en Oost-Europa worden opgeroepen door de grotere vrijheid	14
	die zich voor een deel uit in toenemend nationalisme. Het door	15
	D66 gekozen uitgangspunt brengt met zich mee dat al het mogelijke	16
	wordt gedaan om het proces van economische en politieke	17
	hervormingen in de Sovjet-Unie en Oost-Europa te ondersteunen.	18
		19
ROL WEST-	De Westeuropese landen hebben een eigen rol te spelen in de Oost	20
EUROPA	- Westverhouding, met name ten aanzien van de kleinere landen in	21
	Oost-Europa. Intensivering van de Europese Politieke Samenwerking	22
	(EPS) en grotere afstemming tussen de EPS en de activiteiten van	23
	de EG ten aanzien van Oost-Europa is daarom geboden. Door een	24
	actieve gemeenschappelijke politiek van West-Europa ten aanzien	25
	van Oost-Europa kan ook de "Ostpolitik" van de Bondsrepubliek in	26
	een breder kader worden ingebed. Zolang dit niet in EPS-kader kan	27
	worden verwezenlijkt, is het verband van de West-Europese Unie	28
	(WEU) het meest geschikt om het Westeuropese veiligheidsbeleid	29
	uit te werken. Bij het gestalte geven aan een Europees	30
	veiligheidsbeleid moet Frankrijk immers volledig worden	31
	betrokken.	32
		33
WEST-	Een gezamenlijk optreden van de Westeuropese landen ten opzichte	34
EUROPESE	van de Sovjet-Unie en Oost-Europa biedt de beste mogelijkheden	35
VEILIGHEIDS-	voor een beleid dat alle aspecten van de Oost-Westbetrekkingen	36
IDENTITEIT	omvat.	37
	D66 pleit daarom voor het tot stand komen van een Westeuropese	38
	veiligheidsidentiteit, binnen de NAVO, gebaseerd op grotere	39
	samenwerking van de Westeuropese landen op alle onderdelen van	40
	het veiligheidsbeleid. Politiek, militair en economisch, in	41
	onderlinge samenhang.	42
	Daarmee wordt een kader geschapen, waarin het optreden van de	43
	Westeuropese landen in de Conferentie over Veiligheid en	44
	Samenwerking in Europa (CVSE) in verband kan worden gebracht met	45
	het buitenlands beleid en het externe economische beleid van de	46
	Europese Gemeenschap.	47
		48
HANDELS-	Een constructief beleid van de Gemeenschap ten aanzien van de	49
ACCOORDEN	Sovjet-Unie en Oost-Europa kan onder meer gestalte krijgen in het	50
EN	afsluiten van handelsakkoorden tussen de EG en individuele	51
TECHNOLOGIE	Oosteuropese landen, op basis van de kader-overeenkomst tussen de	52
	EG en de Comecon.	53
		54
	Waarnemerstatus van de Sovjet-Unie (en die Oosteuropese landen	55
	die nu nog geen lid zijn) bij de GATT en het IMF kan een middel	56
	zijn om aanpassing aan de regels van deze organisaties door deze	57
	landen te bevorderen.	58

	D66 is voorstander van het opschonen van de Cocom-lijst van strategische goederen wat betreft niet-defensiegevoelige westerse technologie.	01 02 03 04
VERSCHIEDEN- HEID IN OOST-EUROPA	Het Westeuropese beleid ten aanzien van Oost-Europa moet rekening houden met de aanzienlijke verschillen tussen de onderscheiden landen in Oost-Europa en daarom gedifferentieerd zijn. Prioriteit moet worden gelegd bij landen die ernst maken met economische en politieke hervormingen. Voor deze landen kunnen in de af te sluiten handelsakkoorden gunstiger voorwaarden gelden. Geen handelsakkoord dient te worden afgesloten met Roemenië zolang dit land voortgaat met systematische schendingen van in CVSE-verband gemaakte afspraken, onder andere over de mensenrechten. Door een dergelijk gedifferentieerd beleid kunnen ook landen als Tsjechoslowakije, Bulgarije en de DDR worden aangemoedigd tot economische en politieke hervormingen.	05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17
	Het Nederlandse beleid ten aanzien van de Sovjet-Unie en Oost-Europa moet gericht zijn op versterking van de samenwerking op cultureel en wetenschappelijk gebied.	18 19 20 21
	Het deelnemen van Nederlandse bedrijven in joint-ventures moet worden bevorderd. De toegang tot Nederland van toeristen, studenten, wetenschappers en zakenmensen uit de Sovjet-Unie en andere Oosteuropese landen moet worden vergemakkelijkt door een versoepeling van het visumbeleid en door verlaging van de visumkosten.	22 23 24 25 26 27 28
	Ook kredietverlening kan worden aangewend om economische hervormingen te ondersteunen en te stimuleren. Het dient daarbij te gaan om gerichte, projectgebonden kredietverlening tegen commerciële voorwaarden.	29 30 31 32 33 34
	5.2.3 Wapenbeheersing en ontwapening	35 36
	Zowel bij de kernwapens als bij de conventionele en chemische wapens bestaan op dit ogenblik mogelijkheden voor ongekennde reducties. Nederland dient een actief beleid te voeren om deze mogelijkheden werkelijkheid te laten worden.	37 38 39 40 41
KERNWAPENS	De kernwapens kunnen zeer aanzienlijk worden verminderd zonder dat de oorlogvoorkomende werking afneemt en de stabiliteit in gevaar wordt gebracht. De Westeuropese landen moeten zich daarom ondubbelzinnig voor een vermindering met 50% van de Amerikaanse en Sovjet-strategische kernwapens in de START-onderhandelingen uitspreken.	42 43 44 45 46 47 48
	D66 is voorstander van spoedige onderhandelingen over de kortedracht wapens (Short-Range Nuclear Forces, SNF) in Europa, in het bijzonder de raketten (zoals aan Westelijke zijde de Lance en de opvolger daarvan).	49 50 51 52
	De Sovjet-Unie beschikt in deze categorie over een zeer groot overwicht. Het ligt derhalve voor de hand dat dit land extra inspanningen verricht.	53 54 55
	Deze onderhandelingen dienen parallel aan de conventionele wapenbeheersingsbesprekingen in Wenen plaats te vinden, waarbij	56 57

de resultaten van deze besprekingen in beschouwing moeten worden
genomen. Vermindering van de conventionele strijdkrachten van het
Warschau-Pact zullen lagere plafonds voor de SNF-wapens mogelijk
maken.

Het bondgenootschappelijk beleid ten aanzien van de kernwapens in
Europa zal zich niet alleen op wederzijdse reducties via
onderhandelingen moeten richten, maar ook op eenzijdige reducties
door middel van een herstructurering van het Westelijk arsenaal
aan SNF-wapens. De nadruk wordt daarbij verschoven van de -
riskante - kortste-dracht wapens naar kernwapens met een langere
dracht. Deze herstructurering zal gericht moeten zijn op een
uiteindelijk volledige afschaffing van de nucleaire artillerie,
in het licht van de voortgang bij de conventionele
wapenbeheersing. Deze accentverschuiving binnen de SNF-wapens
brengt met zich mee, dat de vervanging van de Lance en de
uitrusting van de F-16 vliegtuigen met zgn. stand-off wapens niet
bij voorbaat wordt uitgesloten. Tijdstip en aantallen van de
aldus gemoderniseerde SNF-wapens zijn afhankelijk van de
resultaten van de door D66 gewenste onderhandelingen over deze
categorie wapens en de besluitvorming hierover in NAVO-verband.
Daarbij geldt als uitgangspunt dat een derde nuloptie voorshands
niet gewenst is vanwege de wenselijkheid de verdediging van West-
Europa te effectueren via een mix van conventionele en nucleaire
wapensystemen.

Een actief non-proliferatiebeleid is gewenst. Versterking van het
bestaande regime is noodzakelijk. Met nieuwe nucleaire
leveranciers, die geen partij zijn bij het non-proliferatie-
verdrag, moet in gestructureerd verband worden gekomen tot
afspraken over een verantwoord uitvoerbeleid met betrekking tot
nucleair materiaal.

Door onderhandelingen moet een volledig verbod op kernproeven tot
stand worden gebracht.

CONVENTIO-
NELE
BEWAPENING

Wat betreft de conventionele wapenbeheersing moet het beleid
erop gericht zijn zo snel mogelijk een eerste overeenkomst te
sluiten op basis van die elementen, waar de Oostelijke en
Westelijke voorstellen in de onderhandelingen elkaar overlappen.
Daarmee worden in een aantal belangrijke wapencategoriën de
onevenwichtigheden weggenomen en gereduceerd tot een niveau dat
circa 10% onder het huidige NAVO-niveau ligt. Na deze eerste
stap, die reeds op korte termijn tot grootscheepse reducties kan
leiden, (besparingen voor de NAVO van circa 30% van de huidige
defensie-uitgaven) moet vervolgens onderhandeld worden over
verdergaande reducties en een uitbreiding naar ook andere
wapencategoriën.

Met het oog op een evenwichtiger lastenverdeling binnen de NAVO
zouden de reducties aan Westelijke zijde vooral de Verenigde
Staten ten goede moeten komen.

De Europese bondgenoten zouden bovendien bereid moeten zijn het
leeuwendel van de kosten, verbonden aan verificatie, voor hun
rekening te nemen. De ontwikkeling van een Europees
satellietwaarnemingsvermogen kan hier onderdeel van uitmaken.

CHEMISCHE WAPENS	Nederland moet zich ervoor blijven inspannen dat een chemisch wapen-verdrag zo spoedig mogelijk tot stand wordt gebracht. Goede verificatiebepalingen verdienen daarbij bijzondere aandacht. Zolang het nog niet is gelukt om chemische wapens volledig uit te bannen, dient in nationaal en internationaal verband een zeer stringent beleid met betrekking tot de uitvoer van voor chemische wapens relevante chemische stoffen en -apparatuur te worden gevolgd.	01 02 03 04 05 06 07 08 09
BIOLOGISCHE WAPENS	Nederland moet zich ervoor inzetten dat het Biologische Wapensverdrag van 1972 wordt aangevuld met goede verificatievoorzieningen. De zich ontwikkelende biologische-wapenscapaciteit van landen in onder meer het Midden-Oosten geeft reden tot zorg en noodzaakt tot afspraken met andere landen over strikte controle op de uitvoer van voor biologische wapens bruikbare biologische stoffen en apparatuur.	10 11 12 13 14 15 16 17 18
	5.2.4 Defensie	19 20
	De specifieke veiligheidsbelangen van West-Europa eisen meer verantwoordelijkheid van de Europese NAVO-partners voor hun eigen defensie en nauwe onderlinge samenwerking over veiligheidskwesties en wapenbeheersing.	21 22 23 24 25
DEFENSIE- UITGAVEN	D66 kiest als uitgangspunt voor de komende kabinetsperiode voor een reële bevrozing van het Nederlandse defensiebudget. Het lijkt mogelijk dat als gevolg van de lopende onderhandelingen over conventionele wapenbeheersing in Europa op afzienbare termijn voor de Navo als geheel belangrijke mogelijkheden tot verlaging van de defensieuitgaven zullen optreden. D66 wil deze mogelijkheden zo goed mogelijk benutten. Daartegenover staat dat het proces van Europese veiligheidssamenwerking in samenhang met het nemen van een grotere verantwoordelijkheid van de Europese landen voor de verdediging van West-Europa in het begin tot extra kosten zal kunnen leiden. Daarom lijkt een reële bevrozing van de uitgaven voorshands het beste uitgangspunt. Vanwege de vele kansen en onzekerheden dient dit uitgangspunt met de nodige flexibiliteit te worden gehanteerd.	26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41
PRIORI- TEITEN	D66 legt op dit moment de prioriteit bij de NAVO-verdediging in de Bondsrepubliek. In de planning dient dit tot uiting te komen. Mocht blijken dat wapenbeheersingsakkoorden daartoe aanleiding geven, dan kan deze prioriteit gewijzigd worden. Het is noodzakelijk dat op conventioneel gebied tussen NAVO en Warschau Pact meer stabiele verhoudingen op een lager niveau worden bereikt. Dit kan op twee manieren. Enerzijds door het militair vermogen van het Warschau Pact tot een verrassingsaanval of een groot offensief te doen verminderen via wapenbeheersingsakkoorden. Daartoe zullen in het bijzonder gemechaniseerde wapensystemen en vliegtuigen tot beneden het laagste niveau van Warschau Pact en NAVO moeten worden verminderd. Deze benadering heeft de voorkeur. Anderzijds kan de NAVO zelf voorzieningen treffen voor een voldoende defensief vermogen, door middel van goede pantserbestrijding en verhoging van de reactiesnelheid. Er moet worden gestreefd naar	42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58

	verdergaande internationale samenwerking door taakverdeling, materieelaanschaf en operationele samenwerking.	01 02 03
INDUSTRIELE CAPACITEIT	Uitgangspunt voor het handhaven van industriële capaciteit in de militaire sfeer dient de operationele defensiebehoefte op afzienbare termijn te zijn.	04 05 06 07
KRIJGS- MACHT	De krijgsmacht dient een in de maatschappij geïntegreerde organisatie te blijven, bestaande uit een beroepskader en dienstplichtigen. D66 hecht er zeer aan dat leden van minderheidsgroeperingen, die voor vervulling van de dienstplicht in aanmerking komen, niet in hun culturele en godsdienstige activiteiten worden belemmerd. De sociale positie en rechtspositie van Nederlandse militairen, die deel uitmaken van krijgsmachtonderdelen in Europees samenwerkingsverband, dient onaangetast te blijven. Organisaties van dienstplichtigen moeten gelijkwaardig aan de organisaties van het beroepspersoneel worden behandeld in het overleg met de overheid als werkgever. De rechtspositie van zowel beroepsmilitairen als dienstplichtige militairen dient zoveel mogelijk te worden gelijkgesteld aan die van rijksambtenaren.	08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23
VROUWEN IN DE KRIJGSMACHT	Integratie van vrouwen in de krijgsmacht vereist een evenwichtige vertegenwoordiging in rangen en functiegebieden. Om dit te bevorderen moeten horizontale instroming en herintreding mogelijk zijn.	24 25 26 27 28
MILIEU	De taakuitvoering door de krijgsmacht dient te worden getoetst aan milieunormen. Deze kwestie vereist ook aandacht in NAVO-verband.	29 30 31 32 33
	5.3 ONTWIKKELINGSSAMENWERKING	34 35
SOLIDARITEIT	Ontwikkelingssamenwerking is een zaak van solidariteit. Het is een noodzaak. Tussen geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden bestaan onaanvaardbaar grote verschillen in welvaart. Ontwikkelingslanden onderling kennen ook grote verschillen in economische ontwikkeling en welvaart, en in kansen om in de eigen behoeften te voorzien.	36 37 38 39 40 41 42 43
	De ecologische crisis voltrekt zich steeds meer in de ontwikkelingslanden. Geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden zullen in samenhang en samenwerking moeten komen tot een benadering die wereldwijd de duurzame ontwikkeling stimuleert. Daarbij is materiële en financiële steun van de industriële landen aan de ontwikkelingslanden onontbeerlijk. Industrielanden moeten daarnaast de bescherming van hun markten tegen invoer uit ontwikkelingslanden beëindigen.	44 45 46 47 48 49 50 51 52
CENTRALE THEMA'S	In het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid verdienen drie thema's speciale aandacht: de noden van de armste landen, het schuldenvraagstuk en de economische groei.	53 54 55 56
KWALITEIT	Het is noodzakelijk het hulpplafond minimaal op 1,5 % van het netto nationaal inkomen te handhaven en de vervuiling van het	57 58

	budget terug te dringen. De kwaliteit en de doelmatigheid van de hulp moet doorlopend aandacht krijgen: daarbij kan niet worden ontkomen aan een kwantitatieve en kwalitatieve versterking van het ambtelijk apparaat van de minister. D66 vindt dat door de integratie binnen het Ministerie van Buitenlandse Zaken ontwikkelingssamenwerking onvoldoende eigen deskundigheid kan opbouwen. Aanpassing van de integratieregels moet hier uitkomst bieden.	01 02 03 04 05 06 07 08 09
BILATERALE HULP	De Nederlandse bilaterale ontwikkelingshulp moeten worden gericht op een beperkt aantal ontwikkelingslanden, in het bijzonder die waar de nood het hoogst is. Daarbij blijven Afrika en Midden Amerika prioriteit houden.	10 11 12 13 14
MULTI- LATERALE HULP	Nederland moet een vooraanstaande rol blijven spelen in de multilaterale hulpverlening. Zo steunt Nederland ontwikkelingslanden, die buiten het Nederlandse bilaterale hulpprogramma vallen. De Nederlandse bilaterale programma's moeten zoveel mogelijk aansluiten bij de programma's van de internationale organisaties en bij die van andere donorlanden.	15 16 17 18 19 20 21
PARTICULIERE ORGANISATIES	Nauwe betrokkenheid van het bedrijfsleven en van particuliere organisaties bij de ontwikkelingssamenwerking wijst D66 niet af, op voorwaarde dat het de kwaliteit en doelmatigheid van de hulp ten goede komt, en niet in strijd is met de belangen van ontwikkelingslanden. Activiteiten van Nederlandse bedrijven in ontwikkelingslanden, die in strijd zijn met internationale gedragscodes moeten energiek worden bestreden. Verhoging van het aandeel van particuliere hulporganisaties zoals de medefinancieringsorganisaties kan worden overwogen, waar blijkt dat daardoor de kansarmen die hun eigen ontwikkeling ter hand nemen beter worden bereikt.	22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33
DEMOCRATIE EN MENSEN- RECHTEN	D66 hecht grote waarde aan continuïteit in de samenwerking. Het democratisch gehalte van een samenleving en de verbetering van de mensenrechtensituatie moeten echter toetssteen zijn voor voortzetting van aangegane ontwikkelingssamenwerking. In die gevallen waar het oordeel negatief uitvalt kan de ontwikkelingssamenwerking slechts worden voortgezet via particuliere organisaties. Over de mensenrechtensituatie dient onafhankelijke rapportage plaats te vinden.	34 35 36 37 38 39 40 41 42
SCHULDEN	D66 wijst economische aanpassingsprogramma's af, die sociale, dan wel politieke ontwrichting tot gevolg hebben. Er moet een actief schuldenbeleid worden gevoerd; per land moeten passende en realistische schuldaflossingsprogramma's worden ontworpen. Overheden, particuliere banken en internationale financiële instellingen dienen daaraan elk hun bijdrage te leveren. In deze plannen past zeker schuldkiwijtschelding t.b.v. natuurbescherming. Parallel aan deze programma's moeten crediteuren de ontwikkelingslanden in staat stellen hun economische structuur te verstevigen.	43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53
MILIEU	Een deel van het Nederlandse budget moet worden aangewend voor de ondersteuning en versterking van milieu-expertise in ontwikkelingslanden. In dit verband wordt gepleit voor het instellen van een Internationale Commissie voor de milieu-effectrapportage (MER). De uitvoer van chemisch afval en van	54 55 56 57 58

	ander afval naar ontwikkelingslanden wordt afgewezen. In het budget zal meer ruimte moeten worden gemaakt voor herbebossingsprojecten.	01 02 03 04
TROPISCH REGENWOUD	De bescherming van het tropisch regenwoud vereist dringend internationale actie. Nederland steunt initiatieven die hierop gericht zijn en treft waar mogelijk concrete maatregelen die het tropisch regenwoud doeltreffend beschermen. Daaronder valt een ontmoedigingsbeleid voor het gebruik van tropisch hardhout, en een heffing op dit hout waarvan de opbrengst onder meer wordt aangewend voor herbebossing.	05 06 07 08 09 10 11 12
VROUWEN	In de komende jaren moet ernst gemaakt worden met het bevorderen van de actieve participatie en medezeggenschap van vrouwen, zowel in de hulpprojecten als in het beleid in algemene zin.	13 14 15 16
BEVOLKINGS- GROEI	Het in gang gezette beleid waarbij Nederlandse ontwikkelingsgelden worden ingezet om op vrijwillige basis bevolkingsgroei te beperken moet worden versterkt.	17 18 19 20
SURINAME	D66 is van mening dat het voortbestaan van het verdrag tussen Nederland en Suriname tot een blijvend onevenwichtige en verstoorde relatie tussen beide landen kan leiden. Indien van Surinaamse zijde zal worden gepleit voor openbreken van het verdrag, zal D66 hiertegen geen bezwaar maken. Uiteraard blijven de resterende gelden in dat geval langs een nader te bepalen weg aan Suriname toekomen. Zolang de bilaterale samenwerking in stand blijft worden financiële middelen gegeven op basis van een degelijk economische ontwikkelingsplan voor Suriname.	21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

FINANCIELE VERANTWOORDING D66 VERKIEZINGSPROGRAMMA 1989 - 1993

De opstelling van deze financiële verantwoording is gebaseerd op de uitgangspunten zoals neergelegd in werkdocument nr. 27 van het Centraal Planbureau *) over de beleidsruimte voor 1990-1994:

- 2,5% reële groei
- 2% inflatie
- 2% stijging van de contractlonen
- 1,5% incidentele loonstijging
- 1% toename van de werkgelegenheid
- vermindering financieringstekort van het Rijk met 2% netto nationaal inkomen in 4 jaar
- rentevoet van 6,25% (inmiddels herzien in 7%)

Op basis van de aanpassing van de berekeningen in dit werkdocument naar aanleiding van de besluitvorming over de kaderbrief (waarin het Nationaal Milieubeleidsplan nog niet verwerkt is) resulteert de volgende beleidsruimte voor 1990-1994:

Groei nationaal inkomen 1990-1994	f 84,4 miljard
Ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	47,5 miljard
Beslag op de ruimte bij handhaving huidig beleid	18,4 miljard

Beleidsruimte 1990-1994	f 29,1 miljard

*) Collectieve uitgaven, tekortreductie en lastenverlichting 1990-1994: een indicatie voor de beleidsruimte.
CPB maart 1989

D66 WIL DEZE BELEIDSRUIMTE ALS VOLGT INVULLEN:

- terugdringing financieringstekort van het Rijk met 2% netto nationaal inkomen	f 10,5 miljard
- beslag op de ruimte door reductie financieringstekort sociale fondsen	1,6 miljard
- stijging salarissen ambtenaren en trendvolgers met 2%	7 miljard
- stijging uitkeringen met 2%	5,0 miljard
- beleidsintensivering	7,6 miljard
- onvoorzien. resp. ruimte voor compenserende lastenverlichting i.v.m. milieuheffingen	1,0 miljard

Totaal	32,7 miljard
Ombuigingstaakstelling	- 3,6 miljard

Beleidsruimte	29,1 miljard

SPECIFICATIE VAN BELEIDSINTENSIVERINGEN

Milieubeleid:

- isolatie bestaande woningen	400 miljoen
- verscherping isolatienormen nieuwbouw	200 miljoen
- onderzoek energiezuinig gebruik	100 miljoen
- energiemaatregelen diensten/overheidsgebouwen	400 miljoen
- warmtekrachtkoppeling	215 miljoen
- toepassing duurzame energie	70 miljoen

subtotaal energiebesparing	1385 miljoen
- verkeer en vervoer, in het bijzonder openbaar vervoer	1000 miljoen
- sanering (water)bodems	850 miljoen
- sanering rioleringen	400 miljoen
- afval (hergebruik, preventie, stortpl.)	700 miljoen
- landbouw (mest, NH3)	1350 miljoen
- natuurbescherming	300 miljoen
- CO2-fonds	200 miljoen
- handhaving en voorlichting	140 miljoen
- lagere overheden	140 miljoen
- overige kosten bedrijven/burgers	2000 miljoen
- afschaffen overdrachtsbelasting	950 miljoen

totaal	9415 miljoen

te financieren door:

- bedrijven en burgers	5000 miljoen
- algemene en specifieke milieuheffingen	2085 miljoen
- herschikking (begrotingen Landbouw, Econ.Zaken en Financiën)	310 miljoen
- algemene middelen (beleidsintensivering)	2020 miljoen

Onderwijs

- 4-jarigenmaatregel basisonderwijs	220 miljoen
- speciaal onderwijs	50 miljoen
- kleine scholen	50 miljoen
- Middelbaar Beroepsonderwijs	35 miljoen
- versterking LBO/MAVO	100 miljoen
- extra investering vanwege toenemend aantal onderwijsgenietenden (zie kaderbrief)	750 miljoen
- her- en bijscholing onderwijsgeevenden	100 miljoen
- hoger onderwijs	100 miljoen

totaal	1405 miljoen

Werkgelegenheidsbeleid

- loonkostenreductie (10% verlaging werk- geverspremies op minimumloonniveau)	365 miljoen
- vergroting inzet personeel, o.a. op arbeidsbureaus	50 miljoen
- scholing	75 miljoen
- werkvervangende activiteiten	60 miljoen

totaal	550 miljoen

Arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers

- gedeeltelijk inlopen van de achterstand op basis van de pakketvergelijking	1600 miljoen
---	--------------

Gezondheidszorg

- bejaardenzorg	250 miljoen
- vergrijzing	140 miljoen
- zwakzinnigenzorg en gezinsvervangende tehuizen	300 miljoen
- verslavingszorg	40 miljoen
- langdurige zorg (verpleegzorg, thuiszorg)	200 miljoen

totaal	930 miljoen

Volkshuisvesting

(her)invoering aftrek onderhoud eigen woning	p.m.
--	------

Emancipatie

Extra kinderopvang 315 miljoen

Ontwikkelingssamenwerking

Ongedaan maken vervuiling ontwikkelings-
budget met oneigenlijke posten 300 miljoen

Criminaliteitsbestrijding en rechtshandhaving

- Politie en Justitie 350 miljoen

Cultuur

- Conservering cultuurbezit 50 miljoen
- Dans, Opera 25 miljoen

75 miljoen

Vereenvoudiging loon- en inkomstenbelasting

- verruiming aftrekbaarheid bezoek aan
congressen en seminars 35 miljoen
- ongedaan maken onwerkbaar bepalingen t.a.v.
kantinevoorzieningen 60 miljoen
- verruiming aftrekbaarheid voor aanschaf
tekstverwerkers 5 miljoen

100 miljoen

Totaal beleidsintensivering, gefinancierd
ten koste van de algemene middelen 7645 miljoen

SPECIFICATIE VAN DE OMBUIGINGSTAAKSTELLING

Milieubeleid

- afschaffing reiskostenforfait 650 miljoen

Onderwijs

- afslanking departement van O&W 50 miljoen

Werkgelegenheidsbeleid

- inverdieneffecten voorgestelde loonkosten-
reductie 240 miljoen

Arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers

- beperking VUT tot selectieve regeling met behoud van verkregen rechten voor o.a. reorganisaties en afslanking 1200 miljoen

Gezondheidszorg

- terugbrengen verrichtingen, besparing op vestigingsregelingen 250 miljoen

Volkshuisvesting

- verhoging huurwaardeforfait in samenhang met herinvoering aftrek onderhoud eigen woning p.m.

Defensie

- beperking groei defensiebudget tot 0% reële groei 500 miljoen

Sociale zekerheid

- afschaffing progressie kinderbijslag vanaf 4e kind 200 miljoen

Privatisering

- verkoop staatsaandelen 250 miljoen
- verkoop domeingronden 150 miljoen
- verkoop woningwetwoningen 100 miljoen
- -----
- totaal 500 miljoen
- Totaal ombuigingstaakstelling 3590 miljoen

INKOMENSONTWIKKELING

Over de koopkrachtheffingen van het D66 verkiezingsprogramma kan op dit moment slechts gezegd worden, dat op grond van de door het Centraal Planbureau gehanteerde uitgangspunten voor de minima een koopkrachtverbetering van 0,5 % verwacht mag worden en voor de modale inkomens een koopkracht verbetering van 1% per jaar. In deze berekening is nog geen rekening gehouden met de in deze financiële verantwoording voorgestelde beleidsintensiveringen en ombuigingen.

Aan het Centraal Planbureau zal worden gevraagd de effecten van het D66 verkiezingsprogramma voor de economische groei, werkgelegenheid en koopkracht door te rekenen op basis van het begin augustus te publiceren middellange termijn model voor de periode 1990-1994. Zo nodig zullen aan de hand van deze doorberekening aanpassingen worden aangebracht.

ONZEKERHEIDSVARIANT, UITGAANDE VAN 2% REELE GROEI

In het eerder genoemde werkdocument 27 van het Centraal Planbureau wordt gewezen op de mogelijkheid, dat de veronderstelde reële groei van 2,5% zich niet zal voordoen. Als onzekerheidsvariant wordt daarom uitgegaan van een reële groei van 2%. D66 houdt evenals het Planbureau als centrale variant de 2,5% groei aan, zoals die hierboven is uitgewerkt. Als de reële groei in de periode 1990-94 evenwel beperkt zou blijven tot 2%, dan zal de beschikbare beleidsruimte uiteraard kleiner worden. Om een indicatie te geven van de prioriteiten die D66 dan stelt geven wij de volgende uitwerking van de situatie waarin de reële groei beperkt blijft tot 2%, onder handhaving van de overige veronderstellingen zoals eerder gehanteerd:

Groei nationaal inkomen 90-94	f 74,5 miljard
Ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	41,7 miljard
Beslag op de ruimte bij handhaving huidig beleid	18,4 miljard

Beleidsruimte 1990-1994	f 23,3 miljard

Het verschil met de beleidsruimte bij 2,5% reële groei bedraagt f 29,1 miljard - f 23,3 miljard = f 5,8 miljard. In dat geval stelt D66 de volgende veranderingen voor in de (bij 2,5% reële groei) gekozen prioriteiten:

- vervallen post onvoorzien, resp ruimte voor belastingverlaging	f 1 miljard
- niet afschaffen overdrachtsbelasting	1 miljard
- minder beleidsintensivering	1,9 miljard
- extra ombuigingen	1,9 miljard

Totaal	f 5,8 miljard

Bij de nadere invulling van de verminderde beleidsruimte in deze onzekerheidsvariant gelden voor D66 in elk geval de volgende uitgangspunten:

- géén aantasting van de voorstellen van het milieubeleid
- géén aantasting van de voorstellen voor de zwakzinnigenzorg
- de prioriteit voor het onderwijsbeleid wordt in belangrijke mate in stand gehouden.

Als voorlopige invulling van de vermindering van de beleidsruimte stelt D66 de volgende opstelling voor:

SPECIFICATIE VERMINDERING BELEIDSINTENSIVERING
BIJ 2% REELE GROEI:

- onderwijs	f 450 miljoen
- werkgelegenheidsbeleid	185 miljoen
- arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers	400 miljoen
- emancipatie	175 miljoen
- criminaliteitsbestrijding	150 miljoen
- vereenvoudiging loon- en inkomstenbelasting	100 miljoen
- gezondheidszorg	400 miljoen
- cultuur	50 miljoen

Totaal	f1910 miljoen

SPECIFICATIE EXTRA OMBUIGINGEN BIJ 2% REELE GROEI:

- efficiencymaatregelen Defensie	f 250 miljoen
- onderwijs	150 miljoen
- fiscale reparatiemaatregelen	500 miljoen
- verhoging woonlasten (huurbelasting, minder objectsubsidies, verhoging huurwaardeforfait)	f1000 miljoen

Totaal	f1900 miljoen

1989

T R E F W O O R D E N R E G I S T E R

onderwerp	pag.
1990-generatie	25
aandelen	31
aanschaffingsbeleid	7
aardgas	13
accijns	12, 31
achterstandssituaties	
- onderwijs	35
- sociaal-culturele programma's	45
actierecht	55
adviesstructuur midden- en kleinbedrijf	22
Afrika	9, 68
afroepcontracten	25
aftrekposten	16
afval	8, 10
afzetsubsidies	21
agglomeraties	15, 52
aidspatiënten	42
akkerbouw	21
alcohol	41
alleenstaanden	
- belastingen	31
- gezondheidszorg	41
- inkomensbeleid	46
- pensioenen	28
alleenverdieners	26, 30
allochtonen	24, 45
alternatieve gezondheidszorg	42
ambtelijke dienst (civil service)	8, 51
ambtenaren	
- ambtelijke dienst	8, 51
- inkomensbeleid, gelijke behandeling	27
- uitwisseling	8
- verschoningsrecht	51
ammoniak	6
Amsterdam	12
Antarctica	11
Antillen	58
AOW	28
arbeid (s)	
- bemiddeling	25
- markt, werking	24
- ongeschiktheid	27, 28
archieven	38
artotheek	38
Aruba	58
asbest	10
asielzoekers	55
auteursrecht	40
automatisering	51, 53
automobiliteit	8, 11
autoverkeer	12, 15
autowegen	12
AWBZ	41, 42
basis	
- aftrek	26
- beurs	30, 38
- inkomen	29
- onderwijs	35
- verzekering	41
bedrijf(s)	
- lokaties/-terreinen	18, 19
- tijdverlenging	23
- vereniging	30
beheersovereenkomsten landbouw	21
bejaarden	
- huisvesting	16
- zorg	41, 42, 44
belasting	
- aftrek	26
- fraude	32
- huur-	16
- loon- en inkomsten-	30
- partner-faciliteiten	26
- en sport	46
- vereenvoudiging	30
- verlaging	31
bergboerenregeling	22
beroepskostenaftrek	30, 31
beroepsonderwijs, lager en middelbaar	36
bestrijdingsmiddelen	8, 10, 21
bestuur en justitie	48
bestuurseffectenrapportage	53
bestuursorganen, zelfstandige	50
bevallingsverlof	25
beveiligingsdiensten	58
bevolkingsgroei	69
bewonerszelfbestuur	16
bibliotheek	38
binnenlands bestuur	51
binnenmilieu	17
binnenvaart	19
biologische wapens	66
biomassa-energie	14
bodemsanering	10, 19
bos	9
bouwafval	17
bouwkosten	16
bouwvoorschriften	16
braakpremies	21
brandstof	10
brandstofcellen	14
broeikasfonds	6
BTW	
- algemeen	5
- cultuur	32
- dienstverlening	22, 31
- fiscale harmonisatie	31
- woningbouw/-verbetering	16
buitenland	59
bulk-delfstoffen	10
BUPO-verdrag	29
burgemeester, gekozen	53
bijstand	24, 29, 30
bijverdiensten	30
CAO	6
cadmium	10
carpooling	12
centrale verwarming	13
CFK's	6
chemische wapens	66
civil service	8
cliëntenraden	45
CO2	6
commissarissen, benoeming raad van	32
Commissaris van de Koningin	53
communicatietechnieken	18
concurrentie	41
congresbezoek, aftrek kosten	31
consument	11, 43
consumptiepatroon, wijziging	7
convenanten	7
conventionele bewapening	65
criminaliteitsbeheersing	56
cultuur	38, 32
dag- en nieuwsbladen	40
decentralisatie	35, 50, 51
deeltijdarbeid	23
defensie	66
Dekker, commissie (gezondheidszorg)	41
democratisering	
- bedrijven	32
- onderwijs	35
- pensioenfondsen	28
- uitkeringsgerechtigden	30
- zorginstellingen	45
Derde Wereld	
- en economie	67
- en milieu	6, 11
deregulering	22
dienstplicht	46
dienstverlening, publieke	18
dienstweigeraars (Zuid-Afrika)	61
dieren	46

dierproeven	47	F-16	65
diesel	12	familierecht	56
discriminatie		fiets	13
- aidspatienten en seropositieven	22	financiële verantwoording	70
- positieve (minderheden, arbeid)	46	fiscale aangelegenheden	
- Zuid-Afrika	61	- algemeen	30
distributie		- harmonisatie	31
- land	18	flexibilisering arbeidstijd	23
- woning-	16	fosfaat	8, 21
districtenstelsel	48	fraudebestrijding	32, 56
Dollard	9	fundamenteel onderzoek	36, 37
doorstroming (volkshuisvesting)	17	garantiesysteem (landbouw)	21
dorpsvernieuwing	19	gasboringen	9
draagkracht, premie naar	42	GATT	18, 21, 63
drinkwater	10	geestelijke verzorging	43
drugs	41, 56	gehandicapten	16, 25, 45
duurzame		gehuwde vrouwen	23, 28
- bedrijfssystemen/-voering (landbouw)	7, 21	geïntegreerde landbouw	7
- ontwikkeling	4, 18, 24	geluid	6, 10
- ontwikkeling en sociaal contract	23	gelijke behandeling	27, 29
ecologische hoofdstructuur	5, 22	gemeente (lijk) (e)	
economische		- decentralisatie	51
- aangelegenheden	18	- - fonds	39
- groei	4	- gemeenschappelijke regelingen	52
- zelfstandigheid		- structuurplan	15
educatief verslag	34	- woningbedrijf	16
eindtermen	34	genetica	44
eigen		gepensioneerden (vertegenw. in pensioenfondsbest.)	28
- bijdragen gemeenten (bijstand)	30	gewassen (landbouw)	22
- risico	42	gewelddelicten	56
electriciteitsimport	14	gezinsverdunding	16
electronische tolheffing	12	gezinsvervangende tehuizen	42
emancipatie		gezinszorg	31, 41, 4 4
- arbeidsmarkt, werkgelegenheid	24, 25	gezondheidszorg	
- hoger onderwijs	37	- algemeen	40
- pensioen	28	- inkomens	27
emissiebeperking	20	- jaarverslag	41
energie		goederenvervoer	13
- algemeen	13, 20	graanprijs	21
- BTW	32	grind	10
- besparing	10, 13, 16	groene energie	22
- groene	22	grondstoffenrendement	20
- keur	7	grondwater	10
- opwekking	8, 13	grondwet	49
- rendement	20	Groningen	12
- verbruik	8	gymnasium	36
- voorlichting	13		
EPS	60	hardhout	69
Europa		havens	18, 19
- algemeen	60	HAVO	36
- ambtenarenuitwisseling	8	HBO	36
- arbeidsmarkt	23	Hemwegcentrale	14
- basisinkomen	29	hergebruik	8
- belastingen	31	herindeling, gemeentelijke	52
- broeikasfonds	6	HIV-test	42
- criminaliteit	57	hoger onderwijs	36
- cultuur	38	hoge snelheidslijnen	19
- economie	18	homosexuele relaties	56
- energie	14	hoogwaardig vervoer	12
- energiekeur	7	horeca	32
- energiemarkt	14	hout	22
- fiscale harmonisatie	31	huisarts	42
- fraudebestrijding	32	huur	
- harmonisatie wetgeving	15	- belasting	17
- industriebeleid	10	- harmonisatie	16
- landbouw	21	- subsidie	16
- luchtvaart	19	- waardeforfait	16
- media	39	- woningen	16
- milieukeur	7	huwelijk	56
- milieustrategie	10	IMF	63
- milieutechnologie	11	individualisering	1, 24, 28, 29
- milieuvoorschriften	6, 9	individuele huursubsidie	16
- ontwikkelingslanden	21	industriebeleid	20
- Oost-West-milieu-instituut	11	industriebeleid	10
- politie	57	informatie	
- productenbeleid, milieuvriendelijk	10	- opslag en verwerking	48
- productenovereenkomsten	21	- recht op	43, 44
- radio-actief afval	14	- technologie	30
- ruimtelijke ordening	15	infrastructuur voor Ned. economie	18
- sociale zekerheid	28, 29	inkomensbeleid	25, 26, 30
- spoorwegen	19	inkomstenbelasting	30
- technologie	20	inleiding	1
- wereldhandelsstelsel	18, 21	innovatie	20
- wetgeving	15	inspectie	
- woningbouw	16	- gezondheidszorg	42
euthanasie	43	- onderwijs	34
examenraad	34	instemmingsrecht	45
export milieutechnologie	11	intensieve veehouderij	7, 47
exportsubsidies	21	intergemeentelijke samenwerking	52
		internationale duurzame ontwikkeling	10
		internationalisering	1
		Israëliisch-Palestijnse kwestie	60
		isolatie-subsidie	13

Japan	18	- keur	7
jeugdhulpverlening	24	- en krijgsmacht	67
		- kunde	7
jongeren		- netwerk	8
- inkomstenbelasting	30	- normen	5
- scholing	30	- en ontwikkelingslanden	68
- sociale zekerheid	30	- taakstelling	5
- zelfstandig bestaan	30	- volgplicht	20
		- en technologie	11, 20
kabelaansluiting	40	- wetten	9
kabinetsformateur	48	- zorgsystemen	6, 21
Kanaaltunnel	19	minderheden	45
kanalen	18	- algemeen	24
kantinevoorzieningen	31	- arbeidsmarkt	24, 25, 34,
kappers	32	- onderwijs	36, 37
kernafval	14		44
kernenergie	14	- welzijn	7
kernwapens	64	mineralenbalans	11
kiesstelsel	48	mineralenverdrag	
kinderbijslag	26, 27	ministerpresident	
kinderopvang	25, 27, 44	- verkiezing	48
klachtenrecht	43	- en milieu	8
kleine kernen	36	mobiliteit	11, 15
kleine scholen	36	monopoliepositie	42
kooldioxyde	6	monumenten	38, 52
koopwoningen	16	musea	39
koppeling uitkeringen en minimumloon	65		
korte drachtswapens	65	nabestaandenpensioen	28
kostwinnersvoordelen	26	natuur en landschap	9
kredietverlening landbouw	22		
krijgsmacht	67	NAVO	62
kunst, raad voor de	38	Nederlanderschap, verlies van	61
kunstmest	10	netto-netto-koppeling	29
kunstzinnige vorming	38	NOC	46
kwaliteitseisen	16	non-proliferatiebeleid	65
kwik	10	Noordzee	6
		NOS	40
Lance	65	NSF	46
landbouw		nucleaire artillerie	65
- algemeen	7, 20		
- garantiesysteem	21	objectsubsidies	16
- gewassen	22	olieboringen	9
- kredieten	22	omroep	39
- onderwijs en onderzoek	7	omroepblad	40
- -schap	22	omschakelingssubsidies	20
- subsidies	21	onderhoud in en rond de woning	32
landelijke gebieden	15, 22	ondernemingsraden	32
landinrichting	9, 22	onderwijs	
leefmilieu	18	- en arbeidsmarkt	33
leefvorm	26	- en arbeidsvoorwaarden	27
leenrecht	38	- basis- voortgezet-, speciaal- en openbaar	35
levensbeschouwing	43	- en bedrijfsleven	37
leerlingenstelsel	36	- en economische infrastructuur	18
- voorlichting	21	- gevenden	34
lokale omroep	40	- investeringsbeleid	33
loonbelasting	30	- kwaliteit	33
loonkosten,/-matiging	23	- landbouw-	7
LPG	12	- milieu-	7
luchtvaart	19	- vrijheid	34
luchtvaartovereenkomst (Zuid-Afrika)	61	onderzoek en ontwikkeling, subsidies	20
lyceum	36	onderzoek, wetenschappelijk	37
		ontwapening	64
maatschappelijke dienstverlening	41, 44	ontwikkelings (landen)	
		- en duurzame ontwikkeling	18
macht	49	- samenwerking/ -hulp	67
Markermeer	9	- samenwerking en milieu	11
MAVO	36	ontspanning Oost-West	59
maximum snelheid	12	Oort, commissie	30
medezeggenschap		Oost-Europa	
- bedrijven	32	- broeikasfonds	6
- onderwijs	35	- economische samenwerking	18
media	39	- mensenrechten	62
medische experimenten	43	- milieu-instituut	11
medisch-ethisch handelen	43	- politiek	62
meetnetten (milieu)	11	openbaar	
melkquotering	21	- ministerie	55
mensenrechten	61	- onderwijs	35
mentaliteit	1	- vervoer	12, 10, 19
mest	6, 8, 21	openbaarheid	10
metro	12	opleiding en scholing	24
Midden-Amerika	68	opslagsubsidies	21
midden- en kleinbedrijf	22	ouderdomspensioen	27
Midden-Oosten	60	oudere vrouwen	27
milieu		ouderen	44, 16, 25
- accountant	6	ouderschapsverlof	25
- algemeen	4	overdrachtsbelasting	16
- ambtenaren	8	overheid	
- boekhouding	6	- in het economisch proces	20
- en cao's	6	- investeringen	19
- criminaliteit	9, 56	- personeel	27
- criterionota	21		
- exportindustrie	11	- rol	48
- heffingen	10	- steun	20
- instituut (Oost-West)	11		
- jaarverslag	6		

pakketvergelijking	27	sponsoring cultuur	38
Palestijns-Israelische kwestie	60	spoorwegen	18
pantserbestrijding	66	sport	46
parlement, recht op horen ambtenaren/inform.voorz.	51	stadsvernieuwing	17
parlementair onderzoeksinstituut	51	stadsverwarming	14
participatierecht	43	stand-off wapens	65
particulier vervoer	12	startsubsidies	20
partner-neutraal inkomensbeleid	26	statiegeld	7
patiëntenrechten	43	stedelijke gebieden	15
pensioen/pensionering		steenkool en Zuid-Afrika	61
- algemeen	28	steenkoolvergassing	14
- breuk	28	STER	40
- flexibele	44	stikstof	8, 21
- fondsbesturen	28	stikstofoxyde	6
- premies	31	straatverlichting	15
- verrekening	27	studiefinanciering	37
pers	40	studie en sport	46
personeelsvertegenwoordiging	32	subsidies	
petrochemie	14	- afzet	21
politie	51	- braakpremies	21
positieve aktie	25		
premieheffing	22	- cultuur	38
preventie		- export	21
- criminaliteit	56	- landbouw, tijdschema vermindering	21
- gezondheidszorg	41	- milieu	5
privacy	43, 44	- onderzoek en ontwikkeling	20
privatisering	21, 50	- oneigenlijk gebruik	32
produktschappen	22	- opslag	43
produktenbeleid, milieuvriendelijk	10	- overheids-	32
produktieprocessen/-systemen	11, 20	- woningbouw	16
produktenovereenkomsten	21	Suriname	69
produktvolgplicht	6		
proefboringen	14	talenonderwijs	34
proefdieren-fokbedrijven	47	technologie	20
programmagegevens omroep	40	telecommunicatie	18
provincies	9, 51	televisie	39
psychiatrische hulp	42	teruglevertarieven	13
public private partnership	19	TGV, zie hoge snelheidstreinen	
PVC	10	thuiszorg	41, 42
		toerisme	11
raad voor de kunst	38	toetsingscommissies	30
radio-actief afval	14	tolheffing	12
railvervoer	13, 18, 19	topsportstatuut	46
Randstad	15	treinen	12
rechtshandhaving	54	trekvoelroutes	9
rechtspositie deeltijdwerker	23	tropisch regenwoud	69
rechtshulp	55	tuinbouw	9, 20
recombinant-DNA-technieken	44	TV-10	39
recreatie	22	tweeverdieners	26
redactiestatuut	40, 39		
regionaal		uitkeringsgerechtigden	25, 30
- economisch beleid	19	uitzendarbeid	25
- omroep	40	Utrecht	12
- vervoer	12		
reiskostenforfait	12	veehouderij	7
risicofonds	17	veevoeder	10
rivier- en beeksystemen	9	veiligheid, sociale	15
		vennootschapsbelasting	31
Roemenie	64	Verenigde Naties	11, 59
roken	41	Verenigde Staten	18
Rotterdam	19	vergrijzing	24, 28, 40, 44
ruimtelijke ordening	14	verkeer en vervoer	11
RWW-commissies	30	verkeersgeleidingssystemen	12
Rijn	6	verkeersveiligheid	12
		vermogenswinstbelasting	31
samenwonenden, ongehuwd	28	Véronique	39
sancties, alternatieve	55	verpleegzorg	42
satellieten	39	verslaafden	57
scharreleieren	47	vervolguitkeringen	28
scheepvaart	13	verzekeringen	31
Schengen	56	verzorgingstoeslag	26
Schiphol	12, 19	verzuring	6
scholing	23	vestigingswet midden en kleinbedrijf	22
scholingsverlof	24	vezels	22
schoolmanagement	34	visabeleid	56
schoolverlaters	25, 30	visvangst	11
schoolwerkplan	34	vluchtelingen	44
schulden ontwikkelingslanden	68	voedselonafhankelijkheid	21
SER	30	voetganger	13
seropositieven	42	volkshuisvesting	16
slachtoffers	54	volwasseneneducatie	36
sloopafval	17		
smog	13	voorlichting	
snelbus/-tram	12	- energiebesparing	13
SNF-wapens	65	- gezondheid	41
sociaal contract	23	- landbouw	21
sociale controle	3	- milieu	22
sociaal-economisch beleid	18	- sociale zekerheid	30
sociaal fonds	24	vrachtvervoer	12, 19
sociale partners	25	vrede en veiligheid	62
S02	6	vrouwen	
sociale werkvoorziening	30	- herintreden op arbeidsmarkt	25
sociale zekerheid	25, 28, 46	- in de krijgsmacht	67
		- en ontwikkelingshulp	69
sollicitatieplicht	24	- oudere	27
Sovjetunie	62		
speculatiewinst	17		
spitsdrukke/spitsuurvignetten	12		

vrijheid	
- van expressie	38
- van godsdienst en levensovertuiging	56
- van onderwijs	35, 56
vrijlatingsbepalingen	29
vrijwilligerswerk	24
VUT	27
VWO	37
Waddenzee	9
WAGGS	27
WAGW	29
WAO	23
wapenbeheersing	64
wapengebruik	56
wapenuitvoer	61
warmte/krachtkoppeling	13
waterrijke gebieden	9
waterverontreiniging	10
waterwegen en transport over water	18, 19
weduwenpensioen	27
wegennet	18
wegtransport	18
welzijn	44
wereldeconomie	18
wereldhandelsstelsel	18
werkervaring	24, 46
werkgelegenheid	23, 21, 22
werklozen, langdurig	22, 36, 44
werktijden	12
westers bondgenootschap	62
wetgeving	53
wetlands	9
windenergie	14
winkelsluiting	22
winstdeling	31
woningbedrijf, gemeentelijk	16
woningbezit, gemeenschappelijk	16
woningbouw	16, 32
woningcorporaties	16
woningdistributie	16
woningindeling, flexibele	16
woningisolatie	13
woningverbetering	16
woonlasten	16
woonrecht	16
woonschepen/- wagens	17
woon- werkverkeer	11, 16
WSW	30

zelfstandige bestuursorganen	22, 50
zelfstandig wonen	44
zelfwerkzaamheid	16
zendtijd	40
Zestienhoven	19
ziekenfonds	41
ziektekostenpremies	31
ziektekostenverzekering	41
zonneenergie	13
Zuid-Afrika	61
Zuiderzeespoorlijn	12
Zuid-Oost Azië	18
Zuidpoolgebied	11
zwakzinnigenzorg	42
zwaveldioxyde	6